

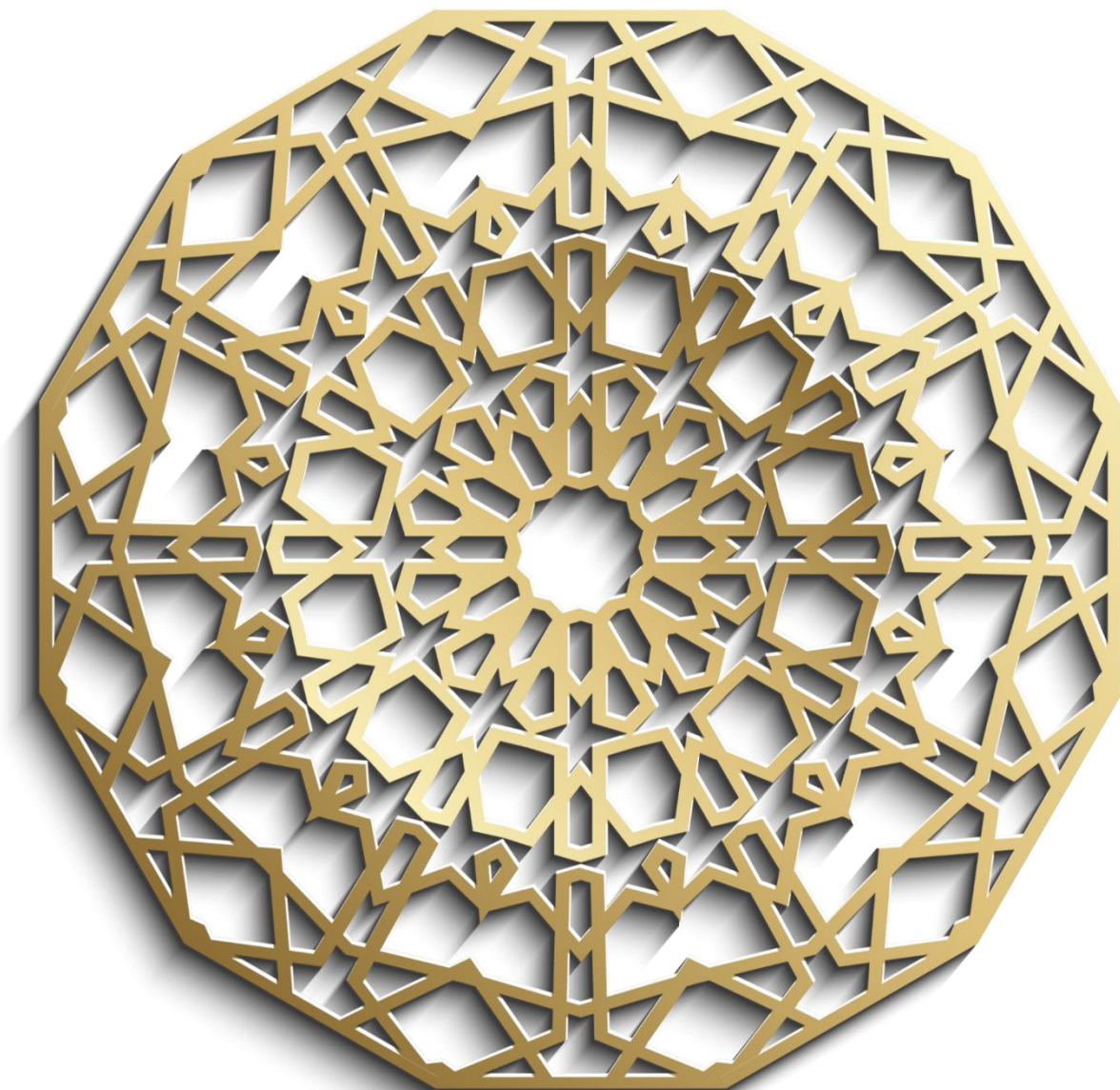
Marija Sarap

ISLAMSKO NASLJEĐE HERCEG NOVOG

ISLAMSKO NASLJEĐE HERCEG NOVOG

Marija Sarap

Herceg Novi
2021

SADRŽAJ

UVOD	12
1. ISTORIJSKI DISKURS: Herceg Novi u doba bosansko-hercegovačke vlasti 1382. – 1482.....	14
1.1. Boka Kotorska u periodu od 1420. – 1797.....	19
1.2. Dolazak Osmanskog carstva na teritoriju Boke Kotorske	22
1.3. Mletačko – osmanski ratovi za Boku Kotorsku 1537. – 1540.	36
1.3.1. Osvajanje Herceg Novog	41
1.4. Bitke nakon 1570.....	52
1.5. Odnosi i prilike do pada osmanlijske vlasti.....	55
1.5.1. Mletačka prevlast nad Bokom Kotorskom.....	59
1.6. Morejski rat i Požarevački mir	61
2. GRADNJA GRADA OD STRANE OSMANLIJA.....	64
2.1. Gradnja Gornjeg grada	65
2.2. Uspostavljanje fortifikacija.....	73
3. HERCEG NOVI KAO POMORSKA VOJNA BAZA OSMANSKOG CARSTVA 1482 – 1687.....	84
3.1. Gradnja u brodogradilištu	87
3.2. Zapovjednici hercegnovske vojno-pomorske baze	89
3.3. Domaći gusarski brodovi Herceg Novog.....	92
3.4. Trgovina i prekupci roblja u Herceg Novom	102
4. INFRASTRUKTURA	110
4.1. Infrastruktura grada	111

4.2. Vjerski objekti	118
5. ARHITEKTURA – FORTIFIKACIJE	121
5.1. Forte mare.....	126
5.2. Kanli kula (Krvava kula)	127
5.3. Citadela.....	130
5.4. Španjola.....	131
5.5. Grad Kumbor (Vrbanj)	133
5.6. Kortine i bastione trase	137
6. STANOVNIŠTVO I DRUŠTVENO UREĐENJE	138
6.1. Rani razvoj zanatsva i trgovine	142
6.2. Gradski život.....	145
6.3. Društveno uređenje	147
6.4. Iseljavanje muslimana iz Boke u periodu 1687.....	150
7. DŽAMIJE U HERCEG NOVOM.....	154
7.1. Džamija sultana Mehmeda II el fatiha.....	155
7.2. Džamija sutlan Bajazita II	155
7.3. Sinan – pašina džamija.....	156
7.4. Murteza pašina džamija, Novošeherlijina džamija	157
7.5. Mesdžid Sulejman-age Ramovića	158
7.6. Hadži Abdulah-agin mesdžid	159
7.7. Džamija u Sutorini.....	159
7.8. Džamija u Bijeloj	160

8. HRONOLOGIJA OSNIVANJA ISLAMSKIH INSTITUCIJA OD 1932 – 2020. U HERCEG NOVOM.....	166
8.1. Prva Plava džamija na Jadranu – Topla, Herceg Novi 1932.....	168
8.2. Hronologija razvoja mesdžida u Kumboru, Herceg Novi (2014.-2021.) 175	
8.2.1. „KUMBOR DOBIO MESDŽID”, 03.april 2014. godine	176
8.2.2. Rekonstrukcija mesdžida u Kumboru, Herceg Novi, 2014.godine	178
8.2.3. Lejletu-l-kadar u mesdžidu Kumbor i Tivtu.....	179
8.2.4. Dobijeni urbanističko tehnički uslovi za rekonstrukciju postojećeg objekta – mesdžida u Kumboru, Herceg Novi, 2015.godine	179
8.2.5. Husein ef. Hodžić, imam u Herceg Novom i predsjednik Medžlisa IZ Crne Gore za Boku i Budvu te savjetnik reisa IZ Crne Gore za međuvjerska i međunacionalna pitanja	180
8.2.6. Završeno idejno rješenje mesdžida u Kumboru, Herceg– Novi, arh. Selim Resulbegović iz Ulcinja.....	180
8.2.7. Završena projektna dokumentacija za mesdžid u Kumboru. Podnijet Zahtjev za izavanje građevinske dozvole.....	180
8.2.8. Započeti radovi na rekostrukciji mesdžida u Kumboru 23. decembar 2019.....	181
PRILOG 1.....	184
PREPORUKE	197
BILJEŠKA O AUTORU.....	202
LITERATURA.....	204

NIŠTA, IŠTA

*Kad kaplja kiše iz oblaka kanu,
Beskrajnost mora zbuni je i ganu:
„Zar sam ja” reče, „spram tog mora išta?
Ono je svuda, ja sam u njemu ništa!”
Kad sitna vidi svoje ništavilo,
Školjka je primi radosno u krilo;
Pod nogom neba u sedefu osta
Dok sjajan biser za krunu ne posta.
Tako kap stiže gdje se prijesto diže,
Da bude išta, spusti se do ništa.*

Saadi (Abu Muhammad Muslih al Din bin Abdallah Shirazi) (1213. – 1291.)

UVODNA RIJEČ

Pisanje je kao plivanje. Prostor u kojem sam „izazvana“ za istraživanje teme i nazvala ga Islamsko nasljeđe Herceg Novog ponajviše govori o nama samima i vremenu u kojem živimo. Demistifikacija pojmova Osmanlije, Turci, osmansko i tursko bili su inicijacija ovog pohoda koji je rezultirao potragom i u konačnici publikacijom.

Dokumentacija koja je u načelu bila nedostupna, nevidljiva i besprizorno zagubljena u arhivama i bibliotekama u Crnoj Gori, tjerala me u progonu za detaljnijim i relevantnijim izvorima ove historiografske građe. Moram kazati da je u toku ove „potrage“ bilo svojevrstnih zamki u pronađenim rukopisima, no primjetiću i slobodno izgovoriti konstataciju – sa izrazitim nedostacima etičke i naučno-istraživačke opravdanosti. Uprkos svim nedaćama, uspjela sam zaokružiti prvi dio ovog rada za koji smatram da je složen po dostupnom argumentariju, glede rokova ovog projekta. U drugom dijelu, kojeg sam složila u publicističkom narativu, pratićete hronologiju postanka i završetka mesdžida u Kumboru, koji se nalazi u opštini Herceg Novi.

Kao dio Islamske zajednice u Crnoj Gori, dozvolila sam sebi biti hroničarem hercegnovskog punkta islamske kulture i svojevrstnog svetišta koji se upravo završava u ovom dijelu svijeta, na Primorju, u Herceg Novom i Crnoj Gori, 2020/2021.godine.

Ovaj rukopis sam percipirala kao obavezu, na sufijski i svoj način.

Ljepota je u ostvarivanju zadatih ciljeva, kao i u postizanju suštinskog efekta sreće. Ovo je jedan od takvih trenutaka.

Autorka

UVOD

Istoriografsku nit ove publikacije ćemo početi od samog nastanka Grada pa sve do vremena današnjeg.

Dakle, Herceg Novi je osnovan 1382. godine, dok se prvobitno zvao Sveti Stefan i bio u sastavu Kraljevine Bosne za vrijeme vladavine kralja Bosne – Tvrtka Prvog Kotromanića, koji ga je utvrdio u župi Dračevica, u Topaljskom zalivu.

Tvrtkova želja bila je da Kraljevina Bosna dobije sopstvenu luku kako bi bila trgovinski nezavisna u odnosu na Dubrovnik.

Dubrovčani nisu bili oduševljeni ovom idejom, pa su na razne načine blokirali grad i primorali Tvrtka da prizna njihov monopol nad trgovinom soli. Tek nakon Tvrtkove smrti, vojvoda Sandalj Hranić Kosača je uspio u namjerama svog predhronika i „zadobio naselje Novi“, tako da od njegove vladavine *mjerimo vrijeme*, kada se grad uspješno bavio trgovinom soli.

Nakon osmansko-mletačkih ratova koji su trajali sve do 1689. godine, odnosno za vrijeme od preko 200 godina osmanske vlasti, na hercegnovskom tlu su se smjenjivali razni narodi i civilizacije, ostavljajući duboke tragove na istoriju, kulturu i ukupan razvoj ovog kraja.

Nakon Osmanlija ovaj grad osvajaju Mlečani, koji vladaju sve do propasti Mletačke republike 1797. godine, nakon čega dolazi do učestalih promjena uprave u Herceg Novom.

Tek nakon Kampoformijskog mira¹ iz 1797. Austrijanci su ovim gradom vladali sve do 1806. godine. Poslije njih vlast preuzimaju Rusi koji se zadržavaju do 1807. godine, da bi uspjela održati po odredbama Tilzitskog mira², Napoleonova vojska zadržala do kraja 1814. godine. Postoji historiografski detalj, koji govori o vrlo kratkom periodu vladavine nad ovim gradom, a desio se između 1813 — 1814 godine. Naime, u ovom razdoblju grad je preuzela privremena vlada Crne Gore i Boke Kotorske. Uprkos svim naporima za samostalnošću od stranog uticaja i vlasti, grad ipak od 1814. godine pa sve do 1918. godine živi pod austrougarskom upravom. Iz ovih razloga, a sve po redu i zakonu, „Grad i ostatak Zaliva bivaju uključeni u sastav austrijskog krunskog posjeda”³.

¹ **Kampoformijski mir** potpisan je 17. oktobra 1797. između Napoleona kao predstavnika Francuske i grofa Ludviga fon Kobencla kao predstavnika Austrije. Pošto je Napoleon pobedio sve protivnike i uspešno okončao svoj pohod u Italiji raspala se prva koalicija, a mirovni sporazum je odredio raspodelu teritorija na kraju rata. Teritorija Mletačke republike je podeljena, Francuska je dobila mletačke posede u Albaniji i ostrva u Jonskom moru, a Austrija Veneciju, Istru, Kvarner, Dalmaciju i Boku Kotorsku. Belgija je pripala Francuskoj. <https://www.enciklopedija.hr/Trazi.aspx?t=mir&s=10&k=10> preuzeto 13.05.2019, 15:39.

² **Tilsitski mir** je mirovni sporazum koji je Prvo Francusko Carstvo sklopilo sa skorim neprijateljima, Ruskim Carstvom i Prusijom. Sporazum je sklopljen 7. jula 1807. (25. juna po Julijanskom kalendaru) u Tilsitu (današnji Sovetski Savez) sa Ruskim Carstvom, a 9. jula sa Kraljevinom Prusijom, nakon što je Napoleon porazio Ruse kod Friedlanda i Pruse, kod Jene. <https://www.britannica.com/topic/Treaties-of-Tilsit> preuzeto 13.05.2019, 15:42.

³ Tomo K. Popović, „Herceg Novi - Istorijske bilješke”, 1924., str.12.

1. ISTORIJSKI DISKURS: Herceg Novi u doba bosansko-hercegovačke vlasti 1382 – 1482.

Kod najvećeg broja gradova teško je ustanoviti tzv. godinu rođenja, jer većina vodi porijeklo iz davne prošlosti. Mlađi gradovi, čiju je pojavu lakše ustanoviti ipak se ne vezuju za određene godine, već za vrijeme u kojem su nastajali. Herceg Novi u tom pogledu predstavlja izuzetak. Godina koja je najvažnija za termin osnivanja Novog je 1382.⁴ Bosanski kralj Tvrtko I Kotromanić je podigao grad kojeg je nazvao Sveti Stefan, ali je ovo ime rijetko korišteno.⁵ U dubrovačkom arhivu zabilježeno je kao *villa Sancti Stefani*, dok su tokom vremena najčešće korišćena imena kao *Novi*, *Castrum Novum*, *Castelnuovo*, *Erceg-Nov*i u istorijskim izvorima zapadne provenijencije, odnosno *Kala-i Nova*, čak i *Neve* – prema osmanskim izvorima. Ovaj podatak je važan za istaknuti jer je Novi bio centar nahije⁶, a od početka 1485. godine i kadiluka⁷.

⁴ Dosadašnja neznatna arheološka istraživanja Starog grada Herceg Novog nisu dala materijalne dokaze o njegovoj urbanoj genezi i razvoju fortifikacione arhitekture. Postoje čak nagađanja da je grad dijelom podignut na nekoj antičkoj, kasnoantičkoj građevini ili objektu iz 10. vijeka.

⁵ Postoje indicije da je Tvrtko podizanje grada pomno planirao i započeo nakon svog krunisanja u Mileševi. Da mu je namijenio vrlo važnu ulogu svjedoči i to kome ga je posvetio, pod čiju zaštitu ga je stavio i ime koje mu je dao (Sveti Stefan). I sam Tvrtko je nakon krunisanja dodao ime Stefan u čast osnivača dinastije, kao tradicionalnu i simboličnu potvrdu prava da vlada.

⁶ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1957, str. 166.

⁷ „Novskom kadiluku su pripadala sljedeća mjesta: Novi, Dračevica, Risan i nahije: Banjani, Bjelopavlići, Drobnjaci, Ljubomir, Donja i Gornja Morača, Nikšići, Piva, Popovo, Ridani,

S obzirom da je grad nastao i razvijao se u znaku borbe bosansko-hercegovačkog područja protiv dubrovačkog privrednog posredništva, mlado varoško naselje Novoga imalo je veoma burnu hroniku u tom periodu, te je predstavljalo predmet osvajačkih želja, ne samo susjednog Dubrovnika već i Mlečana. Pored svega toga, iz ovog perioda prošlosti Hercegovog grada nije se sačuvala većina dokumenata.

Oslobođenje od dubrovačkog uvozno-izvoznog posredništva predstavljalo je glavni razlog za osnivanje današnjeg Herceg Novog. Ta se potreba jače iskazala upravo poslije feudalnog rasula u susjednoj srpskoj carevini (od 1381.) na čiji je račun Tvrtko I proširio međe bosanske države, a prilika se ukazala kad je 1378. zauzeo od Balšića Trebinje, Konavle i Dračevicu. Ulaz u Bokokotorski zaliv pokazao se kao najpovoljnije mjesto za izgradnju luke i za podizanje vlastitog brodovlja. Karavanski putevi, istina nisu vodili ka kasnijem gradu, ali se do novog pristaništa moglo vrlo lako doći preko Trebinja i Vrsinja.

Želeći da se oslobodi štetne dubrovačke intervencije u uvozno-izvoznom saobraćaju, Tvrtko I je počeo da podiže i jedan drugi grad – Brštanik kod Počitelja. Mjesto budućeg Herceg Novog izabrano je zbog svog zaklonjenog položaja jedinim kanalom koji

Rovci, Rudine, Trebinje, Donji Vlasi, Vrm (Klobuk), Zupci, a moguće i još nema mjesta“. Hivzija Hasandedić, Spomenici islamske kulture u Herceg Novom i okolikim Almanah, 3-4, Podgorica, 1998, str. 81.

se mogao lako braniti, ali je ipak imao pred sobom otvoreno more. Grad je sa oštrim zidinama mogao biti teško osvojiv. Pomenuta dva grada imala su zadatak da brane nova trgovačka središta na dva pravca izlaska Bosne na more, a u Brštaniku je izgrađeno i brodogradilište. Bilo je započeto i kovanje novog tipa bosanskog novca. Bojeći se diverzija sa dubrovačkih brodova, nezaštićen Tvrtko I je zatražio od Venecije da pošalju dvije mletačke naoružane lađe u nove luke, ali je bio odbijen. Tako je Novi postao bosanska luka, ali bez bosanskih brodova. Tokom vremena, dok nisu izgrađeni vlastiti plovni objekti, kotorski brodovi su preuzeli najveći dio saobraćaja u ovoj bokeškoj luci.

U budućem gradu, na ulasku u Boku, stvari su se razvijale ubrzano. U prvoj polovini 1382. godine, dubrovačka vlada je zabranila odlazak svojih podanika u oblast bosanske države, nakon što je njihovo stanovništvo bilo primorano da se sklanja do dubrovačke granice zbog bosanskih vandala. Tvrtko I je u međuvremenu okončao rad na jednoj tvrđavi u samom zalivu kod ulaza u Boku kotorsku. Gradnja je otpočela koncem maja, a septembra iste godine prve fortifikacije su već bile završene. Tvrtko je odmah zatim riješio da se nedaleko od grada, u blizini rječice Sutorine, obrazuje trg soli, što bi doprinjelo rastu i razvoju novog privrednog centra. Prvih dana avgusta 1382. počele su da dolaze lađe sa solju.

Dubrovnik, pogođen takvom Tvrtkovom privrednom politikom, odmah je reagovao, te je počeo da smeta dolaženju stranih brodova

u Novi. Senat se naročito našao pogođen kad se čulo da Bosanci za novi grad nabavljaju so iz sjeverne Dalmacije, što je značilo i formalno narušavanje povlašćenog dubrovačkog položaja u vrlo isplatnom monopolu u prodaji soli. U izvještajima smo saznali da so sa jednog broda koji je prispio u novsku luku, nije se mogla istovariti, te je dubrovačko Vijeće odlučilo da kupi tu so, primajući je po zadarskoj mjeri. Odmah je, vezi s tim, poslato poslanstvo bosanskom kralju, ali i glasnici u Trogir, Split, Šibenik i Zadar. Dvije nedelje kasnije su odlučili zadržati dva zadarska broda, krcata solju, koji su plovili u Novi. Bosanskom kralju trebalo je pokazati da se uprkos potpisanim poveljama ne može uspostaviti započeta prodaja soli u Novom. Četiri nedelje kasnije opet je prisilno otkupljena so od jedne zadarske lađe, koja je imala zadatak doploviti u novu bokešku luku. U to vrijeme, jedna dubrovačka galiya je kružila po prostoru Korčule, spriječavajući dovoz soli u Novi.

Pored poslanstva, bosanskom kralju i u Srbiju je iz Dubrovnika je poslat poklisar u Kotor da upozori kako njihovo slanje soli u Sutorinu (kraj Novog) nije korektno, što je značilo „kršenje dubrovačkih povlastica i starih običaja.” Nakon toga, Dubrovčani su zamolili mađarsku kraljicu da onemogući izvoz soli i vina iz Hrvatske i Dalmacije u Novi. Očekujući primjenu oružja, takođe su poslali mnogo ratnog materijala u Ston, naredivši svojim trgovcima na ušću Neretve da se zbog sigurnosti povuku u Ston ili

u Dubrovnik. Ova zbivanja, na izmaku 1382. godine, bila su uvod u stogodišnju političku istoriju Novog Grada.

Bez obzira na zaoštrene odnose sa bosanskim dvorom povodom uspostavljanja slanice u Novom, naročito kada se sredinom marta 1391. čulo da je kralj Tvrtka I umro, dubrovačka vlada je zapovjednicima tvrđava u Novom i Konavlima ponudila svoje usluge, pretpostavljajući da će te oblasti biti izložene opasnostima zbog novonastalih okolnosti.

Od tog vremena, pa do sredine tridesetih godina XV vijeka, Herceg Novi će postati dio feudalne oblasti Sandalija Hranića, koji je u Hercegovini ustanovio vlast porodice Kosača.

Stefanovo ime pominje se tek u gradskoj povelji, izdatoj tek 2. decembra 1382.godine, dok se još u prvoj polovini oktobra iste godine u Dubrovniku zna samo za naziv „Novi Grad“ (Castrum Novum) koji se od tada više neće mijenjati (bar što se dubrovačkih službenih spisa tiče).

Svoje današnje ime, Herceg Novi, dobio je u vrijeme vladavine nasljednika Sandalja Hranića Kosače, hercega Stefana Vukčića Kosače⁸, kada je (kako se vjeruje) grad doživio najveći procvat i

⁸ „Pri oceni istorijske uloge Stefana Vukčića Kosače ne sme se ispustiti iz vida problem postanka Hercegovine. To je najznačajniji i neizbrisivi trag koji je Stefan Vukčić ostavio u istoriji naših naroda. Ujedno i jedinstven slučaj kod nas da jedna ličnost nametne svoje ime velikoj oblasti naše zemlje. Tačnije rečeno, ne svoje ime, nego svoju titulu, nerazdvojno sraslu sa imenom.“ (Sima Ćirković, „Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba“, SANU, posebna izdanja, knj. 48, Beograd, 1964., str 271)

razvoj. Naime, nakon smrti Sandalja Hranića 1435. godine trebalo je obnoviti ugovore između njegovog nasljednika i Dubrovčana. Neki od pregovora vodili su se u Ključu, početkom aprila 1443. godine kada je vojvoda Stefan Vukčić Kosača izdao priznanicu Dubrovčanima da je primio nasljedstvo od Sandaljeve udovice, odnosno svoje strine Jelene, ćerke kneza Lazara, ranije supruge Đurđa II Balšića.⁹

Osmanlije osvajaju Novi tek 1482. godine, i sa kratkim prekidom od samo godinu dana od 1538—1539. godine kada su ga na kratko preuzeli Španci vladaju njime preko 200 godina, sve do 1687. godine.

1.1. Boka Kotorska u periodu od 1420 – 1797.

Sredinom XII vijeka, arapski geograf al – Idrisi je za vrijeme sicilskoga kralja Ruđera II napisao svojevrсни geografski priručnik koji se tiče prostora Sredozemlja. U svojoj istoriografskoj studiji, Tomislav Raukar navodi način kako je spomenuti autor istočnu obalu Jadrana podijelio na tri područja: akvilejske zemlje, čiji je posljednji grad Lovran, hrvatske zemlje nazvane Dalmacija, čiji je

⁹ Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Svjetlost, Sarajevo, 1957, str. 55

posljednji grad Dubrovnik, te konačno prostor Sklavonije, koji se proteže od Kotora do Ulcinja¹⁰.

U ranom srednjem vijeku područjem Boke Kotorske dominirao je grad Kotor. Zbog svoje ekonomske razvijenosti i dobrog strateškog položaja bio je izložen mnogobrojnim predatorskim aktivnostima iz zaleđa, u cilju uspostavljanja vlasti.

Nakon 1406. godine, zetski vladar se često sukobljavao sa interesima Mletačke Republike, koji su u ovoj regiji imali suverenitet nad Skadrom i Drivastom. Ovu teritoriju su dobili u zamjenu za mletački plemićki status i godišnju proviziju, koju im je ustupio Đurađ II još 1396. godine. Do sukoba je prvenstveno došlo zbog loših ekonomskih politika Venecije u ovim krajevima. Tačnije, dogodilo se sniženje carina i poreza u Skadru i Drivastu koje je ugrozilo monopolsku trgovinu koju su vodili Balšići, a time i prihode zetske države.

Balša III naslijedio je Đurađa II, a prostor kojim je trebao vladati činila je Gornja Zeta (od Plavnice do Ostroga i od rijeke Zete do Lovćena i Sutormana), kao i primorski gradovi Ulcinj, Bar i Budva. Prvim skadarskim ratom nazivaju se sukobi Mlečana i Balšića od 1405. do 1412. godine, a mirovni ugovor koji je potvrđen

¹⁰ Raukar tvrdi da se radi o "...Duklji, uoči njezina pada pod vlast Srbije." Opširnije o al – Idrisijevom djelu u: Tomislav Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 70.

1413.godine, označio je njegov završetak. Treba reći kako je iz ovih sukoba u nešto povoljnijoj situaciji izašao Balša III.

Ipak, ovaj mir nije potrajao jer je Venecija optuživala zetskog gospodara za nasilja i štete koje su njegovi podanici činili mletačkim trgovcima. Sa druge strane, Balša je Veneciji prigovarao zbog njenog odbijanja da mu izruči neke odmetnike. Sporadični sukobi su 1419.godine prerasli u novi rat, a glavne borbe su se ponovno odigrale oko Skadra i Drivasta. Ipak, ratni rezultati su opet išli u prilog Balši, zbog čega su Mlečani odlučili da oslabe zetskog vladara nekim političkim manevrom.

U toj namjeri, Mlečani su uspjeli da nagovore Kotorane da napadnu Balšu. U aprilu 1420.godine, Kotorani su priznali mletačku vlast, a krajem iste godine napali su Balšina imanja u primorju. Ishod rata će odrediti i smrt Balše III, 1421. godine. Njega je naslijedio njegov ujak, srpski despot Stefan Lazarević. Kada su saznali za Balšinu smrt, Mlečani su krenuli u pohod na zetske primorske gradove. Ubrzo je pod njihovom vlašću bio i čitav prostor od Ulcinja do Kotora. Sukobi Venecije sa despotom Stefanom oko osvojenih područja nastaviti će se do 1423.godine, a 1426.godine zaraćene strane su potpisale ugovor o miru. Venecija je njime zadržala Ulcinj, Skadar i Kotor, najrazvijenije gradsko središte na ovom području. Tako je završen Drugi skadarski rat.

Što se tiče perioda od 1420. do 1797.godine, ovo geografsko područje u političkom smislu je bilo znatno određeno uticajima

istih snažnih centara moći – Venecije i Carigrada, odnosno međusobnim odnosima tih centara. Gledajući širi kontekst, Mletačka Republika je u ovom razdoblju ostvarila veliku ekspanziju na prostoru istočne obale Jadranskog mora, s obzirom da je nadzirala čitavu teritoriju od Istre do Kotora.

1.2. Dolazak Osmanskog carstva na teritoriju Boke Kotorske

Od velikog značaja za politički položaj Boke Kotorske bilo je pripajanje njenog zaleđa osmanskoj vlasti. Pri kraju vladavine Stefana Crnojevića za to se zaleđe ustaljuje i novo ime – Crna Gora. Od 1455. do 1465. spomenuti je vladao državom koja se prostirala između Lovćena, Skadarskoga jezera, Morače, Zete i Budoša. Skadar i čitavo primorje od Kotora do Ulcinja bilo je tada pod vlašću Mletačke Republike, a granicu između države Crnojevića i Osmanskoga Carstva činile su rijeka Morača i Zeta. Planina Budoš bila je granica između države Crnojevića i hercega Stefana Vukčića Kosače. Nakon pada Bosne pod osmansku vlast i sukoba te iste vojske protiv Ugarske, Hercegovina i hercegnovsko zaleđe su postali njihov sljedeći važni cilj.

S druge strane, poslanici Petra Pavlovića su tražili pomoć od Dubrovčana. Herceg Stefan je očekivao pomoć u formi najamnika i oružja, što je vlada Dubrovnika uskratila bojeći se osvete Osmanlija. Njihov vojni pohod i opštu paniku u „Hercegovoj

zemlji“¹¹ iskoristio je Stefanica Crnojević, koji je sa vojskom upao u susjedne oblasti i predao ih Osmanlijama u medun. Bolestan herceg se nalazio u Novome 1461.godine, dok je opasnost od dalje najezde bila stalno prisutna. Hercegu su uskratili pomoć Dubrovnik, Venecija i Papa, dok je s druge strane, Stefanica Crnojević i dalje napadao i pustošio njegovu zemlju. On je u martu 1461.godine u napustio Novi, ali se opet vratio godinu dana kasnije, da bi primio jedno poslanstvo iz Osmanskog carstva. U septembru iste godine dolazi do otvorenog sukoba između hercega i njegovog sina Vladislava, koji je lično izašao pred sultana, tražeći da mu se preda polovina očeve zemlje, za uslugu od sto hiljada dukata. Zavjera koju je skovao Vladislav nije se realizovala, jer je dvije godine kasnije došlo do novih upada Osmanlija u hercegovu zemlju. Ovaj period je zanimljiv zbog izmirenja Vladislava sa ocem i braćom. Godine 1465.¹², Osmanlije zauzimaju veći dio Hercegovine, a herceg osjetivši da se njemu i njegovoj državi približava kraj, u februaru naredne godine (1466.) ponudio je Krilatom lavu¹³ svoj dio Boke tj. Risan i Herceg Novi sa tvrđavom i pristaništem. Zauzvrat je trebao dobiti ostrvo Drač i jednu kuću u

¹¹ Sima Ćirković, „Herceg Stepan Vukčić-Kosača”, SANU, posebna izdanja, knj. 48, Beograd, 1964, str. 239-240.

¹² Ova godina je značajna i zbog toga što je nastala opasnost za hercegov grad nakon pada u ruke Turske, te je Venecija odlučila da pošalje pomoć i naredila da se iz Kotora najbrže pošalje jedna lađa iz kotorske baze na novsku obalu, kako bi bila na raspolaganju za zaštitu grada.

¹³ **Krilati lav** predstavlja simbol Mletačke republike i atributa sv. apostola i jevandeliste Marka.

Splitu, ili nekom drugom dalmatinskom gradu, kao i pravo na stanovanje u Veneciji. Do početnih pregovora nije došlo a herceg Stefan je umro već sljedeće godine, 22.maja u Herceg Novom. Nakon Stefanove smrti, njegovi sinovi Vladislav, Stefan i Vlatko su podijelili očevu zemlju.

Borbe hercega Vlatka 1467. godine sa Osmanlijama bile su više čarke nego pravi rat. U tim okršajima njegovim ljudima je uspjelo da zarobe vojvodu Ahmeta i da ga dovedu u Novi. Iscrpivši sve druge mogućnosti, Vlatko se 1469.godine pokorio sultanu Mehmedu II¹⁴ i ostavio mu u posjed Novi, Risan i još dva druga grada. Šestog jula, 1470.godine, herceg Vlatko i knez Stefan, predali su pismenu izjavu dubrovačkoj vladi, da su primili sav novac njihovog oca koji je bio kod njih na čuvanju.¹⁵

¹⁴ **Mehmed II** (zvani Fatih - Osvajač; 30. mart 1432 — 3. maj 1481) je bio osmanski sultan 1451—1481. Bio je darovit, borben i veoma preduzimljiv. Iz osnova je izmijenio kartu Balkana.

¹⁵ Dokument pismene izjave: „Milošću božijom, ja, Vlatko, koji sam gospodar i herceg od pokrajnije sv. Save i drugih pokrajna, i ja, gospodin knez Stjepan, kojim sam brat spomenutog hercega Vlatka, nas dvojica koji smo sinovi i nasljednici pokojnog, blaženog hercega Stepana.... naš otac, herceg Stepan, što bijaše neke stvari predao kao poklad u postavi kod naše braće i drugih prijatelja, kod kneza i dubrovačke vlastele. Toga radi pomenuta dubrovačka vlastela nama beše izdala pismeno. Po glasu oporuke pomenuti nam otac jedan deo te ostave je odredio našoj materi, gospodi hercežici Ceciliji, jedan je dio ostavio našem bratu Vladislavu vojvodi, a jednak pak deo nama sinovima. I za svoju dušu je testamentom ostavio 10 hiljada zlatnih dukata, da ih tutori pomenutoga razdele gdje za umesno i za dobro nađu. Od toga smo amaneta nas dvojica za svoje potrebe u više navrata uzimali... pa potpuno i bez ostataka primismo od kneza i dubrovačke vlastele i uzesmo. Po glasu naše isprave predade nam se rukom naših valjanih i pouzdanih, poštovanih poklisara: viteza kneza Đurđa (Jorgi) Čemerovića, Radića Grupkovića i kneza Radivoja Bogdanovića. A mi njima predadosmo ispravu koja je bila u našim rukama, izdata od njihove matice, u kojoj je ispravi bila popisana celokupna ostava. I sve je nama u potpunosti stiglo. Od pomenutog amaneta, mi ni od zlatnih dukata, ni bisera, ni srebra, ni dragog kamenja, niti od zlatnoga kova, niti od srebrnog kova, niti od ostalog ni maloga niti velikoga, od kneza niti od drubrovačke vlastele sve nam je u

Ove godine Vlatko se izmirio sa Osmanlijama, dok je njegov mlađi brat Stefan prešao u islam i postao Ahmet Hercegović.¹⁶ Iz ovih dokumenta vidimo razloge zašto je Dubrovačka Republika imala pasivan stav u svim savezima protiv Osmanlija u drugoj polovini XV vijeka. Takođe primjećujemo veličinu bogatstva hercega Stefana i ko su bili poklisari – knezovi hercega Vlatka, te da je herceg Vlatko došao iz Novoga sopstvenim brodom u pomenutu luku. U ovom periodu Dubrovčani su se žalili sultanu Mehmedu II da im je Vlatko Hercegović zaplijenio neku robu dok su oni uzvratili istom mjerom, zaplijenivši brod. Nakon ovog incidenta, sultan 20. maja 1471.godine (kraj zaklade 875) izdaje ferman¹⁷.

potpunosti stiglo.” Gliša Elezović, „Turski spomenici”, knj. I, sv I, Zbornik SAN, Beograd, 1940., str. 38-39.

¹⁶ Ferman iz 29. jula 1470.godine (kraj muharema 875), koji glasi: „ Sad je naš car – Bog, neka njegovu vlast i sreću učini trajnom – iz prevelike milosti i sažaljenja ustupio hercegovu sinu, hercegu Vlatku, četiri stara grada sa njihovim granicama, kojima je on do sada upravljao. Osim toga svetim fermanom je naredio da se pomenutom hercegu Vlatku u potpunosti predadu zlatni dukati i ostalo što je Herceg, njegov otac, za života postavio u pokladu kod dubrovačke vlastele...u prisustvu careva, sluge, Ali-bega, Hizira, Hamza-begova, čoveka, ovoga molitvenika nemoćnog, pisca ovih redova i ostalih iz muslimanske verske opštine, predadoše imovinu njihova oca, pomenutom hercegu Vlatku i bratu mu Stepanu koji pomenuti herceg radi toga beše došao u sami dubrovački porat vodenim putem.”, Gliša Elezović, „Turski spomenici”, knj. I, sv I, Zbornik SAN, Beograd, 1940., str.147,148,149.

¹⁷ Ferman glasi: „Slavnom, među zapovjednicima i velikašima, sandžaku od zemlje Hercegove, Hamzi-neka bi mu slava bila trajna. Kada stigne visoki ferman neka bude znano da mi je ovom prilikom ovako podnesen izvještaj, da je Hercegović Dubrovčanima uzeo njihov vosak i čohu, a oni njemu opet uzeli brod. Prema tome potrebno je da od pomenutoga Hercegovića oduzmete čohu i vosak, i ostalo što je on Dubrovčanima bespravno oteo, i njima povratite. A isto tako oduzećete od Dubrovčana brod i njemu ga povratiti. Nemojte oklijevati. Potom ćete pomenutom Hercegoviću kazati da njihovim ljudima nikako ne smeta i da im ne čini zapreke i teškoće. Preko neka odlaze i dolaze. On da im ne dodijava. Tako neka znate.“ Isto, str.152,153.

Iz daljih dokumenta vidimo da je gospodar hercegove zemlje bio Hamza-beg i to u periodu od 1470-1475.godine. Po zapovjesti sultana Mehmeda, 1472.godine, naređuje se Hamza-begu u sandžaku hercegove zemlje, da se sastanu poklisari hercega Vlatka i kneza Stevana, i to: Ivan Desalić, knez Radivoj Bogdanović i Radovan-dijak, sa Dubrovčanima Živanom Žaretićem i knezom Franom Pucićem. Već sljedeće godine u jednom fermanu pominju se dvoje poklisara Vlatka Hercegovića, i to knez Radoje Vladojević i knez Radić Dragosalić (koji su bili po svoj prilici iz Novoga) gdje se navodi primljeni novac od kneza Frana Pucića u iznosu od hiljadu zlatnih dukata. Ovo je uslijedio tužbu hercegovom sultanu, u kojoj je pisalo da Dubrovčani grade „nekakve skrivalice nalik na utvrđenja“ od teritorije Molunta (Konavle), zatim da mu nisu isplatili očev poklad i da mu duguju 4 hiljade perpera konavolskog dohotka. Sultan je naredio Hamzi-begu u Hercegovačkom sandžaku da se ograđeno poruši, a Vlatku isplati hiljadu dukata umjesto gornjih potraživanja na koja nije imao pravo. Ovaj novac je predat gore naznačenim, Vlatkovim ljudima „na Hamzinoj porti u Foči“. Traženi tribut je isplaćen tek u novembru 1473.godine, i to svakom bratu jedna trećina.¹⁸

¹⁸ Ivan Božić, „Dubrovnik i Turska u XIV i XV“, SAN, Posebna izdanja, Istorijski univerzitet, knjiga 3, Beograd, 1952., str.198.

Venecija će Ivana Crnojevića pridobiti na svoju stranu 1473.godine, tako što ga je imenovala za plemića i obećala novčanu subvenciju i vojnu pomoć, a njegova je obaveza bila da organizuje otpor protiv Osmanlija. Sljedeće godine Ivan je prestao plaćati danak, što je isprovociralo sukob sa sultanom čime su otpočele borbe oko Skadra. Razvoj situacije nije išao na ruku Mlečanima pa su 1479.godine sa Osmanlijama postigli dogovor o predaji Skadra. Nedugo nakon tog događaja, osmanska vojska je napala državu Crnojevića i prognala Ivana, koji je migrirao u Mletačku Republiku. Osvajanjem države Crnojevića, Osmanlije su zavladaile čitavim primorskim zaleđem od Bara do Kotora, uključujući Herceg Novi i Grbalj. Ostatkom primorske oblasti je vladala Mletačka Republika, tako da je ovaj dio Jadrana bio pod Mlecima i Osmanlijama. Njihove borbe oko spomenutog primorskog dijela bile su tek dio njihove globalne trke za prevlast u istočnom dijelu Sredozemlja. U XVI vijeku, ove dvije sile će voditi tri rata, a u njihovom sudaru će nerijetko učestvovati i stanovništvo Crne Gore, koje će Mlečani nastojati da pridobiju na svoju stranu. Računali su da bi uz njihovu pomoć mogli da izazovu nemire u graničnim dijelovima Carstva. Osmansko Carstvo je sa druge strane, željelo mir u Crnoj Gori, kako bi u njoj imali pouzdanu bazu za napad na Boku kotorsku – jednu od najznačajnijih strateških tačaka na Jadranu. Boka je imala ogroman strateški položaj, jer onaj ko bi je držao, imao je mogućnost da svoju mornaricu skloni u siguran i širok zaklon.

O tome riječito govori ferman sultana Mehmeda II iz 10. avgusta 1462.godine (15 zilhidža 866), kojim se objavljuje da su knez i dubrovačka vlastela postali *turski* haračari, te im se daje sloboda kretanja i trgovanja po carskim zemljama, samo da plaćaju uobičajenu carinu: „Sada su mi se dubrovački knez i vlastela pokorili, i zbog toga što su mi postali podložnici moji haračari, zapovijedam: *Mojim zemljama kako na onim tako i na ovim stranama, moru i suhu neka idu. Pošto plate uobičajenu carinu, niko, pa ma ko to bio da ih ne sprječava, da im ne brani, i da im nedodijava..*”.¹⁹

Nakon toga ovom teritorijom, u ime Osmanlija, gospodari Sinan-beg. Obzirom da je herceg Vlatko prišao njihovoj vojsci, od sultana je punopravno dobijao i naređenja. Herceg Vlatko se 1474.godine okrenuo protiv Osmanlija, izmirivši se sa bratom Vladislavom i zajedno sa njim se pridružio akciji kralja Matije Korvina. Vlatkov saveznik je bio njegov zet, Ivan Crnojević, koji ga je izdao na početku borbe, a on je bio primoran da pobjegne sve do Novog.

Tada je Mehmed II imao velike planove vezano za ambicioznu likvidaciju Dubrovačke Republike. Herceg Novi, iako nije bio u posjedu Osmanlija, oni su ga, reklo bi se favorizovali, te su 14. jula 1479.godine zabranili da se roba iz hercegovine izvozi preko dubrovačke luke i prodaje u Dubrovniku, već su se svi artikli morali

¹⁹Ivan Božić, „Dubrovnik i Turska u XIV i XV vijeku”, SAN, posebna izdanja, Istorijski univerzitet, knjiga 3, Beograd 1952., str 198.

prevoziti preko Novske luke.²⁰ Ovo je bio prvi korak u opsežnim planovima sultana Mehmeda II da bi likvidirao Dubrovačku Republiku, zatim male albanske privrednike i tako definitivno učvrstio potrebne baze na obali Jadranskog mora za pohod protiv Italije. Sultan je svoju odluku saopštio Ajvaz-begu, sandžaku Hercegovine, i naredio da potčini dubrovačku oblast.²¹ Ipak, Sultan Mehmed II – osvajač umire početkom maja 1481. godine i sa njim se gase i njegovi planovi o osvajanju Italije. Tek nakon pada Novog u ruke Osmanskog carstva i pljačke dubrovačke teritorije od strane Ajvaz-bega, došlo je do popuštanja, pa sultan Bajazit II izdaje Mustafi-begu, sandžaku od Hercegovine, ferman²².

Nakon smrti Mehmeda II, 1481.godine, Vlatko je prodro u Bosnu, što je bilo nepromišljeno s obzirom da je očekivao pomoć od onih koji mu prije nisu pomogli, tako da je ostao sam na ovom pohodu i na kraju se poražen vratio u Novi. Na povratku je zatekao 400 ugarskih vojnika, koje mu je u pomoć poslao kralj Matija Korvin, ali već je bilo kasno. Situacija na ovim prostorima je bila osjetno lakša s obzirom da je sultan Mehmed II nestao sa političko-vojne

²⁰Gliša Elezović, n.d. str 209, 210.

²¹Ivan Božić, „Dubrovnik i Turska u XIV i XV vijeku”, SAN, posebna izdanja, Istorijski univerzitet, knjiga 3, Beograd 1952., str 208, 210.

²² Ferman je izdat u Carigradu 14.marta 1484. godine i između ostalog glasi: „...neka bude znano da je preče bilo izdat dubrovačkoj vlasteli carski ferman pokome je (naređeno bilo) da novac, olovo i svila i vosak...”. Finansijski organi „havale kuli” i „pasak kuli”, činili su smetnje dubrovačkoj trgovini i branili izvoz i drugih artikala. Gliša Elezović, n. d., str. 190,191.

scene. U tom vremenu se iz Italije u Zetu vratio Ivan Crnojević, koji je istovremeno bio vođa Arbanasa²³. Osmanlije su pregrupisale svoje snage, što dokazuje potez sultana Bajazita koji je pobijedio svog brata Džema i nakon toga odlučio da likvidira ostatke Hercegovine a naročito Herceg Novi, koji je kao luka bio veoma dobro strateški pozicioniran. Hercegovački sandžak beg – Ajvaz, dobio je zadatak da realizuje ovu akciju, pa je u novembru 1481.godine opsjedao Novi, koji je raspolagao sa dvije jake odbranbene kule. Kada je napuljski kralj Ferante čuo za ovu opsadu, poslao je dvije galije i jedan brod sa hranom, dok je kralj Matija Korvin pomogao ovu akciju sa još hiljadu ljudi. Pomenućemo da su i Dubrovčani tajno pomagali odbrani Novog, izlažući se velikoj opasnosti²⁴. Uprkos svemu, herceg Vlatko je odustao od borbe, iako je mogao makar izvjesno vrijeme da se brani iza utvrđenih bedema. Pregovarao je sa Ajvaz-begom, predao gradske bedeme i otišao sa porodicom u Tursku. Ovu odluku je

²³ **Arbanasi** je drugi naziv za ljude iz Albanije.

²⁴ Dubrovčani su još 1462.godine, naime 20 godina prije konačnog pada Hercegovine, postali turski haračari. O tome govori ferman Mehmeda II iz 10.09.1462.godine (15 zilhidža 866), kojim se objavljuje da su knezi i dubrovačka vlastela postali turski haračari, daje im se sloboda kretanja i trgovanja po carskim zemljama, dok uredno plaćaju uobičajnu carinu. „*Sada su mi se dubrovački knez i vlastela pokorili i zbog toga što su mi postali podložnici i moji haračari, zapovijedam: Po mojim zemljama kako i na ovim tako i na onim stranama, po moru i suhu neka idu. Pošto plate uobičajnu carinu, niko, pa ma ko to bio, da ih ne sprječava, da ih ne sprječava, da im ne brani, da im ne smeta i da im ne dodijava. Isto tako da im se ne dodijava pravljenje teškoća. Inače, ako im ko mu drago bude činio teškoće i dosadu, ma mi se o tome bude podnijela žalba na mojoj Porti, zaslužiće moje pokaranje. Učiniću da dopadne velikih jada. Neka im je na znanje.*”, Tomo K. Popović, Istorijske bilješke, Herceg Novi, 1924., str.31.

donio neposredno pred dolazak onih 400 ljudi koje je poslao ugarski kralj, koji su bili nadomak grada. Na ovaj način herceg Vlatko je načinio svojevrsnu likvidaciju Hercegovine.²⁵

Ćirković, na osnovu novijih istraživanja, kaže da je Ajvaz-beg primio grad od hercega Vlatka, gotovo bez ikakve borbe decembra 1481. godine. Vjerujemo da je vojska koju je predvodio Ladislav Markus uspjela da dođe do gornje tvrđave, koju su držali Ugari, njih 400, i da je uspjela da se održi, kako kaže Popović, dvadeset dana. Markus je tada predao grad Turcima, dakle januara 1482., pod uslovom da se obezbijedi slobodan povratak njemu i njegovoj vojsci. Turski zapovjednik je o ovom događaju obavijestio Dubrovnik, koji je poslao svoja tri broda da prevezu Markusove čete. Važno je napomeuti da se ovo desilo 1482.godine, a ne 1483, kao što kaže Đelčić. Dubrovačka Republika je ovim istim brodovima poslala izaslanike u Herceg Novi da u ime Republike pozdrave turskog zapovjednika. O tome Jireček kaže da su Osmanlije 1482.godine zauzeli posljednje oblasti Vlatka Hercegovića u Risnu i Novome i tako postali neposredni susjedi Crnojevića na sjeverozapadu. Interesantno je da su Dubrovčani još 1462. godine, dakle 20 godina prije konačnog pada Hercegovine, postali osmanske haračlije.

²⁵ Sima Ćirković, „Istorija srednjovjekone bosanske države”, Srpska književna zadruga, Beograd, 1964., str. 337-340.

Kad su Osmanlije osvojili Novi, odmah su počeli sa utvrđivanjem. Vjerujemo da su na mjestu današnje tvrđave „Španjole“, na temeljima postojeće napravili novu, i to upravo kada su po drugi put zauzeli grad. Takođe su obnovili solane herceg Stjepana i počeli sa proizvodnjom soli, koju su do tada nabavljali u Dubrovniku²⁶, a već 23.maja 1483.godine sultan Bajazit II izdaje ferman upućen kadiji u Foči, kako bi zaštitio so koja se proizvodi u Novom.²⁷

U jednom drugom naređenju iz Carigrada iz 18. marta 1485.godine, sultan Bajazid II naređuje guverneru hercegovačkog sandžaka i novskim sudijama da se sastanu sa zakupcima soli iz Herceg Novog i gospodi koja su dobila punomoć iz grada Dubrovnika. Ovaj susret je imao cilj da se nađe najbolji i najkorisniji način za prodaju soli, koja se uvozi u Novi, u korist carske blagajne. U to ime i za taj račun, sultan Bajazit II je titulisao novskog kadiju,²⁸ dok je amaldar²⁹ novske solane bio Ein-beg, a Hamza sudija (ovoga Hamzu nazivaju

²⁶Tomo K. Popović, n. d. Str 33, 34.

²⁷ „Slavnom, među licima od poverenja, i među posadom, novskom dizdaru, neka bi mu se vrijednost uvećala. Kada se u samom Novom, proizvedena so rasproda potpuno a maldar da ne ode i da so iz drugog mjesta donese, pa da tu prodaje. Sad se amaldar tome naređenju ne pokorava i po njemu ne upravlja. Kad u Novom proizvedenu so potpuno rasproda, on dolazi a spolja donosi so i kako čujem tu prodaje. Zbog toga nanosi se, vele, šteta soli proizvedenoj u Dubrovniku.”

²⁸ „U slavnima među kadijama muslimanskim i odabranim među poglavicama, pravovjernih, našem gospodiji novskom kadiji – neka bi mu vrline trajno bile.”

²⁹ **Amaldar** je bio zakupac carina, prema tome, ako je država pobirala te prihode preko svojih organa, prebiral je preko svojih činovnika (carskih amaldara), ili ih je davala uz zakup. Uz zakupnikova emina, često se javljao carski emin koji je kontrolisao rad zakupnika muhata i državnih dohodaka ili u društvu sa područnim kadijom. Prof. Said Traljić, „Trgovina BIH sa lukama Dubrovnika”, Pomorski zbornik, Zagreb, 1962., Jubilarno izdanje, tom I, str.342.

i *mula novskog kadiluka*). Pomenućemo da je novski emin³⁰ bio „gospodin Veli-hodža”. Dubrovački plemić Pirković predao je funkcioneru državne blaganje, eminu Veli-hodži, 10 754 aspri od prodate soli u Novom i Risnu. Ovu potvrdu su 1487.godine potpisali Jusuf, sin Mahmutov, koji je bio pisar novskog sudije Hamze. Iz jednog dokumenta vidimo da su zakupci carina soli (amaldari) osim Dubrovčana i „novskih Turaka” bili i hrišćani iz Novoga i njegove okoline. Hamza je takođe odobrio dubrovčaninu Birku da u Novome i Risnu prodaje so.³¹

Nadalje ćemo navesti događaje i fermane koji upućuju na decidne odnose između Dubrovčana, Novljana i Osmanlija. Naime, 1488.godine tzv. *Nevjernici novski* su imali pravo na zakup solane, što se vidi iz sultanovnog fermana. Nakon toga je izbio nesporazum između Ivana Mankurića, zakupca solane sa novske strane, i Ivana Milanovića, dubrovačkog kneza sa druge strane, radi troškova za prenos soli iz novskog pristaništa do slagališta u Novom. Postoji ferman sultana Bajazida II iz 1495.godine, koji je trebao presuditi ovom slučaju. Naime naređeno je hercegovačkom sandžak begu

³⁰ **Emin** je bio naziv za najvažnije carske činovnike i potiče od arapske riječi, što znači povjerenik, upravitelj ili nadzornik. – prof. Said Traljić, n.d., str. 342.

³¹ „...Svojom rukom je Birko predao bez ostatka novskom eminu, njegovom gospostvu, Veli-efendiji i nevjernicima novskim amaldarima, 4.871 aspri, dana 22. Jula 1487.godine.” Gliša Elezović, n.d., knj.1, sv.1, str.223.

Sulejman-paši i hercegnovskom kadiji da ovaj spor iznesu pred sudom i zakonom i narede sadašnjim sudijama da ga riješe.³²

Sličan spor se dogodio 13.septembra 1493.godine, koji je važan za napomenuti u cilju boljeg razumijevanja tadašnjih prilika, dužnosti i obaveza koje su Novljani obavljali pod osmanskom vlašću. Naime, pomenute godine postavljen je kadija novskog namjesništva, Hasan, sin Idrisov, dok su amaldari³³ novske i primorske trgovine i carine bili Ivan Grbić i knez Raja, sin Novakov. Takođe je u ovoj godini emin novske solane bio Husein Čelebija. Hercegnovski dizdar³⁴ bio je Ali Alahedin Abdulah a njegov kadija Hasan, sin Idrisov.

Postojali su slučajevi koji govore o tome da su novski amaldari kršili postojeća naređenja i uvozili so sa ostalih područja, pa su se time kršili interesi dubrovačke trgovine, sa kojima su Turci imali

³² Gliša Elezović, n.d., knj.1, sv.1, str.267-270.

³³ „...Oba amaldara držala su pod zakup i iznos od 20 hiljada zlatnih mletačkih dukata i trajanja od tri godine solane u Novom za njegovu trošarinu i carinu. Isto važi i za tranzitnu trošarinu i carinu u pokrajni primorja. Oba zakupca su dala izjavu i priznanje na šerijskom zasijedanju: „ U mjestima po imenu u Novom i u Risnu i u samom Dubrovniku i u Slanom i u Neretvi, prodaje se so ovih nosilaca zakupa dubrovačkih knezova. Prema sporazumu koji su oni ugovorili sa carskom Portom, prenosni trošak plaćaju se iz novca dobijenog od prodate soli po pola a prenosni troškovi koje su učinili u samom Dubrovniku plaćali su pomenuti dubrovački knezovi. Polovinu prenosnih troškova za istovar soli iz broda do magacina u mjestima po imenu Novi, Risan, Slano, Neretva, bili su dubrovačkih knezova. Husein Čelebija emin solane u Novom je izvršio ovaj obračun. Dokument su potpisali dizdar Ali Alahedin Abdulah iz grada Novoga, imam Murad sin Abdulahov, Ahmed sin Hamzin, Bosna Bali sin Abdulahov i silhadar Muhamed sin Abdulahov.”, Gliša Elezović, n.d., knj.1, sv.1, str.261-264.

³⁴ **Dizdar** ili kaštelan je bio tvrđavski zapovjednik. Prof. Said Traljić, „Trgovina BIH sa lukama Dubrovnika”, Pomorski zbornik, Zagreb, 1962., Jubilarno izdanje, tom I, str.352.

dosta dobre ugovore. Novski amaldari su proizvodili so u sutorinskom polju, ali nalazimo da su 1491. i 1492.godine, uvozili stranu so. Na ovo su se Dubrovčani žalili sultanu Bajazidu II, koji fermanom zapovijeda da „Dubrovčanima šteta mora biti namirena a pravda zadovoljena”.³⁵ Nakon ovih događaja, našli smo na podatke koji govore da su Osmanlije prvi put ostali u Herceg Novom i njegovoj okolini oko 55 godina, odnosno od 1483. do 1538.godine.³⁶

Elezović pronalazi dokument koji dokazuje postavljanje hercegnovskog emina Musladina, zatim Ibrahim-paše 1492.godine, kojim se traži i preporučuje gradu Dubrovniku „da bude blagonaklon prema njegovom sluzi Musladinu”. On se imenuje sultanovim beratom, da bude upravitelj carinice u Novome. Koliko je bilo važno mjesto emina upravo se vidi po tome što ga je sultan imenovao svojim beratom.

Važno za nepomenuti je detalj da Osmanlije nisu štedjele dubrovčane, njihove žene i djecu, zbog čega se dubrovačka vlada 1500.godine požalila sultanu Bajazidu II, riječima: „Ljudi iz posade grada Novoga i drugi, porobljavaju naše žene i djecu pa prodaju i

³⁵ „Da sam ovom prilikom zapovijedio zbog toga što dubrovačke soli koja se proda polovina, se za mene uzima, a druga polovina pripada dubrovačkoj vlasteli, pošto se rasproda so, koja se proizvodi u Novome, da se proda i dubrovačka so. Amaldari da ne prodaju so donesenu iz susjedne zemlje (ovdje se po svoj prilici mislilo na so proizvedenu u susjednom kotorskom ili tivatskom polju, koja je u tom periodu pripadalo mletačkoj republici).” Isto, n.d., 248,252,255.

³⁶ Tomo K. Popović, „Herceg Novi - Istorijske bilješke”, 1924., str.34.

gubi im se svaki trag.” Zato sultan naređuje fermanom kadijama i sandžak-beg Hercegovе zemlje da to izvide i strogo kazne krivce.

Položaj novskog vojvode bio je nestalan, i zavisio je od opštih prilika u zemlji. Godine 1506., spominju se četiri vojvode i to: Elez, Hasan, Sulejman, Husein, dok se 1507.godine pominje vojvoda Balija. Hrabak navodi da se Sulejman pominje u prethodnom dokumentu iz 1495.godine, dok Hasana nalazi u dokumentu iz 1493.godine („...Hasan sin Idrisov, kadija novskog namjesništva...”).

1.3. Mletačko – osmanski ratovi za Boku Kotorsku 1537 – 1540.

Rat u kojem će prvi put doći do značajnijih vojnih akcija u ovoj regiji je onaj koji je Osmansko Carstvo vodilo protiv Mlečana i ujedinjene mornarice Svete lige³⁷ koji je trajao od 1537. do 1540. godine. Bio je to pokušaj jednog od najvećih osmanskih sultana, Sulejmana Veličanstvenog, da nakon velikih kopnenih osvajanja, zavlada i morem. Savez – Sveta liga, sklopljen je između Španije,

³⁷Tzv. „Sveta liga” je sporazum koji je Venecija sklopila s carem Karlom V., papom i kraljem Ferdinandom Habsburškim 1538. godine. To je uslovno rečeno bila je jedna u nizu alijansi evropskih hršćanskih država organizovanih protiv njihovih oponenta, uglavnom protiv Osmanskog Carstva. Papa Pavle III je februara 1538. okupio široku kršćansku koaliciju koju su sačinjavale Papinska država, Mletačka republika, Malteški vitezovi, Kraljevina Španija i njene vazalske države Kraljevina Napulj i Kraljevina Sicilija. Sveta liga formirana je s ciljem uništenja Osmanlija na istočnom Sredozemlju i Bliskom istoku i namjere da se preduhitri jačanje pomorskih potencijala carstva kao rezultat općenitog uspona moći Osmanlija u ovom dijelu svijeta. "Sveta liga: Pomorski sukobi kršćana i Osman

lija". study.com. Pristupljeno 11. 01. 2019.

Pape i Venecije, protiv Osmanlija u februaru 1538.godine. Velika saveznička flota ove Lige, bila je pod vođstvom admirala Andrije Dorije³⁸. U toku ove godine Liga se uputila u pravcu istoka, sa namjerom da napadne Osmanlije, ali se na tom putu sudarila upravo sa njihovom mornaricom, nedaleko od Preveze³⁹.

Slika 1 Bitka kod preveze 1538.godine

Nadmoć i strategija flote Osmanlija je u mnogome bila značajnija u odnosu na Ligu, pa je admiral Dorija izbjegao otvorenu bitku i

³⁸ **Andrea Dorija** (ital. Andrea Doria; Onelja, 30. novembar 1466 — Đenova, 25. novembar 1560.) bio je po profesiji plaćeni vojni zapovjednik (ital. condottiero), admiral i državnik. Najprije u službi svog rodnog grada, pape Inoćentija VIII, vojvode od Urbina, napuljskog kralja Ferdinanda II Napuljskog, francuskog kralja Fransoa I i njemačko-rimskog cara Karla V.

³⁹ Preveza je malo, interesantno naselje na teritoriji sjevernog Epira čija istorija zadire duboko u prošlost, čak do 290. godine p.n.e.

otplovio prema sjeveru. U spomenutom ratu najvažnija pomorska bitka se dogodila 28. septembra 1538. kod Santa Maure.

Hajrudin Barbarosa (*tur. Barbaros Hayreddin Paşa ili tur. Hızır Hayreddin Paşa*) je ovdje porazio ujedinjenu mornaricu Svete lige, uprkos tome što je njena mornarica bila nešto brojnija od osmanske. Poražena flota Svete lige se sklonila u krfskoj luci, i kako bi se barem malo iskupila za sramotan poraz, krenula je na sjever, u napad na Herceg Novi u Boki Kotorskoj koji je pripadao Osmanlijama. Mornarica Lige je ušla u Jadransko more i 04. juna 1538.godina i stigla pred Herceg Novi.

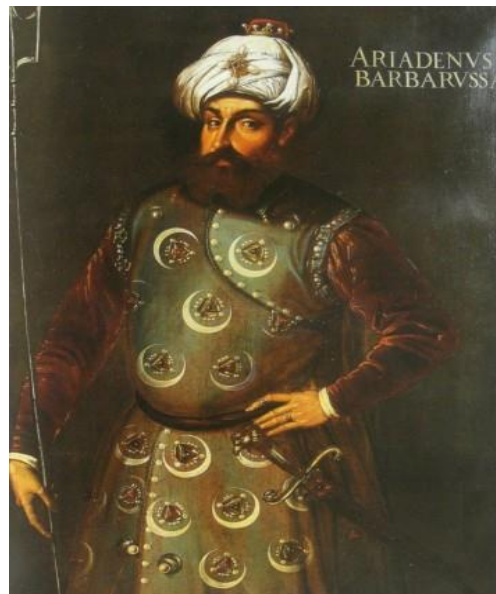

Slika 2 Portet Andrije Dorije

Dio nekad velike flote, pod komandom potkralja Ferrante Gonzage, stigao je u Boku Kotorsku 24. oktobra iste godine. Tom prilikom, Dorija je naredio da se vojska iskrca sa brodova na kopno i da se grad opkoli sa svih strana. Herceg Novi bio je zaštićen bedemima koji su dopirali do samog mora, ali nije bio utvrđen u svom donjem dijelu, za obranu sa mora. Na najvišem brdu se nalazila jedna tvrđava po imenu Španjola, a odmah do mora nalazila se i druga, Citadela.

Već 25. oktobra galije su jednu milju daleko od grada iskrcale oko 12.000 vojnika – pješaka. Do sukoba je došlo isti dan, a nastavili su se i sutradan. Akciji vojske na kopnu pomagala je jaka topovska paljba sa brodova, koja je rušila gradske bedeme. Vojnici Lige nastojali su se popeti na bedeme kako bi našli vrata grada, otvorili jedna od njih i pustili vojsku unutar zidina. Dana 27. oktobra, topništvo je teško oštetilo donju tvrđavu Citadela. Kada je tvrđava počela gorjeti predalo se 300 vojnika odbrane, a već sutradan se predao i gornji grad u kojoj je bilo 1200 osoba, od kojih 400 vojnika. Sutradan su Osmanlije predale grad Doriji. Admiral je prihvatio njihovu ponudu, nakon čega su se Osmanlije iselile u Hercegovinu. Tom prilikom, saveznici su zarobili 1700 osoba a u ovoj akciji su se naročito istakli Peraštani, koji su saveznicima pomogli flotom. Peraštani su provalili bedem sa zapadne strane i na njemu načinili veliki otvor, koji se do današnjega naziva „Peraška vrata”. U grad se smjestila posada od 6000 ljudi, pod zapovjedništvom Fernanta Gonzaga i Huana Sarmenta. Herceg Novi je opljačkan, a u gradu je ostavljena i posada od 4000 španskih vojnika. Dorija je grad snabdio hranom, oružjem i municijom, da bi ga napustio samo dva mjeseca kasnije. Na to su Mlečani protestovali jer su računali da će zadržati grad za sebe.

Oslonićemo se na istraživanja profesora Jorija Tadića⁴⁰, koji navodi da su saveznici preoteli grad u oktobru pomenute godine. Nadalje, on tvrdi da je Mletcima bila želja da se dočepaju grada i okoline, samo zbog preostalih posjeda u Boki. Ovo im nije uspjelo, jer su ubrzo zatim Španci zauzeli grad, a Mletci su se nezadovoljni povukli iz Herceg Novog. Nezadovoljstvo Mletaka

Slika 3 Portet Hajrudina

nije bilo samo zbog ovog, već i zbog mnogih drugih internih razloga, te su se odlučili da stupe u pregovore sa Osmanlijama i raskinu Svetu ligu. Naravno da je Osmanlijama dobrodošla loša situacija u Svetoj ligi, pogotovo kao prilika da istjeraju španske vojnike iz Herceg Novog. U tom periodu sultan Selim II izdaje ferman i naređuje hercegovačkom, bosanskom i arbanaškom paši, da skupe vojsku te da se upute u Herceg Novi, kako bi dočekali flotu koja je već bila na putu pod komandom Hajrudina Barbadose⁴¹ i bili joj na raspolaganju.

⁴⁰ Ovog historičara smo uzeli kao kontrapunktum istraživanjima koje je koristio Tomo K. Popović, dok se kroz istraživanje vodio dokumentima Serafima Raze, Frana Vickovića i Luja Vojinovića. Tadić je ipak pisao na osnovu arhivskih podataka iz bogatog dubrovačkog arhiva i zbog toga moramo ostati kod njegove konstatacije.

⁴¹ Za podizanje velike ratne mornarice Sulejman je utrošio velika sredstva, a u martu 1534. godine je za kapudan-pašu, tj. za zapovjednika cjelokupne mornarice, postavio kapetana Hajrudina, nazvanog Barbarossa (tur. Barbaros Hayreddin Paša ili tur. Hizir Hayreddin Paša).

Godina koja je zabilježena kao presudna za opasnost hrišćanstvu u Evropi zbog širenja osmanske imperije je 1538. Vojska sultana Sulejmana Veličanstvenog je zaustavljena u Beču 1529. godine, a do 1532. osmanska vojska je protjerana do Mađarske. U Mediteranu, hrišćanska ofanziva je pokušala da ukloni opasnost od velike turske flote 1535. godine, kada je jaka armada pod Don Alvarom de Bazanom i Andrijom Dorijom zauzela luku Tunis, protjeravši admirala Hajrudina Barbarosu iz zapadnog Mediterana. Osmanski admiral se tada vratio u Istanbul gdje je postavljen za komandanta velike flote da vodi borbu protiv Mletačke Republike i njenih teritorija u Jonskom moru. Barbarosa je zauzeo ostrva Siros, Aegina, Paros, Tinos, Karpatos, Kasos, Naxos i Krf.

1.3.1. Osvajanje Herceg Novog

Herceg Novi bio je ključ Boke Kotorske, zbog čega je u strateškom smislu, mletačkoj mornarici mnogo više značio nego Kotor. Herceg Novi je bio pod garnizonom⁴² od oko 4 000 ljudi. Glavna snaga bio je Tercio španskih vojnika-veterana, koji je brojao oko 3

On je osmansku mornaricu podigao na visok nivo i ostvario velike ratne uspjehe u Africi (Alžir i Tunis). U svojoj je vlasti sada imao obalu Male Azije, Levanta i sjeverne Afrike do Maroka.

⁴² **Garnizon** potiče od francuskih riječi *garrison*, *garnir*, što znači „opskrbiti”, „opremiti”, „posada”. Predstavlja zajednički naziv za sve vojne jedinice stacionirane na odgovarajućoj lokaciji, prvenstveno da bi je branile od potencijalnog neprijatelja. Danas se često koristi i kao naziv za matičnu bazu.

500 ljudi. Vođstvo ovih snaga bilo je pod iskusnim komadantom Franciscom de Sarmientom. Ovaj *tercio* činilo je 15 zastava (posada), pod imenom „Tercio Castelnueva”. Među njima su bili zapovjednici sljedećih zastava: Machín de Munguía, Álvaro de Mendoza, Pedro de Sotomayor, Juan Vizcaíno, Luis Cerón, Jaime de Masquefá, Luis de Haro, Sancho de Frías, Olivera, Silva, Cambrana, Alcocer, Cusán, Burgundian i Lazar od Corona.

Garnizon je takođe uključivao 150 jedinica-konjanika lake konjice, kontigent⁴³ grčkih vojnika i vitezovi Andres Escrápula i neke artiljerijske dijelove kapetana Juan de Urrésa i njegovih petnaest topdžija. Kapelan Andrea Doria, nazvan Jeremijas, također je ostao u Terciju s četrdeset sveštenika i trgovaca te je imenovan biskup grada. Razlog zbog kojeg je garnizon bio brojao je plan da Castelnuevo bude uporište za veliku ofanzivu protiv Osmanskog carstva. Sudbina trupa koje su bile u tvrđavi u potpunosti je zavisila od podrške flote, ali ona je bila poražena od strane Barbarose u Prevezi prije pada Novog.

Tokom opsade Herceg Novog Barbarosina flota je pretrpjela ogromne gubitke zbog tvrdog otpora Sarmientovih ljudi. Ipak, Castelnuevo je na kraju pao pod osmansku ruku i skoro svi španski branioci, zajedno sa Sarmientom, su ubijeni. Gubitak grada

⁴³ **Kontigent** označava određeni broj ljudi (vojnika, radnika) u okviru nekog većeg sastava.

okončao je hrišćanski pokušaj da zavladaju istočnim Mediteranom. Hrabrost koju je pokazao Stari trio Napulja je ipak proslavljen i cijenjen u čitavoj Evropi i bio je tema mnogih poema i pjesama.

Prvi manevri

Sultan Sulejman Veličanstveni je naredio Barbarosi da reorganizuje i ponovo naoruža svoju flotu tokom zimskih mjeseci da bi bila spremna za borbu na proljeće 1539. godine. Na ratni brod se ukrcao 10 000 vojnika pješadije i 4 000 janjičara⁴⁴ da pojačaju trupe galije. Na osnovu primljenih naredbi, Barbarosina vojska, koja je brojala oko 200 brodova sa 20 000 ribolovaca, planirala je blokirati Castelnuovo sa mora, dok bi snage osmanskog guvernera Bosne (sa persijskim imenom Ulamen), sa kopna opkolile tvrđavu sa 30 000 vojnika.

Sarmiento je, u međuvremenu, koristio mirne mjesece prije opsade kako bi ojačao odbranu grada, popravljajući zidine i bedeme i gradeći nova utvrđenja. Uprkos svojim naporima, nije mogao mnogo da učini usljed nedostatka sredstava i plana za

⁴⁴ **Janjičari** (turski: yeni çeri = novi vojnici) su bili pješadijske jedinice koje su formirale tjelesnu i dvorsku počasnu gardu otomanskog sultana. On je bio vrhovni zapovjednik janjičara, ali njihovim jedinicama je stvarno komandirao janjičarski aga. Prof. Said Traljić, „Trgovina BIH sa lukama Dubrovnika”, Pomorski zbornik, Zagreb, 1962., Jubilarno izdanje, tom I, str.145.

utvrđivanje grada jer je sam po sebi planiran da bude - baza. Kapetan Alcocer je u vezi sa ovim problemima poslat u Španiju sa uputstvima da traži pomoć. Pedro de Sotomayor je poslat na Siciliju, kapetan Zambrana u Brindisi, ali uzalud. Andrija Dorića, koji je bio u Otrantu sa 47 carskih i 4 malteške galije, primio je vijest o situaciji vezano za Castelnuovo, ali pošto je njegova flota potcjenjena, poslao je poruku Sarmientu savjetujući mu da se preda.

Slika 4 Napad Barbarose na Castelnuovo, 1539. godina

U junu Barbarosa je poslao 30 galija da blokiraju ulaz u Bokokotorski zaliv. Brodovi su stigli u Herceg Novi 12. juna i iskrkali hiljadu vojnika sa ciljem da nađu vodu i uhvate španske vojnike ili lokalne stanovnike kako bi dobili informacije. Kada su Španci upozoreni o prisustvu neprijatelja, Sarmiento je poslao tri

broda pod kapetanom Machin de Munguai i konjanike pod Lazarom de Coronom da ih napadnu u vremenu prije podneva. Nakon žestoke borbe osmanske snage su bile prisiljene da se vrate na brodove. Ipak su opet napali. Ali ovaj put bili su poraženi od Francisco de Sarmienta, sa kapetanima Alvaro de Mendozom, Oliverom, Juan Vizcainom i 600 vojnika. Tri stotine Osmanlija je ubijeno tokom bitke, dok je 30 uhapšeno. Preostali broj je pobjegao na brodove.

No, već 18. jula Barbarosa pristizhe sa čitavom flotom i odmah počinje da iskrcava trupe i artiljeriju dok je čekao da osmanlijski guverner Bosne, persijanac Ulamen stigne, koji je sa svojom vojskom od 30 000 ljudi nekoliko dana kasnije napao tvrđave sa kopna. Osmanlije su proveli pet dana kopajući rovove i gradeći bedeme sa 44 teške artiljerije za Barbarosinu flotu ili Ulamenovu trupu, čak su izravnali polja oko Castelnuova da bi olakšali manevre. Castelnuovo je takođe bombardovan sa mora, dok su Španci u međuvremenu pokušavali da ometaju opsadu sa kopna. Ovi upadi su izazvali i mnoge nesrećne slučajeve, jedan od njih bio je Agi, Barbarosin omiljeni kapetan. Drugi upad od strane španske snage od 800 ljudi, iznenadio je nekoliko jedinica janjičara koji su namjeravali da sruše zidove grada. Ubili su većinu, ostavljajući za sobom puno polje njihovih beživotnih tijela. Kada su Barbarosu obavjestili, ozbiljno je iskritikovao svoje vojnike pošto je bilo teško

nadoknaditi gubitak osmanlijske elite i zabranio je naredne sukobe, kako bi izbjegao moguće gubitke.

Do 23. jula Barbarosina vojska je bila spremna da otpočne veliki napad i njegova artiljerija je bila spremna da sruši zidine Castelnueva. Uživajući u ogromnoj superiornosti nad španskim garnizonom, koji je bio potpuno izolovan, bez mogućnosti da primi podršku ili namirnice, Barbarosa je ponudio časnu predaju Špancima. Sarmientu i njegovim ljudima su garantovali bezbjedan povratak u Italiju, dok su vojnici mogli da zadrže svoje oružje i zastave. Barbarosa je dodao u svoju ponudu još 20 dukata svakom vojniku. Njegov jedini zahtjev Sarmientu bio je da ostavi svoju artiljeriju i barut. Dva odreda desetara kapetana Vizcaina, Juan Alcaraz i Francisco de Tapia, uspjeli su da se vrate u Napulj i napišu svoje gledište mnogo godina kasnije. Zabilježili su odgovor koji je dat Barbarosi: „Maestro de Campo se konsultovao sa svim kapetanima i kapetani sa svojim oficirima koji su odlučili da će radije umrijeti služeći Bogu i njegovom visočanstvu, nego pristati na ovu pogodbu.“

Veliki napad na grad se dogodio ubrzo nakon toga i trajao je čitav dan. Bilo je mnogo žrtava, pošto su Osmanlije angažovali konjanike i artiljeriju da napadnu u isto vrijeme i bombarduju Castelnuovo, što je rezultovalo nesrećnim slučajevima među samim Osmanlijama. Tokom noći Španci su ojačali svoju odbranu i zatvorili otvore na zidovima. Kada je napad nastavljen sledećeg

jutra, biskup sv. Jeremias je ostao sa svojim vojnicima ohrabrujući ih i slušajući ispovijedi teško ranjenih.

Oko 6000 osmanlijskih vojnika bilo je ubijeno u krvavom napadu, dok je Španaca poginulo samo 50, iako je broj ranjenih koji su umirali od rana u narednim danima, bio mnogo veći. Ohrabreni uspješnom odbranom, nekoliko španskih vojnika je odlučilo da napravi diverziju na osmanlijski kamp sa odobrenjem od strane Sarmienta. Tako je već narednog jutra, 600 ljudi iznenadilo nepripremljene vojnike. Mnoge trupe su upale u osmanlijski kamp i pobjegle, zajedno sa nekim janičarima koji su proletjeli kroz vlastiti kamp, cijepajući šatore, uključujući i Barbarosin. Lična zaštita admirala Barbarose se bojala za sigurnost svog gospodara i ignorišući njegov protest, povelili su ga na galiju sa sultanskom zastavom.

Tokom narednih dana veći dio artiljerije je koncentrisao vatru na tvrđavu u gornjem dijelu grada. Barbarosa je smatrao da je to ključno mjesto Castelnuevo utvrđenja i predložio je da se zauzme. Preostali topovi su nastavili da pucaju u krhke zidove grada, a 4. avgusta Barbarosa je naredio napad prema ruševinama tvrđave, koja je sada bila potpuno slomljena, sa uništenim kazamatama⁴⁵. Kao glavna tačka odbrane, Sarmiento je pojačao garnizon i uklonio

⁴⁵ **Kazamat** (*lat.*) je podzemno odeljenje na svodove u tvrđavi koje je sigurno od pušanih zrna; na ratnim brodovima: oklopljena prostorija za smeštaj topova i municije; podzemni magacin; fig. podzemni zatvor, tamnica, hapsana.

je ranjene vojnike iz prethodnih dana. Napad je počeo u zoru i borba je trajala čitav dan. Do same noći, ostaci španskog garnizona su se povukli prema zidinama grada sa svojim ranjenicima, ostavljajući porušenu tvrđavu u Barbarosine ruke. Taj dan je uzeo mnogo žrtava, a od španskih oficira koji su branili tvrđavu jedino su kapetani Masquefa, Munguia, Haro i kaplar po imenu Galaz - preživjeli. Ostali su ubijeni u borbi. Među malo preživjelih koje su Osmanlije uhvatile, pronašli su tri španska dezertera. Odmah su ih doveli kod Barbadoše i ohrabрили admirala da nastavi sa napadima, izvještavajući da su Španci pretrpjeli velike gubitke, da im nedostaje baruta i da su većinom povrijeđeni i iscrpljeni.

Petog avgusta uslijedio je pravi napad na zidine. Barbarosa je nakon izvještaja španskih dezertera, bio uvjeren da može uskoro zauzeti Herceg Novi. Svi janjičari su učestvovali u akciji, a konjanicima je naređeno da sjašu i da se priključi velikom napadu. Uprkos ogromnoj brojčanoj prednosti osmanlijskih snaga, španska odbrana je bila uspješna jer je tog dana pala samo kula sa zidina. Sarmiento je naredio svojim pionirima da pripreme minu kako bi uništili kulu pred Osmanlijama, ali je pokušaj propao kada je neočekivana eksplozija baruta ubila vojnike koji su radili sa minom. U zoru sledećeg dana, veliki pljusak je uništio kubure, nekoliko preostalih komada artiljerije i posljednji barut. Borba se zbog toga vodila sa mačevima, bajonetima i noževima, a ranjeni španski vojnici su bili primorani da uzmu oružje i pomognu u

odbrani zidina. Jedino su ljudi na samrti ostali u bolnici a iznenađujuće je da je nekoliko preživjelih Španaca uspjelo da odbije napad.

Posljednji i konačni napad se odigrao sljedeće jutro. Francisco de Sarmiento je na konju bio pogođen u lice sa tri strijele, ali je nastavio da ohrabruje svoje ljude. Uništene teškom pucnjavom, ruševine zidina su postale neodbranjive. Tada je Sarmiento naredio da se 600 ljudi povuče sa položaja. Njegova ideja je bila da se odbrani tvrđava u donjem dijelu grada gdje su izbjegli stanovnici Castelnueva. Iako se povlačenje odigralo u savršenom redu i disciplini, Sarmiento i njegovi ljudi otkrili su da su vrata tvrđave zazidana na njihovom dolasku. Sarmientu je ponuđen konopac da se popne preko zidina, ali je odbio i odgovorio: „Bog ne želi da budem spašen i moji prijatelji su izgubljeni bez mene.“ Nakon toga mu se pridružio Machin de Munguiu, Juan Vizcainu i Sancho Friasudu da predvode posljednji položaj. Opkoljeni osmanlijskom vojskom, posljednji španski vojnici su se borili prsa u prsa sve dok nijedan više nije bio u stanju da se bori. Na kraju dana, Castelnuovo je bio pod osmanlijskim rukama.⁴⁶

⁴⁶ Turski geograf iz XVII vijeka, Hadži Kalfa (Ćagib Čelebi) navodi da su admiral Hajrudin Barbarosa sa mora, a rumelijski beglerbeg Hasan sa kopna, 22 dana tukli grad iz 37 topova i da su iz artiljerijskih oruđa izbacili 8 200 projektila tako da su srušili cijeli jedan bedem i primorali hrišćansku posadu na predaju.

Skoro svi Janičari i 16 000 drugih osmanlijskih jedinica bilo je ubijeno u napadu. Prema glasinama, turski gubici su brojali i oko 37 000 mrtvih. Od španskih trupa samo 200 vojnika je preživjelo. Većina njih su bili ranjeni. Jedan od zatvorenika je bio baskijski kapetan Machin de Mungui. Kada je to čuo Barbarosa, ponudio je Mungujai slobodu i mjesto u svojoj vojsci. Admiral ga je jako cijenio zbog njegovih akcija u bici kod Preveze gdje su Španci uspješno odbranili pogođen mletački brod protiv nekoliko osmanlijskih ratnih brodova. Munguia je odbio i zbog toga mu je odsječena glava na admiralovoj galiji. Polovina zatvorenika i sveštenstvo bilo je ubijeno da bi se zadovoljili osmanlijski vojnici, bijesni zbog velikih gubitaka koje su pretrpjeli u porobljenom gradu. Nekolicina preživjelih su povedeni kao robovi u Istanbul. Njih 25 je uspjelo da pobjegne iz zatvora šest godina kasnije i otplovi za Mesinu.

Uprkos Sarmientovom neuspjehu da zadrži tvrđavu, odbrana Castelnueva je ispjevana od strane brojnih savremenih pjesnika i hvaljena je širom hrišćanske Evrope. Španski vojnici, koji su učestvovali u neravnopravnoj borbi, su upoređivani sa mitskim i klasičnim istorijskim herojima koji su se smatrali besmrtnim zbog svoje veličine i njihove slave. Jedino neprijatelj Čarlsa V (kao što je paduanski humanist Sperone Speroni), veselili su se razaranju tercijja Castelnueva.

Opsada Castelnueva je završila propašću i neuspjehom Svete lige protiv moćnog Osmanlijskog carstva na istočnom dijelu Mediterana.

Nakon ovog događaja, Čarls V je otpočeo pregovore sa Barbarosom, kako bi ga namamio do carskog čina, ali nije dobio ništa. Sav svoj trud, ne uspjevši privoliti Barbarosu na svoju stranu, okrenuo je prema velikoj ekspediciji protiv Alžira, sa namjerom da uništi osmanlijsku silu na moru. Ova ekspedicija, poznata po imenom „Putovanje Alžiraca”, završila se nesrećno kada je flotu zadesila oluja i morala je ponovo da ukrcavaja vojsku usled velikih gubitaka. Ipak, primirje između Čarla V i Sulejmana Veličanstvenog potpisano je 1543.godine.

Castelnuovo je ostao u osmanskim rukama skoro 150 godina. Obnovljen je 1687.godine tokom Morejskog rata od strane kapetana-generala Girolamo Cornara, koji je u savezu sa Crnogorcima pod Vučedom Bogdanovićem odnio veliku pobjedu nad Osmanlijama blizu samog grada, gdje je ovaj grad tvrđava je pala pod mletačku vlast.

1.4. Bitke nakon 1570.

Rat je okončan uspjehom Osmanskog Carstva, koje je zadržalo vlast u Herceg Novom do 1687.godine. U periodu nakon 1570. godine, Mlečani su željeli da pridobiju hršćansko stanovništvo na svoju stranu koje je bilo pod osmanskom vlašću. Početkom avgusta 1571.godine, u Boku Kotorsku su uputili svoje izaslanike sa zadatkom da organizuju ustanak Albanaca, Hercegovaca i Crnogoraca. Većina sela iz ovih oblasti morala je izvršavati svoje obaveze prema osmanskoj vojsci, koja je preko Crne Gore napadala mletačka imanja na primorju. Dana 17. avgusta, osmanske snage su uspjele osvojiti Ulcinj, Bar i Budvu. Ovim preokretom je započela druga značajna pomorska bitka koja je bila kod Lepanta, 07. septembra 1571.godine, u kojoj su učestvovali ljudi iz Herceg Novog, Kotor i Risna na strani mletačkih snaga, sa preko 400 ratnih brodova.⁴⁷ U sastavu flote Svete lige bila je i galija "Sveti Tripun", kojom je komandovao Jerolim Bizanti iz Kotor.

⁴⁷ Lepanto u istoriji pomorskog ratovanja, označava poslednji veliki pohod u zapadnom svijetu koji se uslovno rečeno svodi na borbu između brodova koji idu na vesla ili galija čiji su potomci drevni triremski ratni brodovi (trireme), zbog čega je ova bitka u suštini bila "pješađijska bitka na plutajućim platformama". Ova bitka ima veliki značaj u unapređenju načina ratovanja na moru. Tokom narednih decenija, sve veći značaj galije i linija borbene taktike zamijenile galiju kao glavni ratni brod svoga doba, označavajući početak "Doba jedra". William Stevens, *History of Sea Power* (1920), Salzwasser Verlag, Bremen, Germany, 2009.

Velika pobjeda saveznika kod Lepanta nije odlučila i rat. Brojne nesuglasice su spriječile hršćanske snage da tu pobjedu iskoriste do kraja. Španci nisu željeli da napadom na Lepant, Koron i Modon djeluju samo u korist Venecije. Mletačka Republika željela je mir na moru, kako bi normalno trgovala s Istokom.

Slika 5 Bitka kod Lepanta, 1571.godina

Poslije poraza turske flote kod Lepanta, u kojoj je poginuo Jeronim Bizanti, zapovjednik kotorske ratne galije, saveznička flota se spremala da osvoji Herceg Novi. Glavni mletački zapovjednik Venijer, 11.maja je stigao iz Krfa u korčulansku luku, gdje se sastao sa grofom Sarrom Martinengom. Venijer je primio pismo iz Venecije da pošalje Martinenga sa 5000 vojnika i da spremi 10 galija za napad na Herceg Novi. U Hvaru je našao samo teške galije i 10 lakih sa posadom, gdje je zatekao i Jeronima Vendromina, tako

da su zajedno počeli sa planovima za napad u vodama između Hvara i Korčule, kao i napad na Novi. Tu je stigao i kotorski providur Zaharije Solomon. Prema njegovim izjavama, u Novom se u tom momentu nalazilo 300 vojnika pa je trebalo požuriti da u međuvremenu ne stigne pomoć Osmanlijama, zbog čega su odličili da u tom momentu napadnu grad. O tome je iz Korčule Venijer obavijestio vladu u Veneciji i pozvao sve naoružane brodove Dalmacije da doplove u Boku Kotorsku.⁴⁸ Ovo iskrcavanje na Novsku obalu potpomognuto je topovima sa galija, u vremenu između 29. i 30. maja. Sljedećih dana se nastavio strahovit napad uz velike gubitke Mlečana. Venijer je 06.juna odlučio da se povuče, ukrcavši preostali dio vojske na brodove, da bi nakon izvjesnog zadržavanja u Kotoru 15.juna isplovio iz Boke.⁴⁹

Nakon ovakvog, ponovnog pokušaja Mlečana da prodru na hercegnovsku teritoriju, Osmanlije počinju sa obnavljanjem gradskih bedema i tvrđava kao i gradnjom manjih uporišta i utvrda na čitavoj sjevernoj strani zaliva.

⁴⁸ Petar Šerović, „Boka Kotorska u starom vijeku“, Narodna starina, Vol. 2 No. 4, 1923. str.10.

⁴⁹ Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 32 and 34. Zagreb: JAZU, 1910–13., str.59.

1.5. Odnosi i prilike do pada osmanlijske vlasti

Moć Osmanskog Carstva počela je opadati krajem XVI vijeka, a obilježila ga je velika financijska kriza. Na tu krizu vlast je odgovorila povećanjem poreza, ali ni to nije bilo dovoljno da se namiri deficit. Situacija je bila toliko loša da nije bilo novca ni za isplatu elitnih sultanovih trupa – janjičara, koji su se pobunili 1590. godine. Kriza se ogledala i na prostoru zaleđa Boke Kotorske, tj. Crne Gore, kada su ugrožene neke ekonomske povlastice koje je imalo tamošnje stanovništvo. Naime, slabost državnog sistema osamostalila i osilila je mnoge sadžak-begove, pa tako i one u crnogorskom okruženju. Oni su sami određivali porez i privilegije stanovništva. Ovakve prilike će izazvati otpor lokalnog stanovništva prema osmanskoj vlasti. Otpor je isprva imao obilježje borbe za obranu privilegija, da bi u drugoj polovini XVII vijeka prerastao u pokret za državnu nezavisnost. Prvu polovinu XVII vijeka obilježio je veliki broj pobuna u Crnoj Gori. U takvim okolnostima Mlečani su podržali tendencije crnogorskog stanovništva, a za svoje političke potrebe su pridobili crnogorskog mitropolita u Cetinju.

Sukob Crnogoraca i Osmanlija izbio je u septembru 1645.godine, kada je skadarski sandžak-beg silom pokušao naplatiti porez koji su Crnogorci odbijali platiti već dvije godine. Skadarski sandžak-beg je sa svojom vojskom bio poražen od Crnogoraca. Ovaj sukob će

veliki broj stanovništva iz zaleđa Boke Kotorske usmjeriti na stranu Mlečana, koji će pomagati pri njenoj ofanzivi na primorju krajem 1648.godine. U januaru 1649.godine, Mlečani su krenuli na Bar, ali pokušaj da osvoje taj grad neće biti uspješan, uprkos tome Mlečani će ponovo pokušati proširiti svoje teritorije u Boki Kotorskoj. Kako je Herceg Novi bio dobro utvrđen, odlučili su napasti Risan.

Na ovom se prostoru su se u okviru istog rata obnovili sukobi 1657. godine. osmanska vojska je najprije pokušala da okupira Kotor. U aprilu 1657.godine, na Cetinju su počeli da se okupljaju prvi odredi, a ubrzo su pristigle i snage iz Bara, Ulcinja, Žabljaka i Skadra. Crna Gora je na taj način postala bazom za napad, a stanovništvo je sa druge strane izdržavalo vojsku, čistilo puteve prema Kotoru i prevozilo topništvo do visova iznad Kotora. Kad je napad bio pripremljen, izvršena je i mobilizacija stanovništva. Vojska od oko 10 000 ljudi napala je Kotor. Opsada je trajala dva mjeseca, ali grad nije pao. Značajnijih vojnih akcija na ovoj teritoriji do kraja rata više neće biti. Mir kojim će rat završiti sklopljen je 6. septembra 1669. godine, dok su Mlečani Osmanlijama morali ustupiti Kret, zajedno sa Dalmacijom, Klisom, Poljicama, Makarskom i Risnom.⁵⁰

Mnogi u svojim istraživačkim spisima govore o hercegnovskim tzv. „Turcima“ i kritikuju koliko su se „osilili“, da su upadali u

⁵⁰Andrijašević, M. Živko; Rastoder, Šerbo, „O situaciji u zaleđu Boke kotorske krajem 16. i u 17. Stoljeću“, nav. dj., str. 98. – 108.

mletačku i dubrovačku teritoriju, pljačkali, robili i ubijali. U tome su ih pomagali i poneki naši ljudi. Tako Turčin Omer Galijatović i Grujica Vuković napadaju sa šest stotina vojnika na Konavle, gdje su 23. februara 1668. opljačkali osam sela, Rasul-aga Sulejmanagić, brat novskog dizdara Omer-age, išao je 29. februara iste godine, da bi izmirio Konavljane i novske Turke. Sa njim je bio i Ali-paša Bećirović iz Novog. Pošto ovaj mir nije bio ostvaren došlo je do ponovnog sastanka na Grudi 29. maja. Na strani novskih Turaka bili su prisutni Sulejman-aga, Dautaga i Fazlur-aga. Sam novski kapetan Osman-beg Ibrakimagić izvještava Dubrovčane 16. oktobra 1565.godine, o akcijama hajduka na Konavle. Istog dana i Mehmed-aga, janičarski čorbadžija iz Novog, piše Dubrovčanima da Grujica Buković sa svojom hajdučkom družinom priprema napad na dubrovačka sela. Dok su 18. maja 1668.godine poginuli i bili zarobljeni od strane hajduka novski Turci, i to na malom ostrvu pred Cavtatom. Zarobljeni su bili: Kurto Lupurović, Mustafa Giljulić, Salho Ćirtaić, Mehmed Kasumović, Suljaga Kasumović, Mustafa Kurbašić i Rasul Lupurović, a ubijeni: Ćelo Mahmut, Osman Kraina, Uhadin Jusufagin i Ćiriat Ćagijan.

Interesantan je postupak kapetana Ivana Burovića aprila 1684. godine. On je nedobivši natrag dug od 370 dukata koje je pozajmio hercegnovskim Turcima, izvršio nasilnu naplatu. Napao je svojom grupom sa 27 članova posade tri ulcinjske „pedotine“ sa žitom namijenjenim Herceg Novom. Trgovac Jusuf Preklović,

brodovlasnik iz Herceg Novog, žali se da mu je Burović u Valandosu oteo vezane brodove kidajući konope i uzeo 500 stara kukuruza i 15 stara pšenice. Druga dva broda, koje je Burović napao, bila su Murata Zeferovića, Turčina i Mitra Sabljčića hrišćanina iz Herceg Novog, koji su takođe bili puni kukuruza i pšenice. Već 20. novembra 1685., dvije godine prije pada Herceg Novog u Mletačke ruke, Rasul Musić iz grada prodao je neke nekretnine Ivanu Buroviću Grgovu iz Perasta za 200 reala, a nekretnine su se nalazile na Savini.

Mustafa Čelebić, trgovac iz Herceg-Novog 20. nomebra 1685 prodaje zemlju na Savini za 200 reala, istome Ivanu Buroviću Grgovu. Interesantno je da je generalni providur Jeronim Korner, čitavih sedam mjeseci prije oslobođenja Herceg Novog (2. februar 1687.godine) postavio Ivana Burovića pok. Grga iz Perasta za guvernera Herceg Novog.

Ovo je razumljivo, kad se zna da je hercegnovska rivijera od Veriga do Kumbora oslobođena 1684. godine i da su u ovome poduhvatu znatnu ulogu igrali Peraštani. Mletačko-hajdučke čete blokirale su sve komunikacije i grad je bio odsječen od okoline i veze sa zaledem. Antonio Zeno je pomoću peraških brodovlja i hajduka osvojio Morinj, zatim čitavu obalu do Kumborskog rta. Peraštani su na kumborskom rtu, gdje je bila tvrđava Vrbanj, držali danonoćne straže čitave tri godine. Već 01. septembra 1687. godone, počela je združena ofanziva - iz Kumbora na grad. U ovoj

akciji uzeli su, pored Mlečana, učešće: Peraštani, Paštrovići, Crnogorci i okolna plemena. Ova akcija je uspješno završena 30. septembra 1687. god. i Herceg Novi je predat Mlečanima.

1.5.1. Mletačka prevlast nad Bokom Kotorskom

Venecija se 1687. odlučila na još jedan napad na Herceg Novi. Naredbu za njegovim osvajanjem trebao je izvršiti generalni providur Dalmacije i Albanije Girolamo Cornaro. Dana 3. septembra, uplovio je u Boku Kotorsku sa 14 galija, 29 galeota, 2 druga ratna broda, 2 palandre i 100 teretnih brodova, koji su prevozili vojsku, prehrambene namirnice, streljivo, opsadne mašine i sl.

Iskrcavanje je počelo sa istočne strane grada, iza jednog rta. Osmanlije su izašle iz grada i pružile otpor. Uspjeli su potisnuti napadače na obalu, ali tada su galije otvorile paljbu i prisilile ih na povlačenje. Uslijedile su žestoke borbe u kojima su napredovali Mlečani. Potisnuli su branitelje i zauzeli dobar dio predgrađa. Sljedećih je dana opsada nastavljena bombardovanjem gradskih bedema. Napadnutom gradu je stizala pomoć od novog bosanskog paše Huseina. Dio te vojske se već približio gradu i učestvovao u borbi, koja je završila pobjedom Mlečana i njihovih saveznika. Ostaci snaga bosanskog paše su se povukli, a Mlečani su na kolce

naboli 300 glava palih neprijatelja, kako bi one u gradu pozvali na predaju. U pomoć Herceg Novom dolazio je i skadarski paša koji se već nalazio u Podgorici. Kako bi ga odvratio od njegovih namjera, Cornaro je poslao nekoliko brodova da bombarduju Ulcinj. Želio je da Osmanlije pomisle da se i tu sprema napad. Varka je uspjela i paša je odustao od pomoći Herceg Novom, kako bi branio Ulcinj.

Najuspjelijom taktikom kod osvajanja Herceg Novog pokazalo se potkupljivanje neprijatelja koje je Cornaro primjenjivao. Najprije je obećanjima o nagradama iz grada izmamio 250 branitelja, a zatim je istu taktiku primijenio i na posadu jedne kule na obali. Posada mu je prepustila kulu na kojoj je postavio mletačku zastavu. Osim tih događaja, branioce je demoralizovala i smrt njihovog zapovjednika Rir-paše, pa su se ubrzo odlučili predati. Cornaro im je dopustio da naoružani ponesu sve što mogu nositi na sebi, da povedu svoje porodice, i obećao siguran prelazak u Albaniju. Dana 30. septembra iz grada je izašlo oko 2 200 osoba, od kojih 700 vojno sposobnih. Uz iste uslove su na drugom brežuljku sutradan tvrđavu predali njeni čuvari, koju je napustilo 1 000 osoba.

Osvajanje Herceg Novog bilo je veliki dobitak za Veneciju jer je konačno imala čitavu Boku Kotorsku u svojim rukama i mogla je iz nje potpuno dominirati južnim dijelom Jadrana. Platila ga je s 2 000 poginulih vojnika, a poginuo je i velik broj vojnika njenih saveznika – papinske vojske i malteških vitezova, koji su takođe učestvovali u ovom pohodu. S druge strane, Osmanska ratna

mornarica ovaj napad nije mogla spriječiti jer je u ovim vodama tada uopšte nije ni bilo.

Za vrijeme ove akcije Crnogorci su ponovno stali na stranu Mletačke Republike i učestvovali u osvajanju Herceg Novog. Zbog njihovog učešća u mletačkoj vojsci, Osmanlije će ponovo poduzeti pohod na Crnu Goru. Ovaj će se put Crnogorci uspješno suprotstaviti skadarskom paši i pružće otpor osmanskim snagama sve do 1692. godine. U septembru te godine skadarski paša će poraziti crnogorske snage i Mletke, koje je ponovo u pomoć poslao kotorski providur. Ubrzo je skadarski paša uspostavio vlast nad Crnom Gorom pa se njeno stanovništvo do kraja rata neće aktivnije uključivati u sukobe.⁵¹

1.6. Morejski rat i Požarevački mir

Morejski je rat završen potpisivanjem mirovnog ugovora u Sremskim Karlovcima u januaru 1699. godine. Mir je zaključen između Osmanskoga Carstva i članica Svete lige, koju su činile Rusija, Austrija, Mletačka Republika i Poljska. Tim ugovorom je Osmansko Carstvo moralo predati Herceg Novi i Risan, pa je Venecija i službeno zavládala čitavom Bokom kotorskom, a

⁵¹Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, knjiga prva, Split, 2004., nav. dj., str.31-36.

zauzvrat su imali obavezu povući se iz Hercegovine. Moreja, koja je prije početka rata bila pod sultanovom vlašću, ustupljena je Republici. Osmansko Carstvo je teritorijalne ustupke moralo napraviti i u odnosu prema Austriji, poklanjajući joj Ugarsku i Transilvaniju.

Na području Boke Kotorske neće biti vojnih operacija u posljednjem ratu Osmanskoga Carstva i Mletačke Republike od 1714. do 1718. godine pa će stanje u spomenutom zalivu tokom cijelog XVIII vijeka biti mirno. Značajnije promjene događaću se u njegovom zaleđu. U navedenom ratu će mitropolit Danilo posljednji put usmjeriti Crnogorce u savez sa Venecijom. Mlečani će mu zauzvrat 1718.godine, početkom jula, priznati da sva mjesta koja su tokom ovoga rata došla pod njihovu vlast moraju, u vjerskom pogledu, biti podređena njegovoj jurisdikciji. Cetinjskom je mitropolitu garantovan i vjerski uticaj u sjevernoj Albaniji koja je, i prije dolaska Osmanlija, bila oblast njegove duhovne jurisdikcije. Nekoliko sedmica kasnije dobio je i potvrdu kojom se garantuje njegova potpuna duhovna vlast nad pravoslavnim narodom u Boki Kotorskoj.

Požarevački mir 1718.godine označio je kraj rata, a potvrdio je i konačan nestanak mletačke istočne imperije. Osim Moreje, Republika je izgubila i ostatak svojih teritorija na Kreti, Tinos u Egejskom ostrvu, Bar i Ulcinj. Na području koje je do tada pripadalo Crnoj Gori, tj. Osmanskom Carstvu, dobila je neke

oblasti: Grbalj, Maine, Pobore, Brajiće, Krivošije. Nakon ovog rata, političke elite u Crnoj Gori udaljavaju se od Republike i sve se više okreću Rusima kao novim saveznicima. Budući da Venecija više neće ratovati s Osmanlijama, gubi interes za protiv-turski pokret u svom okruženju, a u politici Crne Gore vidi jačanje ruskog i austrijskog uticaja. Svoj će kraj, nekada moćna Republika, dočekati 1797. kada, mirom u Kampoformiju, prestaje postojati te biva izbrisana sa geografskih karata kao suverena država. Svu teritoriju koji je imala na Jadranu, samu Veneciju i cijelo njeno primorje do tadašnje austrijske granice na sjeveru, Istru i Dalmaciju sa svim otocima dobila je Austrija. Tu je sudbinu dijelio i zaliv Boke Kotorske.

2. GRADNJA GRADA OD STRANE OSMANLIJA

Od sredine XVI vijeka, Herceg Novi je imao moćan sklop utvrđenja koji se sastojao iz dvije međusobno povezane cjeline, Donjeg ili Starog i od Gornjeg ili Novog grada. U okviru ova dva pojasa postojala su različita zdanja koja su služila braniocima i onima koji su živjeli od tvrđave. Radovi na popravci ili proširenju zidina ili zgrada, odnosno na podizanju novih objekata su bili vrlo česti. Potreba za njima se javljala zbog toga što je osmanski Novi bio izložen hrišćanskim silama (Mlečani, Španci, papske trupe). Obično bi se na obavještenjima o pripremanju akcija u Jadranu, Porta ili niže vojne vlasti pozabavile kompletiranjem sistema utvrđenja. Teren na kome je grad izgrađen bio je trusan, te su i manji zemotresi stvarali pukotine ili rasjede na odbrambenim kamenim platnima, što je trebalo sanirati. Popravke i dogradnje zahtijevale su dovlačenje kamenja, drva i drugog građevinskog materijala. Centralna državna vlast je obezbjeđivala fizičku radnu snagu, stručne majstore-graditelje i organizaciju izvođenja većih radova.⁵²

⁵² Izvorne dokumente o ovim gradnjama smo našli u mletačkim arhivskim ili narativnim spomenicima, ali su naročito korisni i hronološki zapisnici dubrovačkih vijeća, koja pružaju pouzdanu osnovu za utvrđivanje hronologije tih radova, i to zato što je Dubrovačka Republika, kao kolektivni haračar bila obavezna da daje brodove za prevoz materijala i stručne majstore.

U vremenu do Stjepana Vukčića, Novi je svakako razvijan prije svega kao trgovinska luka i zanatsko-manufakturno središte. Pri zauzimanju grada 1481-1482. godine, Osmanlije nisu imali ratnu flotu, već su lađe potrebne za operacije tražili od Dubrovčana. Zaključujemo da Novi tada sa morske strane nije imao jake bedeme kao ni utvrđen arsenal za ratne brodove. Mnogi smatraju da su Osmanlije na mjestu današnje „Španjole“ zatekli ostatke fortifikacije koje su novi gospodari odmah izgradili kao objekat svog fortifikacijskog sistema.

2.1. Gradnja Gornjeg grada

Poznato je da su Peraštani 1490 godine, kako se nekad govorilo - opsjeli Novi. Naime, ovaj poduhvat je strateški izveden sa 18 brigantina tj. brzih brodića u novskoj luci. Na osnovu ovog podatka možemo zaključiti da je uz grad postojao fortifikacijski objekat, koji se upravo tada onesposobio napadom sa morskih stijena, ovog fjorda.

Tek nakon tri godine u Dubrovniku i Veneciji se po prvi put pominju „turski radovi“ u Herceg Novom, koju je obezbjedio dovoz drva sa Neretve i cigli iz Dubrovnika. Rabotalo se dvije

uzastopne godine od strane sarahora⁵³ i stručnih radnika, pod rukovodstvom Emin-bega a pod vrhovnim nadzorom sultanovog sklava. Iz oskudnih izvora se ne može zaključiti šta je izgrađeno ili obnovljeno tih godina. Kotorski knez, Nikola Kapo, prvi put 16.juna 1507. godine, izvještava svoju vladu u Veneciji o gradnji utvrđenja u Novom. U pismu kaže da je u Novi stiglo osam sandžaka sa 8 000 radnika i potrebnim materijalom za gradnju grada. U drugom pismu kaže da su stigli sandžaci i da žele da podignu jednu tvrđavu, a da je zajedno sa graditeljima došao i posebni emin sa Porte da nadzire rad i vodi računa o troškovima.

Vijesti o izgradnji u Novom uznemirile su državnike u Veneciji, te je izdat nalog da se u ugroženi Kotor uputi 300 pješaka i potkapetan Jadrana Pizani, jer je postojala bojazan da bi Osmanlije mogle da zatvore moreuz kod Veriga i tako blokiraju i uguše Kotor.

Gradnja Gornjeg grada je otpočela tako što je najprije dovezena znatna količina drva, u čemu su i Dubrovčani učestvovali, prevozeći drvenu građu iz Neretve. Posao u Herceg Novom je sporo odmicao, a graditelji su imali na raspolaganju tri dubrovačke lađe za sječu i transport drva.

Krajem septembra 1502.godine, Mlečani su saznali da je bosanski sandžak beg došao u Herceg Novi s namjerom da podigne dva

⁵³ **Sarahor** je vrsta stražara. A. Škaljić, „Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1966. Str. 226.

utvrđenja na Verigama. Početkom juna 1505.godine, osam majstora izgađivalo je cigle za krajišnika. Krajem jula u Veneciju je prispio izvještaj da se u Novom vrši samo reparacija mjesta, ali da stvarno ništa nije obnovljeno. Takođe se piše da se uopšte nisu izgrađivale ni popravljale zidine i utvrđenja, već da se radilo o popravci javnih civilnih objekata i kuća za stanovanje u varoši.⁵⁴ Sredinom avgusta 1508.godine, na radovima su ostala samo dva sandžak-bega dok su ostali napustili gradilište. Mjesec dana kasnije su otišli i preostali sandžak-bezi.

Hrabak je istraživao pisma u kojima su podaci da je u Novi prispjelo osam sandžaka sa osam hiljada radnika, i potrebnim materijalom za potrebe gradnje grada. U drugom pismu se kaže da su stigli sandžaci i da žele odignuti jednu tvrđavu te da je zajedno sa graditeljima stigao i posebni emin, sa Porte da nadzire rad i vodi računa o troškovima. Daut-beg Omerbegović bio je upućen kao funkcioner da rukovodi izgradnjom grada. Za transport drva i ostalog materijala, Osmanlije su tražili brodove od Dubrovčana, koji su prevozili građevinske potrepštine iz Neretve u Novi, osim toga isti su dozvolili da se izvede 10 miljara cigala za Herceg Novi (po svoj prilici iz njihove radionice cigala u Kuparima). Po svemu

⁵⁴ Tada se radilo na utvrđivanju Herceg Novog, ali bez podataka o kojem se objektu radilo. U dubrovačkim arhivskim zapisima takođe ne postoji pravi uvid o vrsti i cilju radova. Govori se uopšteno o izgradnji Herceg Novog, a zatim o nadgradnji jedne ili dvije tvrđave. Između ove dvije gradnje bilo je i manjih intervencija.

navedenom, čini se da se 1508.godine u Novom radilo na fortifikaciji grada, upravo zato što 1509.godine traže od Dubrovčana da spremе sve potrebno za lijevanje bombarda (lubarda)⁵⁵.

Bogumil Hrabak u svojim istorijskim zapisima govori da su u ovom periodu vladavine Osmanlije htjeli da uredе privredne i finansijske poslove u osvojenom gradu. Odmah su pristupili utvđivanju osvojene teritorije i u to ime angažovali sandžak-bega Hercegovine, koji je već u martu 1508.godine, prešao dubrovačku teritoriju da bi došao u Novi. Mehmed Esebegović, sadžak-beg došao je u Herceg Novi kako kažu dubrovački dokumenti: „*Ad faciendum fabricari Castellum Novum*”. Novski emin iz 1508.godine je Skender-aga, koji potvrđuje, kao svjedok, da je Kemal sin hadži Džemalom, kadija novskog odžaka i njegove okoline, te da je novi novski emin Adbul Akad i zakupac, odnosno amalдар Anton Stulić. Godine 1509., nastavljen je rad u Herceg Novom. Početkom marta opet su se u blizini Dubrovinka nalazili Cigani, dovedeni kako bi učestvovali u građevinskim radovima. Sredinom oktobra jedan Portin glasnik došao je u Dubrovnik da traži materijal za izlivanje bombardi za Novi. Oni su te godine finasirali izgradnju bedema i

⁵⁵ **Lubarda** ili top: veliko šuplje, gvozdeno tane s jednom omanjom rupom što se napuni prahom i komadima olova ili čega drugoga, pa se baca najčešće iz prangija i zapali se kroz rupu te se raspraska. Od ital. riječi *bombarda*. Izvor: <https://amarilisonline.com/glossary/lubarda/> preuzeto 25.05.2019., u 21:45h.

obezbijedili platforme za postavljanje topova. Septembra sljedeće godine, dubrovački majstor-bombardijer Ivan radio je u Novom. Možda bi se moglo zaključiti da su bedemi sa topovima podignuti za zaštitu ratnih brolova u luci, jer je odmah poslije tih radova u Novi doplovila flota turskih trirema i birema⁵⁶, koja je u Zatonu (Dubrovačko primorje) napala neke trgovačke lađe iz Biskaje.

Pir Mehmedu i sandžak-begu hercegovačkom, sultan Bajazid II je poslao naredbu da se muslimanskim gusarima strogo zabrani da napadaju dubrovačke brodove u „turskim lukama”. Pored svih naređenja i preporuka iz Carigrada, bilo je trgovaca i zakupaca carina koji su izbjegavali uredno plaćanje tranzita i ostalih taksi. Zbog ovakvih slučajeva, sultan Bajazid II 1510.godine naređuje guverneru Herceg Novog, sudiji, naziru⁵⁷ i eminu ovog grada, da je iz izvještaja o zakupcima iz Novga koji je poslat svijetloj Porti od Kemala, bivšeg sudije novskog (to je Kemal sin Džemalov iz 1507.godine), saznao da će Porta presijeći svaki otpor onih koji neće

⁵⁶ **Trirema** (/ 'traɪrɪ:m / izvedena iz latinskog: trirēmis, grk.: τριῆρης triērēs), doslovno „tri veslača”, bila je drevna barka koju su koristile drevne pomorske civilizacije Mediterana, posebno Feničani, stari Grci i Rimljani, dok je **birema** barka za dva veslača. Obje datiraju od VII do IV vijeka p.n.e. J.S.Morrison, „The Athenian Trireme: The History and Reconstruction of an Ancient Greek Warship Second Edition“, Cambridge University Press, Cambridge, Great Britain, 2007.

⁵⁷ „...**Naziri ili nazori** su bili stalni i redovni, kontrolni organi, koji su nadzirali poslovanje emina, kako državnih tako i privatnika. Nazir je arapska riječ, koja znači nadglednika, intendanta, a u finansijskoj službi su nadzirali poslovanje različitih finansijskih ureda i to državnih, vakufskih, zadužbinskih i privatnih. Tako su se nazivali i nadrozni organi carigradskih ureda na skelama i trgovima, po rudnicima, solanama, i nad fiskalnim prihodima. Nadzori su bili u rangu viših kontrolnih organa.” Prof. Said Traljić, *Forty years of academic and scientific work 1977-2017*, AVICENA, Sarajevo 2017., str.343.

da plaćaju dohodak, carinu i tranzit u predjelima gdje oni trguju. Onaj ko ne posluša ovu zapovjest, nego i dalje bude izbjegavao plaćanje, mora biti prijavljen Porti. Kadija novskog kadiluka 1511.godine je bio Pir Mehmed.

Maja i juna 1511. hercegovački sandžak-beg tražio je od dubrovačkih vlasti deset brodica da iz Neretve dovuku drvo potrebno za izgradnju grada. Tačno sedam godina kasnije u Novom je boravio hercegovački namjesnik, podižući tvrđavu. On je u susjedni grad uputio glasnika koji je zatražio: obrađen čelik, šiljaste kolce - „tumine“, za lukove u kojima bi pristajali brodovi, i druge stvari da se nabave što je prije moguće. Uz glasnika su poslata i dva dubrovačka plemića koji su zapravo imali funkciju vojnih liferanata⁵⁸. Dubrovčani su tom prilikom nastojali da budu što uslužniji, te su sandžak-begu predlagali da pošalju još zidara i drvosječa.

Kad je krajsnik prihvatio ponudu, upućeno mu je do osam zidara i šest drvorezaca. Sa istim ciljem su mu na dali raspolaganje lađe, barke, brze brodiće, kao i druge stvari kojih je bilo u Dubrovniku. Novski emin je i decembra iste godine izvezao sa dubrovačke teritorije četiri „miljara crijepa“. Očigledno se radilo na gradnji pristaništa, ali i zgrada, kojima je jedino trebala prepona. U proljeće

⁵⁸ **Liferant** u trgovini znači onaj koji vrši nabavku, dostavu i isporuku robe; dobavljač, snabdjevač, isporučilac.

1519., Dubrovčani su bili u obavezi da susjednom sandžak-begu Kasum-paši nabave potrebne stvari za dalju izgradnju. I ove godine je radove na dogradnji Novog nadzirao upravitelj, a ne posebno imenovan stručni funkcioner emin.

Sredinom jula 1524.godine dubrovačka vlada je po molbi zapovjednika kaštela i dotad izgrađenih utvrđenja, tj. dizdara, a po uputstvu hercegovačkog sandžak-bega, poslala u Herceg Novi tri vješta majstora-graditelja koji su imali zadatak da izvide neka oštećenja i rupe u zidinama Novog. Takođe su trebali da procijene koliko bi sredstava bilo neophodno da se oštećenja odstrane. Podaci svjedoče da su zidine koje su okruživale Novi već 1524.godine bile ruinirane. Avgusta 1525., Dubrovčani su novskom eminu prodali crijep za dva miljara, a odgovarajuću količinu crijepa i novskom dizdaru, gdje pretpostavljamo da je riječ o privatnim granama stambenih objekata.

Jula 1537., Osmanlije su tražili od susjednog Dubrovnika, na osnovu sultanovog fermana, 60 majstora-zidara. Dubrovčani su poslali samo osam i to ne majstora nego kalfi ali su tu odluku promijenili i poslali 12 zidara. Novljani su od njih tražili i crijepare, pa im je senat naknadno poslao još četiri majstora. Ako su mnogobrojni zidari već radili na utvrđenjima, crijepari su vjerovatno bili zaposleni na civilnim objektima. Kad je zaprijetio rat sa hrišćanskim silama, bila su odvojena znatna sredstva za utvrđivanje grada. Španci su navodno, pri osvajanju Novog (1538.godine)

zaplijenili 60 000 zlatnika namjenjenih za jačanje utvrđenja. Oni su izgleda nešto više radili na fortifikacijama, te su započeli gradnju „Španjole”. To bi bio Gornji grad, o kome prije 1537—1539. godine nema nikakve zabilješke. U sistemu Herceg Novog, Gornji grad je podrazumijevao i novog dizdara, koji bi se bez sumnje predstavio susjednom Dubrovniku kako bi iznudili kakav bogat poklon. Takođe primjećujemo da je špansko građenje predstavljalo osnovicu za izgradnju Gornjeg grada i za upotpunjavanje novskih fortifikacija.

Generalni kapetan Jadrana, Sebastijan Venijer izvjestio je mletački Senat 29. decembra 1579. godine da je Malipjetro prolazeći kroz Kumborski tjesnac vidio da Osmanlije na vrhu Vrbnja (*a la punta de Barbanga*) pripremaju veliku krečanu za izgradnju tvrđave. Venijer je sačekao da je zapale, a onda je noću artiljerijom sa brodova znatno oštetio. Takođe je pisao o vijesti koju je dobio od providura Budve, koji ga obavještava da mnogi Turci silaze u grad. On je predložio kapetanu jadranske flote, ako krečana nije dovoljno oštećena, da je potpuno razruši sljedećeg dana. Interesantan je izvještaj kotorskog providura Bernarda Kontarini iz 1572. godine o gradnji iste tvrđave. On naglašava da mu je bilo nemoguće napasti neprijatelja jer su držali Herceg Novi i okolinu i jednostavno zatvorili ulaz u Boku. Prije osmanlijskog vremena, dok nijesu držali ove moreuze, put mletačkim lađama koje su išle za Budvu i Veneciju bio je slobodan. Ipak Kontarini na kraju kaže: „Taj kanal

je tako dobro čuvan da se nikada, za vrijeme Vašeg upravljanja nije desila i najmanja šteta, bilo o kojoj stvari, tako da se možete pouzdati za ovo područje".⁵⁹

2.2. Uspostavljanje fortifikacija

Gradnja Gornjeg grada trajala je više decenija. Duže vremena „Španjola" je bila izvan postojećeg tvrđavskog pojasa i nije imala posebnu namjenu.

Poslije ponovnog osvajanja Novog, u ljeto 1539.godine, izgleda da su Osmanlije najprije počeli sa podizanjem Kanli kule (krvave kule prim.aut), zidajući u njenoj osnovi sa zapadne strane cistijernu, koja je kasnije služila i kao tamnica. Dubrovčani su, na Barbarosin

⁵⁹ Kontarini je detaljnije pisao: „Obavijestio sam Vašu Visost da je sandžak Hasan-beg započeo nastupanje prema moru i zaustavio se na Cetinju, a zatim skrenuo za Herceg Novi. Dobro je da se Vaša Visost i pored bolesti, ipak odlučila da se zadrži brodovima još nekoliko dana. Sumnjajući da on ima kakve loše namjere, kao što nam je i pisala Vaša Ekselencija, očekivali smo da će on izazvati uznemirenje što će početi zidanje već pomenute tvrđave ili na Vrbanju ili na Verigama. Mi smo ranije obavijestili Vašu Ekselenciju da je Sandžak pripremio sve što je neophodno za zidanje ove tvrđave i da će čim dođe u grad odmah idućeg dana lično doći da posjeti mjesto Vrbanj, koje je udaljeno od suprotne strane obale zvane Luštica, koja pripada Vašem Gospodstvu, oko 800 pasa". Dalje naglašava da je Sandžak koji je iz Cetinja trebao da ide za Bar (kako je naknadno bilo saopšteno), bio ometen zbog rđavog vremena, te da je u to doba sandžak krenuo za tvrđavu Vrbanj bez ikakvog otpora. „Iako su tamo (misli na kumborski kanal) ostale neke mletačke galije, bili smo uvjereni da nemamo mogućnosti da spiječimo sandžakovo nastupanje, pošto je on bio naoružan i sa nekoliko topova, koje je iz Herceg Novog neopaženo prenio na to mjesto, da bi se mogao braniti od eventualnog napada galijskog, da bi se izbjegao taj kontranapad, galijske su na vrijeme povučene na sigurno mjesto".

zahtjev, već 18. avgusta odlučili da u Novi upute 60 zidara za popravku gradskih zidina, kao i građu koju su dopremili iz Neretve. Početkom maja 1542.godine, jedan austrijski obaveštajac je javio da su iz Carigrada poslate pismene poruke da se vojska Osmanskog carstva pripremi i da Herceg Novi utvrde tako jako da ga sa morske strane ne ugrozi neprijateljska brodska artiljerija. Sljedeće godine Dubrovčani su ponovo dopremali drvo iz Neretve, a u vrijeme osvajanja Novog postojao je samo jedan dizdar - Mustafa.

Avgusta 1544., dubrovačka vlada je sama ponudila zidare a naročito kalafate i marangone, tj. brodograditelje. Takođe je rješeno da se daruje sandžak-begov ćehaja (pomoćnik), ako bi došlo do pogodbe u pogledu tvrđave; jedanaest dana po zaključenom dogovoru.

Već prvih dana 1546.godine, u Novi je došao Portin sklav za izgrđivanje Herceg Novog. Međutim, već krajem maja završeno je planirano građenje i on je otputovao u pijestonicu. Drvo iz Neretve u Novi Dubrovčani su dovozili i 1547. godine, a u proljeće 1548.godine najprije je u Novi upućeno deset a potom jon dvadeset zidara-majstora, pet gvozdених trupaca i velikih željeznih kuka, potrebnih za osiguranje zidina i za utvrđivanje pristaništa. U toku juna 1548., dubrovački brodari su dovezli u Novi drvo i sedru⁶⁰ ali i 500 stara pšenice za radnike i nove majstore, odnosno i drugih 1

⁶⁰ **Sedra** ili bigar je sedimentna stijena i pripada grupi karbonatnih stijena, krečnjak. A. Škaljić, n.d. str. 311.

000 stara za potrebe sandžak-begove grupe. U toku maja i juna Porta je za utvrđivanje Novog odobrila 8 500 dukata a zbog poteškoća u transportu novca, hercegovački sandžak-beg Jusuf obratio se Carigradu da mu se mjeničnim kanalom taj novac isplati u Novom od strane Mlečana.

U toku juna i avgusta 1548.godine izgrađene su „Nove zemlje“, dok je pod ovim utvrđenim prostorom zapovjedao novi dizdar. Smatramo da su Nove zemlje bile najniži dio Herceg Novog nastavljen u pravcu pružanja Donjeg grada prema žalu, i da se nalazio uz samu morsku obalu. Imao je oblik izduženog šiljastog petougla, čija je jedna strana bila prava (raniji donji zid Donjeg grada), dok su na strani prema moru postojala tri obla bastiona povezana bedemima koji su se pružali paralelno sa obalom. Prema slici iz nešto kasnijeg vremena taj prostor je bio pust i imao je samo jednu oveću utvrđenu zgradu. Jasno je da je taj dio fortifikacija trebao da ojača Donji grad od mora, jer bi potencijalni osvajač prvo mogao da otupi zube na tom objektu, pod stalnom vatrom topova sa Gonjeg grada.⁶¹

⁶¹ U vezi sa gradnjom 1548. Jovan Radonić je smjelo zaključio da su tada Osmanlije proširili Gornji grad, mada je riječ o prostoru ispod tvrđavskog kompleksa. Jedan autor koji je pošao od te pogrešne pretpostavke, čak je tvrdio da su najprije porušene utvrde koje su Španci izgradili, pa je podignuta današnja „Španjola“, na kojoj je arapski natpis svjedočio da je građena u doba sultana Sulejmana Zakonodavca (1520—1566). Hazim Šabanović se pozvao na dubrovačku arhivsku seriju „Acta Turcanum“, gdje je zaključio da je Gornji grad ponovo sagrađen 1548.godine. Ne treba potpuno isključiti rad ni na izgradnji Gornjeg grada te godine, s obzirom da su Osmanlije vrlo sporo podizali utvrđenja u Novom. Pri tome treba isključiti

Za fortifikacioni sistem te godine bilo je mnogo važnije da su završene „Nove zemlje“ koje su dobile i posebnog tvrđavskog starješinu. Tek kasnijom preraspodjelom ovlaštenja, kad stvarno bude izgrađen Gornji grad, ovaj će dobiti dizdara, pa će jedan dizdar biti u Donjem a drugi u Gornjem gradu. U tim uslovima uprava na „Novim zemljama“ preći će u nadležnost starijeg dizdara, odnosno dizdara Donjeg grada.

Jula 1549. u Herceg Novom je radilo pet dubrovačkih kamenara, koji su sa sobom ponijeli dvije velike gvozdene kuke i tri željezne poluge, pa zahtjev Karađuz-bega, pašinog brata, koji je takođe bio zadužen za gradnju. Bili su preneseni i neki drveni balvani a i emin Neretve je dolazio u Novi. Krajem jula je u Novi iz Dubrovinka došlo deset majstora-zidara. Treba zaključiti da su traverze i „kuke“ bile potrebne za vezivanje blokova zidnih platna. Decembra 1551. kavalijer Bernando Navadero pisao je iz Carigrada o kaštelanu kaštela koji je u to vrijeme bio podignut pored Herceg Novog. To utvrđenje izvan fortifikacionog vijenca morao je biti kaštel sagrađen iznad Donjeg grada, na temelju onoga što su počeli da rade Španci, dakle „Španjola“. Taj novi dizdar bio je dizdar Gornjeg grada. Dolazak jednog novog dizdara registrovan je u Dubrovinku juna 1551.godine. Tek u periodu između 1551. i 1552. ukinuto je

mogućnost o nekom ranije podignutom Gornjem gradu, jer su Španci imali vremena samo da započnu eventualno podizanje buduće „Španjole“.

mjesto dizdara „Novih zemalja“, te je drugi dizdar u Novom vezan za Gornji grad, koji je u vojnom pogledu bio mnogo značajniji od tvrđavskog sistema.

Izgradnja nekih bedema ili podizanje dodatnih objekata vršeno je i sljedeće, 1552. godine. Pomenuti Karađuz-beg tražio je i dobio znatnu količinu cigala u junu mjesecu i to 30 000 komada, pa 5 000, a jula mjeseca još 10 000.

Bovani Batista Bustinijano u svom političko-obavještajnom izvještaju o Dalmaciji i Zetskom primorju (1533.godine) za Herceg Novi kaže da je tada bio obnovljen i da je izgrađen mnogo više u visinu, jer na toj visini ranije nije bilo utvrđenja. Takođe je pisao da je grad imao je kružni oblik, ali je tada zidine lakše bilo minirati, s obzirom da ispod Donjeg grada nije bilo prostora, kao ranije, koji je sa zidina posmatrao, već je prostor koji je opasavao fortifikacije bio veoma mali. Uz to je naveo da grad čuva više od 200 Osmanlija.

Strahujući od hrišćanske mornarice, Osmanlije su preduzeli aktivnosti niske gradnje u Novom (1565. godine). Ljudi za popravak objekata traženi su i dobijeni od Dubrovčana juna i jula iste godine. U tvrđavskom kompleksu raspored topova nije bio dobro podešen jer je sva artiljerija bila koncentrisana u strateški značajnijem Gornjem gradu, tako da za odbranu Donjeg grada nije bilo topova. Zbog toga je hercegovačkom sandžak-begu Junusu 4. maja 1566. naređeno da iz Gornjeg grada izdvoji tri velika topa i spusti ih u

donju tvrđavu. U vezi s tim bilo je potrebno izgraditi artiljerijske platforme i proširiti mjesta na zidinama. Materijal za te potrebe trebalo je da obezbijedi Dubrovnik, kome je odmah pisano. Mjeseca juna pomenuti sandžak-beg je imao zadatak da u kadilucima svog upravnog područja mobiliše vojnike graditelje - čerahore i da ih uputi u tvrđavu u Novi, s obzirom da bi za vrijeme sultanovog pohoda u Ugarsku moglo biti iznenađenja pred Novim, te je odbrana morala biti kompletirana i izgrađena, a ljudi su dolazili čak iz Neretve, Mostara, Foče, Prijepolja i Crne Gore.

U ratu Osmanskog Carstva sa hrišćanskim silama, u kome je učestvovala i moćna mletačka flota, Osmanlije su opet morali misliti na jačanje Herceg-Novog kao pomorske baze i tvrđave.

Hercegovački sandžak-beg je krajem 1570. ili početkom 1571. podnio izvještaj u kome je izvjestio o stanju „nevjerničke mornarice” i naglasio da su mu potrebna četiri veća artiljerijska oružja za Novi, pored ranije dobijena četiri tvrđavska topa iz Beograda. Takođe je izvjestio da u Boki Kotorskoj nisu raspolagali pomorskim snagama za poduhvat prema osvajanju grada Kotora. Zanimljiv je navod da u novskim tvrđavama postoje kuće, bašte i ostalo, kako u utvrđenom dijelu tako i izvan njega, što predstavlja opasnost za bezbijednost fortifikacija. U to vrijeme skrenuta je pažnja hercegovačkom namjesniku da su mletački brodovi koji su otplovili sa Krfa u pravcu Jadrana svakako upućeni u Novi.

Snadbijevanje Novog široko je organizovano tokom 1572.godine. Barut je trebalo da obezbijedi vojna stanica u Smederevu. Ali kako je Smederevo bilo dosta udaljeno od Boke kotorske taj zadatak je izložen komandi u Užicu. Hrana za vojsku bila je dopremljena iz Čačka, a furaž za konje iz Slavonije i iz kruševačkog kraja. Za odbranu grada Novog dovedeni su strijelci iz smederevskog sandžaka, za kojima je odmah stigla i velika količina đuladi za topove iz iste oblasti. Učešće sjeverne Srbije u odbrani Novog bila je tada izraženo. Koliki je značaj 1572. godine sultan pridavao odbrani Herceg Novog vidi se i po tome što je i samom rumelijskom Begler begu naredio da krene u Novi, gdje se neprijatelj počeo koncentrisati za izvođenje opsade i za napad na grad.

Dvadesetog maja 1572., Porta je raspolagala obavještenjima koja joj je poslao hercegovački sandžak-beg (ranije skadarski) Sinan-beg. Informacije su izvučene iz pisma jednog zarobljenika, iz koga se moglo saznati da su Mlečani u blizini Novog imali 90 brodova, kojima hrabra posada Novog nije dozvolila da ostvare svoj naum. Ipak, ova flota je, poslije prvog neuspjeha, izvršila je pripreme za drugi udar. Zbog toga je Porta hitno uputila glasnike sandžak-bezima Bosne, Srema i Kruševca da sa svojim trupama priteknu u pomoć Herceg Novom. Sinan-beg je smijenjen, a za novog sandžak-bega Hercegovine imenovan je Hasan-beg. Kapudan-paši (admiralu) je naloženo da pokrene carsku mornaricu u pravcu

Novog, kao i flotu sa ostrva Evbeje. Strategija se vodila dinamikom, da gusari iz oblasti Valone, Drača i Lješa trebaju odmah krenuti u krstarenje. Na brodove je trebalo ukrcati rumelijske i anadolske rezerviste. Tako se i dogodilo. Za prvi dan sefera (13. jun) planirali su da isplovi 250 sultanovih lađi, dok bi drugih 300 brodova, koji su se već nalazili na pučnini, dobili novi borbeni raspored. Posljednji Sinan-begov izvještaj potvrđuje da 80 mletačkih brodova priprema novu opsadu Herceg Novog.

Tragajući za relevantnim ali evidentno šturim izvorima, nastavljamo priču o prilikama iz ovog perioda. Naime, početkom jeseni 1574. providur u Zadru dobio je obavještenje iz Venecije da sandžak-beg Hercegovine izvodi reparaciju utvrđena na ulasku u Boku Kotorsku. Nakon toga imamo veliku prazninu, tako da se oslanjamo tek na 1594. godinu, gdje se pominju Dalmatinci koji preduzimaju akciju uz pomoć Austrijanaca i seoskih uskoka i zauzimaju Klis i Herceg Novi. Tada je na čelu tvrđave u Novom nalazio kapetan koji je ostao potajni hrišćanin. Raćunalo se da on kao takav neće smetati poduhvatu, u to ime, poslat mu je na razgovor „neki Dubrovčanin”. Do ostvarenja zamisli nije došlo, ali su zato, Španci 1602.godine, organizovali zavjeru kako bi preuzeli Novi. Od toga vremena i Španci, ali i Mlečani, pravi su planove o zauzimanju Herceg-Novog. To je primoralo Osmanlije da dograđuju svoje novske fortifikacije i budu stalno na oprezu.

Što se tiče izgradnje i dorade na novskim fortifikacijama, s vremena na vrijeme javljaju se vijesti o dopunskom radu Osmanlija na sistemu novskih tvrđava. Neke gradnje bilo je početkom 1620.godine, jer su Dubrovčani pozajmili Novljanima dvije ladice za dovoz kreča. Veći radovi izvođeni su od ljeta 1631. do ljeta 1632. godine. U pismu za Carigrad od 6. septembra 1631., mletačka vlada je saopštila da su stare zidine bile već nekoliko godina u stanju rušenja zbog dejstva zemljotresa, i da se zato dovode u red i bastioni i mjesta za plasman topova.

Novska artiljerija je bila u stanju da čuva ulaz u kotorski fjord. Krajem avgusta 1631. sa najvišeg mjesta skinuta su tri velika topa, ali je bilo još mnogo malih. Carigrad se trudilo da podstakne jačanje utvrđenog kompleksa Novog i njegove artiljerijske vatre, te je trebalo da Porta u tom smislu izda instrukcije tadašnjem zapovjedniku Novog - Ibrahimu. Krajem 1637., još se održavao stari sistem sa dva dizdara. Dizdar Donjeg i dizdar Gornjeg grada postojali su i 60-ih godina XVII vijeka, kad je Novi posjetio poznati turski putopisac Evlija Čelebija⁶².

⁶² Evlija Čelebija (Evlija ibn Derviš Mehmet Zitli) poznati turski putopisac XVII vijeku, rođen je u Carigradu 1611. god. Više nauke pohađao je kod dvorskog imama na carigradskom dvoru, gdje je imao prilike upoznati mnoge značajne ličnosti ondašnje vladajuće kaste. Kroz 40 godina proputovao je prostrano Osmansko carstvo, a od evropskih zemalja posjetio je jedino Austriju. U doba kad je živio Čelebija, u XVII vijeku, nastaju političke trvazice, odnosno sukobi između Sultana i paša, a i sukobi među samim pašama po mnogim stranama prostranog carstva. Uzrok tome je bio postepen ekonomski pad zaostalog feudalnog Osmanskog carstva, nagli porast janjičarske moći, koji su od tada postali glavni faktor po pitanju vlasti. Čelebija je učestvovao u mnogim ratnim pohodima, koje je osmanska imperija vodila u Azlji, Africi i

Biskup Pjeter Boglani u jednom jezgrovitom opisu Boke (1666.godine) govori o izgradnji porušenih utvrđenja Risna, dok se pri pomenu Herceg-Novog zadržava samo na gusarskim fustama⁶³ i na usmjerenosti Crnogoraca prema tom gradu.

Fortifikacije Novog posljednjih godina osmanlijske vlasti opisao je N. Berstain u svom istorijskom pregledu. Prema njemu, glavne sisteme tih utvrđenja predstavljao je jedan nepravilan četvorougao i veliki okrugli bastion, podignut na živom kamenu, dok su se zidine koje su okruživale cijeli kompleks velikim dijelom već osule, tako da je izgledalo da tvrđava ne bi mogla izdržati jači napad artiljerije. Zbog toga se vojska više oslanjala na pješadiju i stražare,

Evropi. Početkom Kandijskog rata između Turske i Venecije 1845. god. na Kreti, u kaznenoj ekspediciji gušenja ustanka anadolskog beglerbega Alipaše, u Vlaškoj protiv erdeljskog vojvode Rakocija (1657). Kod nas je Čelebija učestovao u pohodu na Šibenik, Split, Klis i Zadar i to sa Melek-pašom bosonskim u martu 1860. god., a iste godine bio je upućen u Čakovac kod bana Nikole Zrinskog u svrhu otkupa bihaćkog kapetana. Više puta službeno je putovao u Carigrad u raznim misijama, povjerenim mu od strane njegovog strica Melek-paše bosanskog, te je imao priliku dobro upoznati nase krajeve i opisati ih. Tako su od njega potekli spisi koji se tiču Srbije, Hrvatske, Bosne, Dalmacije i Crne Gore. Prvi put se njegov boravak u našim krajevima spominje po dolasku u Livno gdje ostaje dva mjeseca, a u Bosnu ga je put doveo iz Beograda, zbog pohoda osmanlijske vojske na Dalmaciju (10. IX 1660). Svoje putopisne bilješke je objedinio u opširnom djelu pod naslovom „Siyahatnama” (prev. „Hronika putovanja”). Čelebija je do Herceg Novog doputovao iz Beograda odakle je krenuo 20. IV 1614.godine, sa porukom Cuprić vezira hercegovačkog Suhrab Mehmed-paši, po kojem je ovaj trebao da učvrsti Hercegovinu i izvrši pritisak na Kotor. Evlija je putovao preko Srbije, Pljevalja koje su tada bile centar hercegovačkog Sandžaka a zatim preko Foče dospijeva do Nevesinja, pa preko Ljubinja u Dubrovnik, a odatle u Herceg Novi. U Dubrovniku je trebao predati rješenje Suhrab-paše vezano za neku pljačku Novljana u korist Dubrovčana. Tu je bio prvih dana mjeseca maja i ostao je tri dana u karanteni u Lazaretu na Pločama radi provjere zbog infektivnih bolesti. U gradu je ostao par dana i krenuo dalje u pratnji blagajnika novskog Janjićar-age da razgleda Novi. U Herceg-Novome je Čelebija boravio tokom maja 1664. god., ali se ne može utvrditi datum ni dužina boravka.

⁶³ Fusta je bio manji brod, na vesla, s niskom palubom, brzo i vrlo zgodna za ratovanje i gusarenje.

naročito na dijelu morske strane. O rasporedu i snazi utvrđenja u momentu mletačkog osvajanja, septembra 1687, govori se o padu grada u njihove ruke.

U vrijeme pune snage Carstva, do sredine XVI vijeka, tvrđave Novog održavane su više nego pedantno, i malo je godina prolazilo da se nešto ne bi dokrpilo na zidinama ili izgradilo od objekata u utvrđenom pojasu. Utvrđenja su konačan oblik dobila 1551. godine, u XVII vijeku, i pored jasno pokazane želje susjednih hrišćanskih velesila da preuzmu grad i pored vođenja više velikih i dugotrajnih ratova, počevši od 1570. godine, Većih popravki na fortifikacijama bilo je jedino tokom 1631.-1632. godine. Umjesto da u uslovima povećanih opasnosti pojačaju svoj bedem na ulazu u Boku sa južne strane, pustoš nastala decentralizacijom vlasti, pustila je da stvari idu svojim tokom. Više nije bilo ni pravih inicijativa, a pogotovo ne onih obilnih sredstava koja su naznačena za vrijeme mletačke opsade 1572. godine.

3. HERCEG NOVI KAO POMORSKA VOJNA BAZA OSMANSKOG CARSTVA 1482 – 1687.

U ovom istraživanju smo pronašli jedan karakterističan mletački podatak, koji govori da su Peraštani spalili novsko pristanište prije 1512. godine. Podatak je u Veneciji sredinom maja te godine naveo predstavnik i starješina peraške opštine, Bogeta Radov, tražeći da se Peraštanima (koji su tada raspolagali sa 60 brodova a nosivošću od 100 do 800 stara žitarica) dozvoli da dovoze hljebno zrno iz Albanije. Za Novljane je rečeno da drže vrlo značajan prolaz, koji „održavaju danonoćno pod oružjem“, uz ne malu štetu i ograničenja Peraštana.

Danonoćno stražarenje bilo je uslovljeno time što je Porta Novi smatrala svojom značajnom isturenom bazom. Francuski ambasador-biskup Noaj je u Carigradu jula 1572., zabilježio da su, slično Santa Mauri u Epiru, Osmanlije Novi smatrali pomorskim uporištem (koje je tada bilo skoro pusto zbog kuge). Kad su upadi senjskih uskoka postali učestali, hercegovačkom sandžak-begu je, aprila 1566. godine, naređeno da „potrebnim brojem lađa brani luke.“

Paljenje pristaništa prvih godina XVI vjeka nam dovoljno govori da je u tom vremenu postojalo mulo za pristajanje lađa od drveta. S obzirom na nepristupnačnost obale, možda je i Donji grad već tada

bio branjen sa morske strane drvenim balvanima. Izgleda da pomenuta diverzija Peraštana u novskom prištaništu nije bila jedina i posljednja. Peraštani su se sa hajducima zalijetali do samog grada, pogotovo kasnije kad su osvojili teritorije do Kumbora, a dešavalo se i da zabodu svoju zastavu na novskom pristaništu kao provokaciju.

Takođe ćemo pomenuti slučaj iz sredine XVI vijeka, koji je pisac i sveštenik Andrija Balović opjevao u svom zborniku narodne poezije, a govori o tome kako su se Peraštani lađom po noći prikrali pod grad, uništili posadu, odvukli brod osmanlijske vojske pod otok Gospe i tamo ga potopili, sve za osvetiti svog sugrađanina Sokola.⁶⁴ Te vrste represalija između Novijana i Peraštana bile su česte, a u mirno doba kad međusobno trguju, onda se bratime a Turci šalju svoju djecu u Perast.

Veliki nedostatak u funkcionisanju novskog pristaništa bio je u tome što luka sve do sredine XVI vijeka nije raspolagala teretnim

⁶⁴ Između njih su bugaršice o osveti Peraštana nad španskim vojvodom Don Karlom, iz 1537; o boju Peraštana i Kotorana s Osmanlijama iz Novoga, iz 1539; u Nikoli Peraštaninu i Paštrovki djevojci, o Peraštanima koji svete smrt svoga sugrađanina Sokola, o njihovom sukobu s risanskim Osmanlijama, o herojskoj odbrani napadnutog Perasta, iz 1654; i na kraju, o hrišćanskom zauzeću Herceg-Novoga, iz 1687. godine. Sve te pjesme, nastale odmah u toku događaja koji im je predmet, ili neposredno poslije njega, nose jaka obilježja sirovih činjenica života, što im daje izrazito hroničarski karakter; u njima je stoga više istorijske istine nego pjesničke lepote. Ostalih petnaest pjesama Balovićevog zbornika sve su u deseteračkom stihu; ali i njima sadržaj čine isključivo peraški događaji ili oni koji se tiču Peraštana. Izvor: <https://www.rastko.rs/rastko-cg/umjetnost/mpantic-xvi-xviii/xvii.html>, preuzeto 26.05.2019., u 12:55h

brodovima koji su služili za dovoz hrane i vojne opreme (drva, topova, itd.). Zbog toga su zapovjednici Herceg Novog morali orijentisati na usluge susjednog Dubrovnika. Dovož žitarica se još 1549. godine obavljao dubrovačkim brodovima, a tako je bilo i sa dovozom drva za potrebe tvrđave. U XVII vijeku drvo dovoze novski muslimani iz Albanije, ne samo za održavanje svoga grada nego i za potrebe dubrovačkog arsenala.

S obzirom da je nova luka pružala zaklon muslimanskim borbenim flotama, ona je morala imati pogone u kojima su, kao pomorskom arsenalu, vršene popravke brodova i naoružanja. Zbog toga je Herceg Novi već prvih decenija svoga postojanja imao veliku potrebu za metalima, a posebno za gvozdenom žicom i kalajem, koji se nije dobijao u inače bogatim bosanskim i srbijanskim rudnicima, iz kojih su olovo i drugi rudarski proizvodi obavezno upućivani u Novi. Postoji jedno naređenje sultana Bajazita II Dubrovčanima (2. februara 1498.godine), da za potrebe Carstva kupuju od trgovaca kositar i gvozdenu žicu (za potrebe lubardi) i da ih šalju posebno određenom carevom sklavu, spahiji⁶⁵

⁶⁵ **Spahije** su bili veleposjednici čija je godišnja renta iznosila do 20 000 srebrnih akči. U ratu su služili kao konjanici i bili u obavezi da sa sobom vode nekoliko pješaka i to na njihov vlastiti trošak. U Novome je bilo više spahijskih porodica: Šabanovići, Alagići, Barnodići, Begzadići i Sulejmanovići. Iz spahijskih redova je bilo i kapetana koji su bili postavljeni na upravno-političke pozicije. Njihov krug djelovanja uglavnom je bio na periferiji nahije, tj. duž venecijanske i dubrovačke granice Novog. To je ustvari bila čista policijska služba. Vremenom je ta služba izgubila značaj pa je prebačena na nadzor utvrđivanja grada. Svaki spahija je imao čehaju, tj. svog zamjenika po nahijskim centrima koji ga je takođe zastupao u ekonomskim pitanjima, ali njihove dužnosti inače nisu bile precizirane. Spominje se još da su djelovali kao

Hamzi. Neki dokumenti čak i prije tog vremena pokazuju da su dubrovački brodovi dovozili kalaj iz Apulije za već navedene potrebe.

3.1. Gradnja u brodogradilištu

Postoji više posrednih svjedočanstava da su se u arsenalu Herceg Novog izlivali topovi. Sredinom oktobra je u Dubovnik došao Portin sklav povodom stvari za liveenje bombardi u Novom. Na osnovu jednog Portinog naloga, senatori Dubrovnika su (aprila 1546.) raspravljali da pošalju lađe za prenos bombardi iz Novog na sjevernu obalu Jadrana. Topovi iz Herceg Novog prevezili su se čak u Slavoniju, u Valpovo. Ponekad su Osmnlije svoju artiljeriju prevozili brodovima koje bi na silu uhvatili.

Pod Novim su se gradili i brodovi i to na samom početku osmanlijske vlasti. Avgusta ili septembra 1499. i jula ili oktobra 1500.godine, za vrijeme mletačko-turskog rata, više dostava kotorskih obavještajaca govorilo je o ubrzanoj brodogradnji u Novom. Najprije je bila riječ o brodu većem od fuste, potom o porinuć sedam gripova za napad na kotorske fuste. Naime, 12. jula 1500. iz novske luke izašao je i jedan veliki grip (po tipu brigantina)

zamjenici viših civilnih ili vojnih funkcionera. A. Škaljić, „Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1966., str. 316.

sa tri druga manja i sa tri dobro naoružane barke da nanose u zalivu štetu, posebno kotorskim podanicima. Najzad, oktobra iste godine vijesti su navodile da je na nekom škveru izgrađen i jedan brigantin sa 18 veslačkih klupa i sedam gripeta, koji su se, naoružani topovima, odmah uhvatili u koštac sa velikim kotorskim fustama. Novljani su i kasnije gradili fuste, bar za svoju lokalnu flotu u Novom i Risnu.

Kampanjski rad novskog brodogradilišta veže se za ratnu 1570. godinu, kad su i Dubrovčani morali slati majstore i materijal za gradnju lađa u Novom. Nekoliko dubrovačkih brodogradilišta radilo je u Novom već krajem 1569. godine. Rajs Alajbegović ih je zadržao i sljedeće godine, bez obzira na rok za predviđenu smjenu. Zadržao je i nekoliko brodica i tražio još dva kalafata i dva miljara eksera. Uz dubrovačku pomoć brodovi su pod Novim građeni i 1571.godine. Majstori, brodograditelji i kalafati inače u drugim prilikama nisu odlazili na rad u Novi.

3.2. Zapovjednici hercegnovske vojno-pomorske baze

Postoji veoma malo podataka o vojno-pomorskom starješini u tvrđavi, luci i arsenalu Herceg Novog, pod čijom bi se vlašću nalazili svi ostali zapovjednici. Možda se zbog tog pluralizma u komandovanju (od sredine XVI vijeka) može govoriti i o nedostatku jedne centralne subordinacije.

Zapovjednika Donjeg grada, Evlija Čelebija nazvao je dizdarom, a Gornjeg agom. Oba su u stvari bili dizdari, ali pretpostavljamo da je Gornjim gradom komandovao aga janičara⁶⁶ ili azapa⁶⁷. Kapetan-aga kod Evlije nije bio kapetan tvrđave, (dakle oba grada), već zapovednik odredom od 300 momaka koji su preduzimali pljačkaške poduhvate. Ipak, tada (1664.godine), Novi se smatrao „visokom kapetanijom“. Predstavnik lokalne vlasti bio je mjesni ajan⁶⁸ sa 22 age. Za pomorske kapetane su obično bili birani ugledni domaći muslimani iz spahijskih naroda. Vojvoda Novog bio je policijski organ i predstavnik sandžak-begove vlasti, ali on se nikada nije javljao kao prva ličnost u gradu. Niz poslova povjeren

⁶⁶ Janjičar-aga ili janjičarski aga bio je istovremeno na čelu janjičarske vojske i starješina carigradske policije, takođe je imao zamjenike i svoj štab. Prof. Said Traljić, „Trgovina BIH sa lukama Dubrovnika“, Pomorski zbornik, Zagreb, 1962., Jubilarno izdanje, tom I, str.145.

⁶⁷ Azap je bio pripadnik posebnog reda vojske u Osmanskom Carstvu. U mornarici su služili kao puškari, a u kopnenoj vojsci kao pješadija. Drugo značenje riječi je neženja, kao i bečar. Azapi su bili dobrovoljci koji su bili plaćeni tokom kampanje te su mogli napustiti vojsku kad god su to htjeli. Isto, str. 33.

⁶⁸ Ajan (*tur.*) znači starješina mjesta, prvak, velikaš, ugledan čovjek

je posebnim opunomoćenicima Porte (sa titulom „sklava”), na primjer pri gradnji zidina, pravljenju brodova i slično. Ipak, ne znamo čija riječ se slušala u arsenalu i brodogradilištu, u uobičajenim okolnostima, pretpostavljamo riječ kapetan-age. Ipak, Marino Sanuto⁶⁹ 1510. godine, u jednom izvještaju Veneciji piše o „governatore di Castel Nuovo“.

Aprila 1513. u Dubrovniku se znalo samo za jednog dizdara, što bi značilo da Novi još nema posebnog zapovjednika. Pretpostavljamo da se ovdje radi o Santovom „guverneru“.

Kada je, oktobra 1539, obnovljena osmanlijska vlast u Novom, vijest o tome donijeli su, u ime age, janičari. Nije jasno o kakvom se nadređenom agi radi, jer je to mogao biti janičarski aga, aga azapa i didzar-aga (Donjeg grada). Kako odmah zatim biljeleži Čelebija, što se tiče aga hercegnovskih azapa, izgleda da je upravo on, azapa, figurirao kao prvi čovjek u oslobođenom gradu i pomorskoj bazi. To bi bio zapovjednik Gornjeg grada. Starješina azapa je bio prvi komandant u Herceg Novom za koga su susjedni Dubrovčani saznali. On je najprije (1493, 1500. 1502.godine), bio samo „*caput asaporum de Novi*“. Godine 1509., to je domaći čovjek, skender

⁶⁹ Marin Sanudo, *ital.* Marino Sanuto ili Sanuto Mlađi (22. maja 1466. - 1536.), bio je mletački historičar i pisac hronika. Njegov najznačajniji rad je njegov „Diarii”, koji je namjeravao napisati u čast Venecije, a detaljnije je pisao o životu mletačkih duždeva. Finlay, Robert, *Politics in Renaissance Venice*, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1980. pp. 10–11.

Sirbac, koji je jednom tako označen, a drugi put kao „turski raja⁷⁰“. Saznajemo da je zapovjednik broda bio prvi kandidat za komandovanje azapima, koji se u tu doba i po drugim mjestima sreću kao mornarička pješadija. Godine 1503. i 1504. isti Skender Širbac je titulisan kao kapetan novskih azapa. Takođe se slične radnje odvijaju 1570. gdje sriječemo i funkciju age azapa u risanskoj tvrđavi, koja je bila povjerena jednom vojniku novske tvrđave kojeg su odlikovali. Aprila 1502. u Dubrovniku se izglasavao poklon za „*novi capetano die Novi*“, ali ovaj dokument takođe nema detaljnija objašnjenja.

U literaturi je uveden pojam zapovjednika novske posade (1658.godine). Precizni dubrovački izvori ne indiciraju o kakvoj se funkciji radi. Takođe nije jasno kako je regulisano pitanje vrhovnog starješine pri udruživanju snaga u kombinovanim akcijama. Takva situacija je nastala pri oslobađanju Herceg Novog jula 1539.godine, kad su oko Novog bili admiral Hajrudin Barbarosa i rumelijski beglerbeg Hasan.

Od marta 1538. do avgusta 1539.godine, u Novom lli u njegovoj blizini nalazio se i prizrenski sandžak-beg, uz hercegovačkog, a svakako i drugi sandžački begovi. Slično je bilo i 1571. i 1573., kad su

⁷⁰ **Raja** (turski *râya, reaya*) u istorijskom smislu označava nemuslimanske podanike u nekadašnjem Osmanskom carstvu, uglavnom hrišćane, koji su bili podložni plaćanju harača.

logorovali kruševački sandžak-beg, odnosno njegov alaj-beg i sandžak-beg Srema, pa i hercegovački namjesnik.

3.3. Domaći gusarski brodovi Herceg Novog

Sve do posljednjih decenija osmanske vlasti u Herceg Novom autohtono gusarstvo, koje su nosili domaći ljudi nije bilo razvijeno i ono je imalo isključivo odbrambeni karakter. Piraterija je bila nužna da održi Novljane na značajnom položaju, na ulazu u Boku. Radijus dejstva fusta Novljana bio je ograničen na sam zaliv i na dubrovačke uvale, sve do mletačke Korčule.

Strani hrišćanski brodovi su dolazili u novsko pristanište sve do pojave jedne fuste, kada su uslijedile plačke i otimanje brodova od strane novljanskih gusara. Početkom 1512. godine, dakle, u doba peraškog spaljivanja novskog pristaništa, zapisnici vijeća susjednog i dobro obavještenog Dubrovnika prvi put bilježe postojanje fusta Herceg Novog. Pošto je od te fuste mogla da nastane šteta za dubrovačku carinu i sultanov dio zarade, intervenisano je na Porti. Možda je ta fusta najprije smetala dubrovačkom dopremanju soli u Novi, odnosno onima koji su dolazili po tu so na barkama u Novi. Aprila sljedeće godine, dizdaru i drugim funkcionerima Novog kao i hercegovačkom sandžak-begu trebalo je skrenuti pažnju da oružane fuste nisu u duhu sultanovih želja.

Prema referatu dva mletačka rukovodioca iz Boke (Zane Barbariga i Vetora Kapela) iz juna 1513. godine, u Herceg Novom, gradu sa upravom Carstva, koji se nalazio više na brdu nego na moru i koji je bio dobro utvrđen, postojala je samo jedna fusta koja je stalno krstarila bokokotorskim zalivom, nanoseći štetu. Da je ta stražarska brodica uživala državnu zaštitu najbolje se može vidjeti iz jednog događaja u proljeće 1519. godine, kada su jednu takvu fustu uhvatile mletačke pomorske snage. Naime, hercegovački sandžak-beg je htio da interveniše povodom ovog hapšenja, ali kad je saznao istinu, odustao je.

Godine 1522. u uputstvu dubrovačkim poklisarima koji su sa tributom odlazili u Carigrad skretana je pažnja na to koliko su skandala Dubrovčani pretrjeli od leventa⁷¹ iz Novog i drugih „turskih mjesta“ koji dolaze su grad sv. Vlaha; zbog toga je akcentovano da se naredi kadiji, dizdaru, eminu i drugim starješinama vlasti u Novom da se zabrani leventama, da bez razloga odlaze u Dubrovnik. Mora da je taj element pravio izgrede i u samom garnizonu Herceg Novog, jer je juna 1508. dolazio u Novi vojni kadija, koga Dubrovčani nisu propustili da daruju. Aprila 1526. neki Dubrovčani su bili zarobljeni od strane fuste naoružane u Novom, a oktobra iste godine ljudi iz Kupara

⁷¹ **Leventa** znači ljenština, besposličar, dangubnik, onaj koji krade bogu dane; osmanlijski vojnik.

opljačkani su od te iste hercegnovske fuste. Novembra 1536.godine, Dubrovčani su organizovali hvatanje novske fuste koja se nalazila u Moluntu (Konavle).

U ratu prve svete lige, konkretno 1537.godine, izgleda da je prije pomenuta fusta dobila pojačanje. Kotor je tada bio izložen dejstvu pomenutih neprijateljskih fusta iz Novog. Septembra 1538. hercegovački sandžak-beg tražio je od Dubrovčana naoružanje za svoje fuste. Dubrovčani su obećali da će mu spremiti tražene stvari, ali o navigacionoj opremi i oružjima za fuste su prećutali u svom pismenom odgovoru.

U jesen 1565, kad su primili vijesti da su dubrovački brodovi učestvovali u hrišćanskoj armadi pod Maltom, mnogi Turci-Novljani, tražili su da se priredi odmazda. Tada se Dubrovčanima našao u nevolji krajišnik Kara Sinan-beg Boljanić, muž sestre moćnog Mehmed-paše Sokolovića. Odmazda je, bez ikakve sumnje, morala da se izvede prije svega tim fustama.

U novom ratu hrišćanskih sila i Otomanskog carstva 1570. – 1573.godine, na Dubrovnik je u Rimu nabačena kleveta da isporukama baruta i vesala kao i slanjem ljekara pomažu vojno-pomorsku bazu Herceg Novog. Dubrovčani su se branili i rekli da su poslali samo jednog ljekara Jevrejina, i to na zahtjev Kotorana, zarobljenih u Novom. Dubrovačko opravdanje može se prihvatiti, jer su i njih uznemiravale novske levente.

Kotorski knez i providur javljao je oktobra 1580. da gusari u Novom kao i u Boki prave svoje gnijezdo, na štetu cjelokupne plovidbe. Gusari su, piše providur, zauzeli luku pod Herceg Novim i među njihovim brodovima ističe se jedna kada sa 23 veslačke klupe, koja nanosi štetu i po Dalmaciji, a tada se nalazila kod dubrovačkog mjesta Molunta.

Marta sljedeće godine isti providur je javljao da je u vodama Rosa, kod Luštice opljačkana jedna apulijska saecija, koja je prevozila smolu za Dubrovnik. Posljednjih dana jula 1582.godine, Novljani su saznali da pristižu dvije lađe iz Kjode sa vinom, iz pravca juga za Veneciju. Odmah se 30 ljudi ukrcalo u dva velika čamca (kaika) i presrelo pomenute lađe, koje je pratilo desetak Peraštana. Kada je jedan zapadni gusar zaplijenio jedan brod koji je plovio za Kotor, a na kome su se nalazili i neki Novljani, tri naoružane fregate iz pristaništa su zaplijenile ljude sa broda i robu.

Kad je, aprila 1590.godine, kotorski providur saznao da u Novom grade novu fustu od 14 veslačkih klupa, poslao je dva kotorska plemića starješinama u Herceg-Novi da se obustavi dalji rad. Novljani su odgovorili da nije riječ o fusti koja bi nanosila štetu, već se radi o trgovačkom brodu. Takođe nisu propustili napomenu da i oni trpe veliku štetu od uskoka, kako bi dodatno opravdali gradnju. Prema jednom ranijem ugovoru (po prilici oko 1600, god.) između Osmanskog carstva i Venecije, Mlečani su se obavezali da će čuvati Jadransko more od upada gusara, a Osmanlije da neće

graditi ratne brodove ni u jednom svome mjestu na jadranskoj obali. Zato Mlečani šalju sultanu žalbe i traže uništenje svake fuste ili drugog broda izrađenog u Novom. Novske Osmanlije su ignorisali naređenje Porte, koja je ponekad i naređivala da se sagrađene fuste unište.

Novljani su avgusta 1604.godine, opljačkali pod Lušticom brod Vidala N. Puleuo iz Cittàvecchie⁷². Zapovjednik mletačke flote Vićenzo Grimani žalio se na novske gusare sa Korčule, a zatim se u Perastu januara 1606. godine, fuste Herceg Novog već uveliko pominju u množini. Prema odluci mletačkog senata, Domeniko Mataguci i Luka iz Župe. aprila 1607., su sa 24 boraca krenuli u potjeru za sedam fusta koje su kod otoka Mamule opljačkale mnoge peraške brodove. Nisu međutim, ni Peraštani bili sveci. Oni su 1609. godine oteli jednu fregatu, pa su zato bili osuđeni da vlasniku plate stotinu cekina.

Godine 1610. Novljani su izgradili nekoliko fusta u svom brodogradilištu, a Mlečani su kao odgovor na to uložili protest u Carigradu. Iz Carigrada je upućen čauš sa fermanom da se izvrši carska zapovjed. Osmanlijski komandant Mehmed paša obratio se dizdaru i kadiji Herceg Novog sa naređenjem: „Treba da spalite fuste i kaike koji su tamo izrađeni i naoružani, ne dozvoljavajući da

⁷² Cittàvecchia ili Stari Grad je grad je na ostvru Hvaru u Hrvatskoj, u Splitsko-dalmatinskoj županiji.

se u buduće izgrađuje nikakva vrsta kaika i fusta". Ni ovo naređenje nije izvršeno, pa se Kapudan-paša (admiral) obraća kadiji i zapovjedniku tvrđave u Novom i odlučno traži da se unište fuste. Novljani nisu želeli da čuju o uništenju svojih bojnih brodica, te je čauš jedva izvukao živu glavu i vratio se preko Kotora u Carigrad. Umjesto da izvrše sultanovo naređenje, Novljani su povećali svoju gusarsku flotu na pet fusta u Novom i šest u Risnu. Njima su napadali mletačku teritoriju u Boki, plijenili lađe, ometali Peraštane prilikom putovanja u Albaniju po žito i pravili niz neprijatnosti.

Godine 1613. Mlečani su ponovo pokrenuli pitanje gradnje novskih fusta i kaika da bi pljačkali na moru, te je i jedan čauš iz Carigrada dolazio da izvrši zapovjest. U fermanu od 14. jula 1613. godine stoji naređenje: „Da treba da se unište i razoružaju slične vrste kaika i fusta i da se nikada više ubuduće ne dozvoli da se izrade i naoružaju fusta i brodovi".

U pismu od 2. IV 1615. godine paša kaže: „Kako su neki u ovom mjestu izradili kaike i levantske fregate, suprotno svečanom ugovoru o miru, napadajući na onim obalama brodove trgovaca i mletačke podanike, prouzrokujući skandale, zato je sa svoje strane njegovo veličanstvo, zapovješću upućenom nama, zatražilo da se nijedna vrsta sličnog kaika i fregate ne naoružavaju, nego da se unište i zapale“.

Sukob između Novijana i Peraštana te godine se tako zaoštrio, da su Peraštani prebacili svoje porodice u Kotor, a kotorski providur je zabranio mletačkim podanicima da zbog trgovine odlaze u Novi i Risan. Kako su novske fuste postale prava napast, iz Kotora je zatraženo da Sinjorija pošalje flotu u Boku da „se raščisti sa napasnicima“. Venecija je ponovo intervenisala na Porti, a po nalogu ove prijave, u Herceg Novi je prispio hercegovački sandžak-beg, naredivši da se zaplijenjene lađe i roba vrate i takođe je spalio dvije fuste. Kad su Mlečani zatražili da se izvuku na kopno i preostale tri fuste, namjesnik u Hercegovini nije pošao u Novi, te je Portin nalog ostao izigran.

Koncem 1616.godine, Novljani i Peraštani zaključili su primirje. U vezi s tim izvršeno je međusobno prebijanje dugova, te su neki Peraštani i Kotorani dobili 700 talira⁷³, zbog zadržavanja robe sa dva peraška broda.⁷⁴ Ipak, godine 1617., Novljani su kupili još jednu fustu, tako da su sa ukupno četiri sasvim dovoljno ometali plovidbu u zalivu Boke. Ove godine takođe vidimo da se na novskom brodogradilištu dodatno gradile fuste, jer je bilo izvještaja o gradnji u brodogradilištu Novoga, koji je bio aktivan za vrijeme čitave osmanske vladavine. Izrađeni brodovi u Herceg Novom većinom

⁷³ **Talir** thaler je ime za veliku srebrenu kovanicu - koja se originalno zvala *njemački joachimsthaler*, po češkom gradu Jáchymov gdje je iskovana 1517.godine. Izvor: <https://www.britannica.com/topic/thaler>, preuzeto: 18.05.2019., 17:10h.

⁷⁴ Vidi str.58.

su služili Osmanlijama u ratne svrhe. Venecija je intervenisala u Carigradu o slučaju sukoba između osmanlijskih i mletačkih podanika u Boki. Kada su hercegnovske Osmanlije napali i zaplijenili jedan peraški brod, sultan je na žalbu Mlečana uputio ferman kadiji Herceg Novog.⁷⁵

Prilikom dolaska velike španske flote 1617. godine na Jadran, novske Osmanlije su okrivili Dubrovčane za dolazak armade: „... Na kraju smo otkrili da oni rade protiv ovog vašeg grada". Peraštani kivni na Novljane, zbog pomoći afričkim gusarima, uputiše se u susret španskoj floti od 17 galera koja je krstarila Jadranom, i zamoliše „da španska flota dođe i uništi Herceg-Novi". Za privatna potraživanja ili iz osвете, Novljani su plijenili bokeške trgovce i odvodili u ropstvo čitave porodice. Hvatanje cijele porodice Alviza Panile, na povratku iz Venecije u Kotor, opravdali su time što su im Kotorani ranije oteli raznog espapa u vrijednosti od 400 talira, i to im nisu vratili.

Poslije novskih opsada i pljačkanja Perasta, među Peraštinima se jula 1624. pojačala želja da se osвете Novljanima. Iako su u

⁷⁵ U kome kaže da je: „... Matija podanik Perasta, mjesta pod mletačkom vlašću, pošao svojim brodom u Pulju da natovari so. Kad se vraćao, u blizini Herceg Novog presrele su ga fregate i kaici levenata. Zbog straha, rečeni Matija vlasnik broda, napustio je tovar sam i barkom se spasao na kopno. Leventi su zaplijenili brod i kada su htjeli da ga odvedu za Drač i Valonu, zbog suprotnog vjetra nijesu mogli i odveli su ga u jedno mjesto blizu Paštrovića. Pošto su Paštrovići preoteli brod od levenata, po naređenju kotorskog providura ga povратиše u Boku. Kad su došli do blizu Novog, Novljani sa sedam barki napadoše brod i zaplijeniše ga. Sultan naređuje 7. IX 1612. god. da se brod vrati i prijeti smrtnom kaznom svakom ko se suprotstavi ovom naređenju. Ovakvih i sličnih akcija bilo je više.

međuvremenu i Ulcinjani uhvatili dva broda oktobra 1627. godine, vladao je mir između Peraštana i Lušičana sa jedne i Novijana s druge strane. Juna 1628. jedan brod iz Kjode sa uljem iz Brindizija, doplovio je u luku Rose. Čim se iz luke sklonila jedna naoružana mletačka barka, 20 naoružanih brodica iz Herceg Novog napale su marcilijanu⁷⁶, i odveli je u Novi. Kadija i namjesnici su odbili da vrate robu, govoreći da ona pripada Apuljcima koji su njihovi neprijatelji. Kotorski providur dobio je potvrdu od dizdara risanske tvrđave da su aga Azapa Novog sa svojim bratom i sinovima i izvjesni Sulejman efendija sa svojim sinom okupili više od stotinu ljudi i naoružali 14 kaika, koje drže suprotno Portinom naređenju.

Veliki zemljotres 6. aprila 1607, koji je skoro potpuno razorio Dubrovnik, mnogo je oštetio i Herceg-Novu, Kotor i uopšte cijelu Boku. Glavović i njegov ortak Murat-aga htjeli su da iskoriste ovo stanje. Sa 5 fusta i 150 muslimana izašli su iz novskog pristaništa 23. maja, iskrkali su se u Solanama u župi Grbalj, te su u jednom selu povelu 20 ljudi. Fuste su se vratile u zaliv a Osmanlije su produžili u Crnu Goru, međutim u tjesnacu kod sela Mirac, dočekali su ih Mirčani, Grbijani i Paštrovići, ubili su obojicu starješina, oslobodili roblje i zarobili 16 osmanlijskih vojnika. Nešto kasnije, 29. juna u Kumboru povelu su se pregovori između Novljana i Mirčana,

⁷⁶ **Marcilijana** je bio jači trgovački brod, prozvan tako možda u čast mletačkog dužda, koji se je zvao Marcel, a pod kojim se i sagradio prvi brod toga tipa, kao što se po istom duždu prozvao mletački novac „Marcello“, u vrijednosti od današnjih 60 centi.

kojima su prisustvovali i novski dizdar, pašin ćehaja i Ahmet-aga Hadžalić, jedan od poznatijih prvaka, a raspravljalo se o hajdučkom plijenu i o sklapanju pogodbe o upotrebi luke u Risnu i Gabeli.

Evlija Čelebija ostavio je koristan zapis o novskim gusarima, i doslovno napisao da njihov kapetan aga odlazi često sa svojim fregatama i 300 momka da plijeni i pljačka gradove iz zaliva Verige do grada Kastela u vilajetu Pulja: „Većina se bavi pljačkom na moru, sjedaju u svoje fregate i zalijeću se u Klimente i među Crnogorce koji se nalaze na suprotnoj strani. Isto tako plijene obale ostrva Mulj, obale španske Klom (Kalabrije) i obale Sicilije i grabe plijen. Ponekada se u pojedinim slučajevima potajno zalijeću u pristanište Rose, koje se nalazi prema gradu Novom i tako ugrabe plijen“. Evlija nije prećutao slučajeve da i njihovi neprijatelji upadnu u njihovu varoš i da plijene. U svakom slučaju Novljani su radije gusarili, povezani sa arbanaškim piratima, nego što su se bavili uobičajenim zanatima i trgovinom.

Pored muslimana gusara na novskim brodovima bilo je i hrišćana veslača, većina njih pripadala je sužnjima⁷⁷. Bilo je međutim, i hrišćana iz Novog koji su za novac bili na tim lađama galioti⁷⁸.

⁷⁷ **Sužanj** ili rob, takode nosi značenja: posluža, dvorilac, poslužitelj, sluga, lakej, sobar, pazikuća, komornik, batler, skutonoša.

⁷⁸ **Galiot** je bio veslač na galiji, obično rob. U drugom smislu galiot označava brod iz doba jedrenjaka. Interesantan je podatak o hrišćanima i poznatim muslimanima iz Herceg Novog koji su nosili prezime Galiotović.

Jedan od takvih bio je i Andrija Cvjetkov, inače dužnik (1582.godine) jednog italijanskog trgovca u Dubrovniku na značajnu svotu od 250 dukata.

Osim toga grad je bio glavno osmansko uporište na ovom dijelu Jadrana, što vidimo jer se u njegovoj luci stacioniraju mnoge gusarske i osmanlijske ratne lađe. Novljani su se opirali i napadali Peraštane, Ulcinjane i Budvane. U doba mira peraški brodovi su navraćali i trgovali u novskoj luci. Grad je bio glavna baza iz koje se branio ulazak u zaliv. Osmanlije su u Novome gradili brodove, koji su ugrožavali mletačke interese na ovom dijelu Jadrana.

3.4. Trgovina i preкупci roblja u Herceg Novom

Najveći dio roblja koje se vezuje za Herceg Novi u stvari se tiče korsara⁷⁹ stranaca koji su samo navraćali u Novi. Pored toga i domaći pirati iz Novog često su svoje sužnje predavali znatno profesionalnijim Ulcinjanima. Zbog toga se većina nesrećnika koji su lišeni slobode i koji su se našli u Novom, tu boravili samo

⁷⁹ **Korsari** je naziv koji je ranije predstavljao sve pirate i gusare koji su djelovali na Sredozemlju tokom XV i XVI vijeka, podjednako hršćane i muslimane, ali taj naziv kasnije počinje označavati samo francuske gusare. Za muslimanske korsare iz sjeverne Afrike se poslije koristio naziv Berberski korsari.

privremeno da bi dalje bili transportovani u Ulcinj, Drač i naročito Valonu, najveću osmanlijsku pijacu roblja na Jadranu.⁸⁰

Otkupljivači su se rijetko kad mogli vidjeti u Herceg Novom, jer su i sami Novljani dovozili robove Dubrovčane ili Italijane na Ploče pred Dubrovnikom, a pazar su ugovarali sa zainteresovanim tamošnjim vlasnicima obrtnog kapitala. Kako se Novljani sa zarobljenim Bokeljima, mletačkim podanicima nisu upućivali u Perast ili Kotor, Bokelji se češće sreću u Herceg Novom zbog preuzimanja roblja nego drugi hrišćani. Ako nije bilo mnogo sužanja uhvaćenih od gusara Novljana ili tu ostavljenih od drugih pirata (Berberi su robije najčešće odvozili u svoje gradove sjeverne Afrike), u Herceg Novom je bilo naknadno dovedenih robova sa drugih trgova robljem, da bi se preko Dubrovčana i Dubrovnika unovčili. Zbog toga se u Novom dosta rano javlja posebna vrsta poslovnih ljudi koji nisu bili gusari, već vlasnici novca, koji su u Novom poslovali posredujući u transferu i preprodaji nesrećenih robova.

Kako su Novi i njemu susjedni Dubrovnik bili trgovački gradovi sa dobrim vezama, u Herceg Novom po pravilu nije bilo slučajeva, kao na primjer u mletačkoj Dalmaciji da se rob „pušta kući na

⁸⁰ Ova okolnost je bila razlog zbog čega otkupljivači roblja (koji su u otkupnu cijenu uračunavali i troškove oko oslobođenog roba i svoju proviziju) u Dubrovniku i u nekim italijanskim gradovima, specijalizovani u ovoj vrsti saobraćaja, upućivali ili su svoje poslovne veze aktivirali u Valoni.

vjeru“, da nabavi svotu za otkupninu. Ipak, uz garanciju nekih Dubrovčana, robovi su bili oslobođeni i uz isplatu manjeg dijela utvrđene apsolutne cijene. Tih posrednika bilo je i među novskim hrišćanima, koji bi po ponudi kakvog nalogoprimca iz hrišanskih gradova odlazili na arbanaške pijace robljem da tamo traže avizirana lica.

Pronašli smo podatak koji govori o tome da su avgusta 1358.godine, Mlečani uhapsili jednog novskog gusara, Anju, i izručili ga tadašnjim novskim vlastima, kao i druge sužnje. Prvi sljedeći slučaj o otkupu robova nalazimo tek 1490. godine, tj. osam godina nakon uspostavljanja osmanske vlasti u Novom. Otkupliivanje je bilo najčešće u XVI vijeku a biće ga i u XVII vijeku do 1620. godine, kada i dolazi do stagnacije velikih poduhvata muslimanskih gusara. Postoji samo jedan kasniji slučaj, i to tokom pada osmanske vlasti u gradu. Iz ovoga bi trebalo zaključiti da roblje u Herceg Novom potiče gotovo isključivo iz plijena stranih gusara, dok su Novljani mnogo manje zarobljavali.

U akciju oslobađanja koju su planirali preko Herceg Novog (a ne preko Dubrovnika i hercegovačkog sandžak-bega), dubrovački senatori su uputili jednog Italijana upravo pomenute 1490. godine. Vlada nije imala običaj da se upliće u sporove, čak ni kada su devet godina kasnije, Novljani uhvatili neku dubrovačku podanicu sa sinovima. Ipak, iste 1499. godine, Mirčeta Koviočić je izvršio

predaju četiri dubrovačka podanika, nakon čega su činovnici poslali hiljadu akči, za namirivanje duga za robove.

Nakon ovakvih slučajeva, Dubrovčani su se žalili Porti, te je sultan Bajazid II 30. marta 1500.godine, izdao ferman kadiji Herceg Novog i hercegovačkom namjesniku „da se pronadu dubrovački zarobljenici koje su odveli Novljani i drugi, i da se oni koji su odvodili čeljad dubrovačkih haračara strogo kazne“.

Kasnije su zabilježeni drugi slučajevi službenog oslobađanja roblja, i to ne samo od turske strane. Šestog avgusta 1558., na mletačkoj galiji pod Novim providur armade je prodao novskom kadiji osam muslimana koji su se nalazili kao sužnji na toj galiji (među njima i jednog profesionalnog pirata iz Novog). Kad je juna 1638, janičarski čorbadžija Novog zapazio je dubrovačko roblje u floti pirata iz Ulcinja i Santa Maure, koju je oluja natjerala da potraže spas u novskom pristaništu. Uspio je da odvede porobljene sužnje Dubrovčane, i to u skladu sa povlasticama koje su uživali samo Dubrovčani. Takođe je janičarski aga Novog u ranu jesen 1577. godine učinio presedan i oslobodio jednog Dubrovčanina i za to primio dar koji je iznosio skoro za polovinu od uobičajne otkupne cijene za tu namjenu.

Prava trgovina u vezi s oslobađanjem hrišćana, naročito Apulijaca i drugih Italijana počela je sredinom druge decenije XVI vijeka, i išla je preko dubrovačkih veza i hrišćana u Novom. Zanimljivo je da su poslovni ljudi iz Sarajeva odmah osjetili da se tu može ostvariti

dobra zarada. Primjer je trgovac Mustala Arkozija, koji je u Herceg Novom 1515. godine kupio tri Apulijca, predao ih je dvojici Kotorana da njemu ili njegovom glasniku (Ahmetu Trsatiću, također iz Vrhbosne) za 15 danu isplate sto dukata. Treba primjetiti da je cijena bila vrlo niska, valjda zato što neupućeni Sarajlija nije znao da procijeni kako treba platiti da bi se izvukla puna korist.

Veliki broj otkupa iz ropstva, naročito Španaca, zabilježen je tokom jeseni 1539. i naredne godine, razumije se u vezi sa Barbarosinim ponovnim zauzimanjem Herceg Novog. Tada se već javljaju i Novljani kao vlasnici sužanja, dakle kao robo-trgovci i to: Mehmed Ožerlić, Husejin Sagomozović, Nasuf Smailović i terzija Suga Abdula (koji su po zanimanju najčešće bile zanatlije).

U vrijeme od 1615. do 1618, u dubrovačkim dokumentima pronalazimo imena nekoliko robo-trgovaca u Herceg Novom i to: Džafer Ramadanović, Ibrahim Osmanović, neki Memišić, i rajs Ejup Ahmet Čehajić, koji je jednog Sipanjanina preuzeo sa ulcinjske bireme. Jedan Višanin oslobođen je 1618, godine u Novom, novcem Peraštanina. Dva Kotorana su 1607. godine platili 378 talira begu Hajdaroviću u Herceg-Novom i skadarskom sandžak-begu za oslobođenje iz ropstva Kuća Nika Rajčeva i Mirčete, sinova Vuja Rajčeva iz Ljubotinja. Ova dvojica nisu bila u rukama gusara, već su bili uhvaćeni u prestupu od strane organa skadarskog namjesnika. Karakteristično je da je tu posredovao novljanski beg.

Nisu se oslobađali samo ljudi nego i uhvaćeni brodovi. Godine 1581., brod Dubrovčanina Vlahuša Markovića zajedno sa mornarima, oslobođen je od novskih pirata. Sredinom druge decenije XVII vijeka, Peraštani su zaplijenili dva nova broda, te kad je između Peraštana i Novljana, decembra 1616.godine, zaključen mir, Peraštani su morali da naplate vrijednost te dvije lađe.

Uz dubrovačko posredništvo izbavljali su se iz ropsiva i sami Novljani. Alija Skenderbegović imao je zasuznjenu ženu u Tarentu, odvedenu u ropstvo znamenite 1539. godine. Preko nekog Dubrovčanina slao joj je tražene turske uzde i druge predmete, no dubrovački prijatelj nije izvršio nalog. Alija je imao i dva sina u Tarentu a čak i neki Turci koji nisu bili iz Novog dolazili su 1540. godine u grad sv. Vlaha da izbave sužanjstva u Apuliji svoje žene.

Postoji više dubrovačkih podataka o traganju za Novljanima preko Dubrovčana, koji su bili u ropstvu u Italiji. Mehmed-beg iz Novog imao je tri sina sužnja u rukama Španca Šančesa Frankova Biskaina, a takođe je preko Dubrovnika tražio neke svoje zemljake.

Janičar Mehmed iz 26. janičarskog buljuka koji je garnizonirao u Herceg Novom bio je rob Filipa iz Prata, a njegov otkup platio je 1576.godine Mustafa Abdulović. Njegov prijatelj i spasitelj je takođe pripadao janičarima istog buljuka. Uspio je da za 250 srebrnih talira plati izvjesnom Gunduliću iz Dubrovnika, kako bi prebacio roba -

janičara u Dubrovnik, dubrovačkim brodom koji je išao po ulje u Otranto.

Nadalje, Ajša Papuk iz Novog je sa dvojicom uglednih sugrađana hadži Ahmetom i Pašom Bardovićem, dolazila je u dubrovački lazaret da ugovori oslobodjenje svoga sina sužnja u Italiji, dižući 300 dukata koje je teško sakrila i deponovala u ruke dubrovačkog Jevrejina, Senzala.⁸¹

Na ovaj način su i ljudske sudbine pratile opštu istoriju Herceg Novog za vrijeme osmanske vlasti kao vojno-pomorske baze ali i gusarskog gnijezda. S obzirom da su dugo vremena bili u strahu od iskrcavanja vojnika sa stranih brodova, neko vrijeme i od vlastitih pljačkaških brodova i sa svega jednom flotom, Novljani su se izlagali direktnom prisustvu na moru sa boljim i jačim brodovima hrišćana. Tek onda kad je nadzor Porte kao centralne vlasti popustio i u bazi Novog, Novljani su se privili uz Ulcinjane, te su harali prvo sa tri pa i sa pet (negdje nalazimo i osam) fusta, ali samo na prostoru Boke i u bližem prostranstvu srednjeg Jadrana.

Ipak, rajsovi zapovjednici trgovačkih ali i gusarskih brodova, razvili su se u socijalnom pogledu, pa ih je čak bilo i među prodavcima roblja. Oni koji su izvlačili lavovski dio pljačke i posredništva u

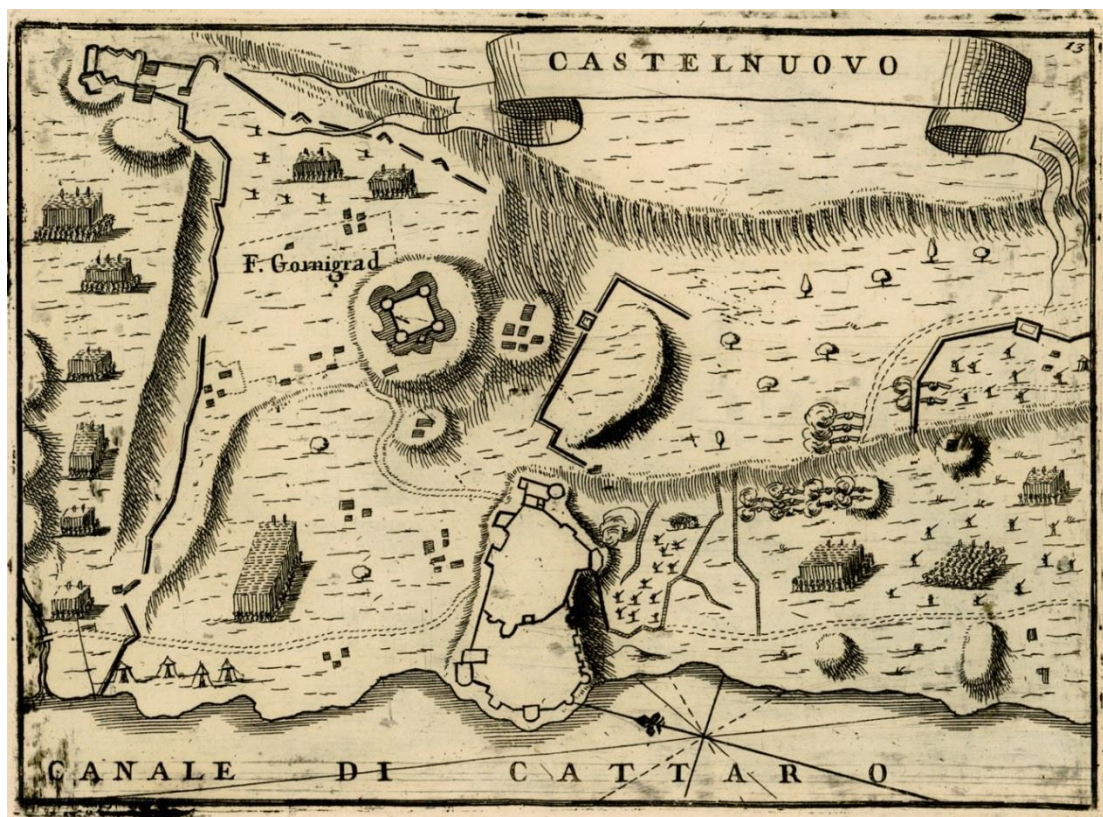
⁸¹ Senzal je bio berzanski, trgovački posrednik.

trgovini robljem, bili su ne samo pomorci već i ugledni „kontinentalci" iz redova novskih aga i begova.

4. INFRASTRUKTURA

Herceg Novi je pod osmanskom vlašću bio od kraja XV do polovine XVII vijeka, dok je povremeno postojao kao sjedište sandžak-bega od Hercegovine. Osim vojnog utvrđenja, u gradu se nalazilo i niz drugih objekata privrednog, odnosno kulturnog značaja.

U hercegnovskoj opštini sakralni spomenici zauzimaju prvo mjesto u nepokretnom spomeničkom fondu ovog kraja i to ne samo po broju već i po teritorijalnoj rasprostranjenosti i kulturno-istorijskoj vrijednosti. Naime od 342 nepokretna spomenika kulture na teritoriji Crne Gore u hercegnovskoj opštini se nalazi ukupno 89.

Slika 6 Mapa Castelnuova

Sistem utvrđenja Herceg Novog kao i drugih starijih gradova proučava se terenskim radom od strane arheologa i građevinara-fortifikatora i kao veoma predanim arhivskim radom od strane lokalnih i inostranih istoričara.

4.1. Infrastruktura grada

Grad je branio svoj prirodni strateški položaj, zbog čega je bio nepristupačan osim sa istočne strane, sa koje je kroz istoriju uvijek stradao prilikom opsade dok „na morskoj obali ima prost zid od hrastovih greda”. Tako da zaključujemo da su Osmanlije bili prisiljeni da se na morskoj strani grada zaštite palisadama, jer im je zidine, po svoj prilici, rušilo more. To potvrđuju tragovi na počecima zidina i utvrda, gdje se vide popravke sa morske strane koje upravo potiče iz osmanske kao i venecijanske epohe. S mora nije bilo nikakvih zaštite, dok je sa kopnene strane zaštita postojala iz tri pravca. Opkore za ovu vrstu utvrđivanja gradili su od kamena i škrljaca. Takođe su postojale i kapije sa pokretnim mostovima od drveta koji su se podizali mehanizmom na točak. Kule koje su okrenute prema toj strani bile su izuzetno čvrste.

Evlija Čelebija je u svom istraživačkom pohodu, sakupio dokumentaciju o prilikama iz 1548.godine. On opisuje riječima: „To je dvostruki grad koji leži na ulazu jednog malog zaliva u Jadranskom moru.” Novi su činile dvije velike cjeline pod nazivom

„Gornji grad i Donji grad”. Gornji grad je prema istoku imao dvostruka velika gvozdena vrata. U okolini je bilo oko 130 kuća i 300 vojnika posade, a topovi na kulama su imali domet do granice Kotor, dakle do Veriga (dometa od oko 12 km).

Za Donji grad Čelebija kaže da „leži na niskim stijinama”. Istočni dio grada djelimično je tako sagrađen, ali zapadni dio imo je znatno manju razuđenost obale, gotovo pravolinijsku. Ovo posebno primjećujemo na venecijanskim slikama Novog iz XVIII vijeka, gdje zapadni dio grada kao da lebdi. Danas bi dobili isti utisak, ako apstrahujemo sve ono što je ispod zidina sagrađeno tokom XIX i XX vijeku. Za Čelebiju je Novi „grad tako jak da ga nije moguće opisati”. Međutim po izvještajima sa raznih strana saznajemo da su svakih nekoliko godina silazile paše sa vojskom kako bi ga zaštitili dok se ne popravi šteta na zidinama i utvrđenjima usljed velikog zemljotresa koji ih je jako ošteti 06. aprila 1667.godine.⁸²

⁸² U isto doba kada je Dubrovnik zadesio strašni zemljotres 1667.godine, i Herceg Novi je pretrpio velika razaranja. Kapetan, Dizdar-aga, age i poglavica iz Novoga javljaju u Dubrovnik da ih je zadesila nesreća tj. zemljotres od 6. aprila 1667. i interesujući se za stanje u Dubrovniku, te im ponuniše svoje usluge. Pismo je pisano ćirilicom i glasi: „*Mnogo presvjetlo (mu) i plemenito (mu) i svake časti i časne fale dostojnom g(ospodi)nu knezu i gospodi dubrovačkom od nas kapetan age i dizdar-age i ostalih aga i poglavica novskih v(ele)d(rago) p(ozdravljenije) A potom, dade nam Gospodin Bog kastig aliti bič farši za naše grijehe ma fala G(ospodi)nu Bogu na daru njegovu i eda se smiluje i uzima milosrće varku puka svoga. Nego vi gospostvu pišući za uzeti glas istini kako ie bilo u vašemu gradu. Nego ako smo štoiaci na ove strane možete se u nas pouzdati, a mi također u vaše strane. Ne drugo, Bog vas veselio i u gospostvu uzdržao*“.

Iz Novoga, na 9 aprila 1667.

Unutrašnjost grada bila je četvorougona, dok su tvrdo zidani šančevi bili usječeni u stijenu. Grad je posjedovao dvostruku gvozdenu kapiju, koja se nalazila na jugoistočnoj strani grada i vodila u veliki Novi. Takođe su prisutne velike kule, bedemi i otvori za gađanje. Grad se predgrađem dijelio na „pet lijepih naseljenih mahala“, od kojih je najznamenitija bila Bajazitova mahala (gornji dio starog grada do poprečnog bedema), mahala sudnice na Karači sa Trnovicom, mahala donjeg dijela grada (predio Citadele), zatim mahala Vratnica sa gornjim gradom. Petu Čelebija nije naveo. Novi je imao 3080 kuća. Poznavajući opseg i okolinu grada, to bi moralo biti shvaćeno pod pojmom grad-država, kao i postojanje 47 džamija. Mnogi istoričari smatraju da su ovi zaključci pretjerani.

„Ulice u Donjem gradu su tijesne, čiste i popločane“, piše Čelebija, što nam govori da je sigurno već od osmanskog doba Novi dobio onaj urbanistički plan sa dvje glavne ulice koje se protežu od „Trga od oružja“ („Piazza d'armi“) paralelno u smjeru sjever-jug, kako je ostalo do danas. U zatvorenom gradu drugi trg je bio pred

Već 21. maja 1667. godine, poslije strašnih razaranja Turci pristupaju obnovi svoga grada. Francuski poslanik izvještava vladu između ostalog, da Turci iz Novoga i ostalih mjesta pomažu oko restauracije tvrđave i kuća oštećenih od potresa. Bosanski paša izvještava Novljane 24. maja 1667. godine, da će brzo otpočeti generalna obnova grada, kojom će rukovoditi specijalni izaslanik Porte, koji se očekuje još sutra i koji nosi potreban novac za obnovu. Izaslanik će se zadržati u Novome, sve dok grad ne bude obnovljen.

nekadašnjom donjom džamijom, a kasnije crkvom sv. Jeronima. Tu se u Novome uglavnom i odvijao gradski život.

Imao je svega tri kapije, i to velika kapija koja je vodila na sjever i na livadu u Sutorini. Kapije su bile prostrane i čvrste, na kojoj su stajali naoružani stražari koji su vršili službu. Na obali rijeke iznad ove kapije se nalazila velika varoš (podgrađe), vrlo razvijena sa vinogradima i baštama. Rijeka po imenu Topla, dolazila je sa planine Pive, prolazeći kroz Novi gdje se ulivala u Jadransko more.

Druga kapija vodila je na istok i ime joj je Trnovica i tu se nalazila dobro izgrađena i nepristupačna kula koju su čuvali stražari.

Na zapadu Jalijska, odnosno obalska kapija, koja je gvozdена i veoma velika, i kroz nju se neprestano odvijao gust saobraćaj. Ovdje su se okupljaju ljudi koji traže razonodu i naučnici, da se nadišu svježeg vazduha jer kapija vodila na luku i more. Nije ni čudo, s obzirom da se nalazi na samom drumu i dobro je osvijetljena. Uz obalu je stanovao carinik, baždar, tržišni nadzornik i povjerenik za so. Tu su se nalazili i magacini tvrdog materijala. Ostala bi otvorena jedino glavna vrata tj. današnja Sat kula, dok je ostalo troje vrata bilo zatvoreno. I danas svjedočimo njihovim ostacima, iako ne u originalnom obliku: vrata Karače, Morska vrata pored „Morske tvrđave” i vrata Sat kule.

Takozvana „Magareća vrata”, otvorila je Austrija u XIX vijeku, kad su zidine Novoga izgubile stratešku važnost, a takođe je bio otvoren prilaz Krvavoj kuli na sjeveru. Predgrađe pod Tornjem sata po Čelebijinom opisu leži na obali rijeke (današnji donji trg).

Slika 7 Magareća vrata

Čelebija je nerjetko bio sklon pretjerivanju. Nije bila u pitanju rijeka već nabujali potok, koji je pored zaštitnih opora tekao od grada do mora. Na nekim venecijanskim slikama Novoga pored grada označen je prostor pod imenom „Torrente”. U pitanju je prokop koji je mnogo kasnije (XIX vijek) zatrpan građenjem predgrađa u prostoru pred zidinama.

S druge strane, vrata Karadža vode ka predjelu Trnovice (danas izgubljen pojam naziva) do Jalijske kapija, odnosno do morskih vrata (koja su opisana kao jako velika). Nedavno su ponovo otvorena kao prilaz iz starog grada na more. Smtara se da nijesu mijenjala ni oblik ni veličinu od tog doba. Prilaz vratima branio je

strmi zid sa puškarnicama i gvozdenim „raštiom”. Za vrijeme osmanske vlasti Čelebija je pisao da su troje gradskih vrata imala drvene pokretne mostove iznad prokopa.

U Čelebijino doba bilo je u gradu pet izvora vode, koji su bili sistematski regulisani i pokriveni nadstrešnicama. Sve vode u Novome proističu iz izvora Karače. To je jedini izvor koji do danas posjeduje vodu. Svi ostali su nestali, bilo što su ih zatrpali zemljotresi ili što su od nemara naprosto izgubljeni.

Kasnije za vrijeme Mlečana ovaj izvor zvao „Contrada di st. Chiara” (predio sv. Klare). Navodno, radilo se o poštovanju nekog bivšeg samostana istog imena, a po tome i vrata Karače zvala su se vrata sv. Klare. Ovi izvori nisu dokazivi, a i kod mještana su ostali nepoznati.

Poznato je da se Trg „plazza” ponavlja u mletačkim registrima u vidu molbi raznih obrinika i trgovaca, koji traže lokaciju za obnovu svog zvanja i trgovine nakon 1687. god. Za novski zaliv Čelebija govori da je velik, ali da nema pravog pristaništa gdje bi se mogli brodovi skloniti. Objašnjava da su nesigurni sa svih strana. Jedinu olakšicu je navodio kao sigurnost od jugoistočnog vjetra... Naravno da je to istina jer je novska obala izložena horizontu i nepristupačna te su se brodovi vezivali uz grebene na kojima još danas nalazimo gvozdene kuke.

U vremenima neverina, brodovi iz Novog morali su se sklanjati u susjedno Rose. Za mletačkog doba predio obale oko današnje željezničke stanice pa i dalje do pod Lazaret zvao se „alle Slangate”. Naziv dolazi od dvostrukog reda kolaca u moru, na kojima su položene daske, do kojih bi brodovi ili lađice mogle pristupiti. Opazio je Čelebija i „crno kamenje u pristaništu” i naravno usporedio ga sa kubetima banja. Među ovima napominje Karatoč prema tvrđavi Abaz-pašinoj (Forte mare). Taj crni kamen ostao je na zlu glasu zbog brodoloma, ali njega je kao i ostalo kamenje „božja pomisao postavila”. Po vjerovanju ono je branilo pristup neprijateljskim brodovima. Pristanište je procijenjeno da može primiti stotine lađa.

U starom gradu su bile formirane čaršije, sa stambenim objektima koje su imale karakteristike istočnjačkog načina života: avlije, šedrvani, česme. U vrtu sjeverno od današnje crkve Sv. Jeronima, nalazio se hamam, dok se u južnom dijelu grada Citadeli, ispod Franjevačkog samostana, pored drugih objekata nalazila pekara. Gradski život, uključujući civilnu u vojnu administraciju odvijao se na trgu ispred crkve sv. Jeronima. Tu se nalazio pomenuti Franjevački samostan sa crkvom i vojnom bolnicom, kao i gradska uprava.

4.2. Vjerski objekti

U Novom je bilo 46 džamija, od kojih se sedmična molitva petkom obavljala u Bajezid -Velijinoj džamiji u Donjem gradu (danjašnji Stari grad), a minaret joj je bio pokriven ćeramidom. U Donjem gradu nalazila se i Donja džamija, koja je poznata pod tim imenom i predstavlja svijetlu bogomolju. Tu je postojalo i 44 mesdžida.⁸³ U donjoj mahali nalazio se Hadži Abdulah-agin mesdžid.

Slika 8 Crkva sv. Arhandela Mihaila, nekadašnja Bajazidova džamija sa česmom

⁸³ **Mesdžid** (od tur. mescid, iz ar. mäsğid) je islamska bogomolja koja nema minaret. Obično je to neka prostorija ili građevina kojoj je prvobitna namjena nije bila da bude džamija, već drugi vjerski objekat.

Čelebija je pisao da u Donjem gradu postoji predivna „stara Bajazedova džamija“, kojoj je minaret od ćeramide i nije kao ostale zgrade pokrivena lisnikom i kamenim pločama, već crijepovima. Ta se nalazila na mjestu današnje crkve Sv. Arhandela Mihaila na Trgu Belavista, gdje je bila i presahla česma sa turskim natpisom koji se čuva u Zavičajnom muzeju Herceg Novog. Prilikom gradnje bivše opštinske zgrade koncem XIX vijeka i rušenja ostataka te česme naišlo se na grobove sa kršćanskim simbolima krsta i medalja od bakra. Ova džamija je u svom sklopu imala i kupatilo.

Slika 9 Crkva sv. Jeronima, nekadašnja
Donja džamija

Za Donju džamiju je pisao da je „čuvena i sjajna“. Bila je na mjestu nekadašnje stare crkve Sv. Jeronima (porušena 1860.) te je ova i bila podignuta na njenim temeljima bila je najveća muslimanska bogomolja u Donjem gradu.

Do ove Donje džamije bila je sprovedena voda iz Gornje. Neke džamije nose imena osoba koje su doprinijele njihovoj izgradnji. Tako kod mosta Glavnih vrata (današnja

Sat-kula) bila je manja džamija Sulejman-age, zidana za vrijeme Murata IV (1623--1640).

Nakođe je postojala i džamija pod nazivom „Abul-feta”, kao i stovarište za hranu, cistijerna, oružnice i stražarnice. Nije imala čaršiju, pazar, bezistan, gostionicu, minaret.

Najpoznatije su Omer-agina kuća, zgrada sudnice na crnom potoku (Karadža) i kuća Hadži Sulejmana Ramovića. U Donjem gradu pred kućom Zekerija-age, nalazi se visoko stablo datule koje se diže nebom pod oblake. U varoši na obali potoka Tople (Ljuti potok), kod kuće Hadži Husam-age, nalazilo se takođe jedno divno stablo datule.

5. ARHITEKTURA – FORTIFIKACIJE

Postoji relativno malo podataka o objektima iz osmanskog perioda, funkcionalno vezanih za gradske fortifikacije. Za mnoge od njih je teško determinisati izvornu namjenu bilo zbog toga što nedostaju arhivski podaci ili zbog toga što su tokom vremena vršene razne prepravke.

Osmanlije su u Herceg Novom počeli sa obnavljanjem utvrđenja i gradnjom novih objekata. Vršili su rekonstrukcije postojećih kula, kojima daju nova turska imena, kao npr. Kanli Kula, Begova kula, Kula Abaza-paše i Kahkaha bedem. Tvrđava Gornji grad ili Španjola je proširena i utvrđena.

Pored Kanli Kule (poznatija kao Krvava Kula), opisuje Begovu tvrđavu na jugoistoku grada. To je bilo veoma izloženo utvrđenje na Karači koje stanovnici Novoga zovu Torijun. Uvrđenje je bilo povezano sa zidom do Krvave tvrđave, a sredinom su bila gradska vrata sa odbranbenom kulom. Taj bedem, kula vrata srušeni su krajem XIX vijeka, uprkos protestima ondašnjih dubrovačkih novina. Baš na tom položaju stradali su borci Sv. Lige pri zauzimanju Novoga 1538. god, kad su upali u kliješta između dvaju zidova Karače, te je taj predio i dobio ime Crnog potoka (Karača). Za utvrđenje Trnovice (Karače) Evlija govori da je ravna Kohkala-bedemu, što na arapskom označava tvrđavu na uzdignutom

položaju, kako je to onda izgledalo povezano zidovima koji su se spuštali sa Kanli kule do Karače.

Tvrđave Novoga bile su naoružane sa 130 različitih topova „sa svom ratnom spremom”. Čelebija piše: „Topovi šah i baljemez (dalekometni top) dopiru do zaliva Rose, koje se nalazi nasuprot Novome”. Ova luka Rose na obali poluostvra Luštice, uvijek je pripadala Veneciji, a od Novog je udaljena vazdušnom linijom jedva 3 kilometra. Najveći domet topa, baš u doba ovog opisa za vrijeme Kandijskog rata, ispaljen je iz kolubrine sa tvrđave Sv. Ivana, prilikom desanta venecijanske vojske na ostrvo Lokrum. Udaljenost cilja tj. nedovršeni Lazaret na ostrvu je nešto više od 800 metara od tvrđave Sv. Ivana.

Prema tumačenjima stručnjaka ratna sprema je bila nedovoljna za dugu odbranu grada, a pritom još i pokvarena od vlage. To se dokazalo prilikom slijedeće opsade 1687. god., kad su branioči Donjeg grada tražili pomoć od Gornjeg grada, nakon nekoliko dana opsade. Tokom Kandijskog rata, Mlečani stalno šuruju sa okolnim plemenima protiv Osmanlija, a bokeljski hajduci se zalijeću na novsku teritoriju. Zbog toga gradske age sa janjičar-agama stalno noću obilaze straže, te ih strogo kažnjavaju ako spavaju na dužnosti.

U Novome je bio stacioniran odred janjičara od 80 članova. To je bila regularna turska vojska na čelu sa janjičar-agom. Uveče i ujutro svirala je muzika koja je pratila položaje vojnika prilikom mijenjanja straže.

Na prvom mjestu nalazi se Kanli Kula sa gornje strane velike kapije. To je velika kula, koja je okrenuta gore prema vinogradima Voranice i gleda čak gore do Citadele (Španjola). Tu je i Begova kula, jako tvrda i okrenuta na jugoistočnu stranu. Kapija Trnovica se takođe nalazi na istočnoj strani, izuzetno je tvrda kao i bedem Kahkaha. Na suprotnoj, zapadnoj strani prema morskoj obali se nalazi Abaza-pašina kula, koja gradu daje novu snagu. Na njoj ima veliki broj topova, dok se iznad nje nalazi Donja ravna kula, kao izuzetno jaka utvrda. Po prsobranima i bastionima pomenutih kula, nalazi se 130 malih i velikih topova. Oni danonoćno stoje pripralni jer je ovo grad koji je sa svih strana okružen buntovnicima, zbog čega se svako veče na kulama mijenjaju straže po smjenama.

Zapovjednici tvrđava i janjičar-age (počasna garda) su vršili inspekciju po gradskim bedemima. Ukoliko nekoga od straže nađu da spava, „bude ga iz sna sa 80 degeneka” (udaraca ili batina). Poslije izlaska sunca i dva sata po zalasku sunca, svira dva puta vojna muzika dok svi krajiški ratnici (graničari) svako veče čuvaju stražu po gradskim bedemima.

Slika 10 Zapadna kula (Torion), nalazi se lijevo od Sahat kule

Osnovni, danas sačuvani plan grada je nepravilni pravougaonik, koji se sastoji iz tri dijela: na sjeveru Kanli kula, srednji odnosno viši grad i donji, niži grad sa tvrđavom Forte mare. Na planovima iz mletačkog perioda sa njihovim nazivima od kojih su se neki sačuvali do danas, konstatuju se dvije tvrđave, na sjevernoj strani kopnena Kanli kula i na jugozapadnoj morska tvrđava Forte mare, između njih je zapadna potkovičasta kula (Torion), Vrata od grada (Kopnena vrata) i Vrata od mora. Na južnoj najisturenijoj tački bastion na moru odnosno Citadela (Mezzaluna), na jugoistočnoj i istočnoj strani jedna kružna (Kula sv. Ante, torre) i četiri poligonalne kule, Peraška vrata u starijim izvorima nazvana Trnovica i kula-bastion sv. Jeronima ili Rondella (Kula gornjeg grada, torrione). Kao stari zidovi navodi se dio u Kanli kuli, zapadni dio poprečnog bedema između srednjeg (Citta alta) i donjeg dijela

grada (Citta bassa), kao i napušteni zidovi u jugoistočnom i istočnom dijelu izvan ucrtanih bedema.

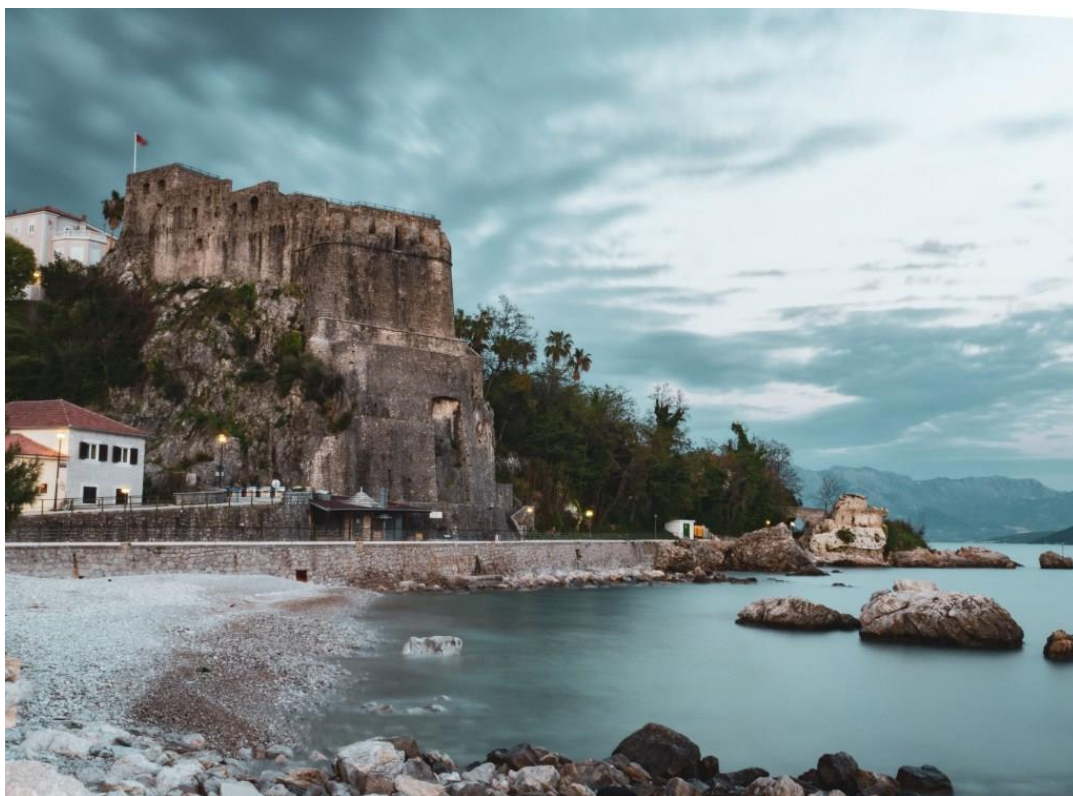

Slika 11 Peraška vrata

Otkriveni su temelji i zidovi nekih manjih građevina i fragmenti zidova i temelja jednog većeg poprečnog zida koji je tvrđavu dijelio na dva nivoa. Od pokretnog arheološkog materijala otkriveni su fragmenti željeznih oklopa, željezna i kamena đulad raznih kalibara, fragmenti kalupa za izradu đuladi, mnoštvo keramike, novca i dr. Materijal je bio izložen i u samoj kuli, a nestao je prije zemljotresa. Izvještaj i tehnička dokumentacija sa ovih istraživanja nisu sačuvani.

5.1. Forte mare

Na strmoj hridi nad morem, ispod koje je obala nepristupačna za neprijateljske brodove od samog nastanka Herceg Novog, podignuto je utvrđenje Forte mare. Za ovu tvrđavu nalazimo još i nazive Abaz pašina kula, rocca-tvrđavica, kula i kastel. U njenom podnožju nalaze se ostaci starog kaštela koji je dograđivan kako bi što bolje dominirao okolinom. Na osnovu graditeljskog opusa, ostaci ovog najstarijeg fortifikacionog punkta mogu potiču iz XIV vijeku. U unutrašnjosti je stepenište koje vodi od morske obale do vrha kaštela.

Slika 12 Današnji izgled tvrđave Forte mare

Utvrđenje Forte mare bilo je tokom operacija na oslobodjenju Herceg Novog od Osmanlija jako oštećeno, obzirom da je tu eksplodirala turska barutana. Za sada, neki autori pretpostavljaju da je najstariji dio zida iz 14-15. vijeka u podnožju tvrđave Forte mare kod jugoistočnog ugla i visoko stepenište sa ulaznim presvođenim vratima sa istočne strane. Prema objavljenim kritikama, rekonstrukcija i sanacija objekta Forte mare nakon zemljotresa 1979. g. je neprimjerena zbog primjene principa srodnog opusa kojom su graditeljske faze tretirane uniformno. Tada je i propuštena prilika da se izvrše adekvatna detaljna arhitektonska stilsko-hronološka istraživanja. Vršena su neka arheološka istraživanja o kojima nema nikakve dokumentacije.

5.2. Kanli kula (Krvava kula)

Kao što smo vidjeli, Herceg Novi su branile dvije tvrđave, zaravo kaštela, jedna na obali mora, na mjestu današnje tvrđave Forte mare, za koju se češće primjenjuje termin *kaštel*, *tvrđava*, a druga iznad grada, sjeverno od prve, koja je po pravilu nazivana *kulom*

(Kanli tj. Krvava kula)⁸⁴, iako se poput Forte mare i ovdje radilo o nešto složenijem fortifikacionom punktu.⁸⁵

Izvojeni punkt Kanli kula, od samog nastanka grada imala je značajnu ulogu u odbrambenom sistemu. U nekim pisanim istorijskim izvorima i grafičkim predstavama, na ovom mjestu još od bosanskih vremena, nalazilo se gradsko utvrđenje Kaštel-Forteza da sopra, citadella. Pomenuti nazivi upućuju da se radi o tzv. zadnjem uporištu – defensor urbis, što potvrđuju podaci o padu Herceg Novog pod osmansku vlast iz 1481/82.godine.⁸⁶ Naime, Kanli kula je nastala u osmanskome periodu sredinom XVI vijeka. Po planu Albergetija, na ovoj kuli je nakon mletačkog osvajanja Novog evidentirano nekoliko starih pukotina, od kojih je jedna pri vrhu široka 3 stope a pri dnu $\frac{1}{2}$ stope, što govori da je bila značajno oštećena artiljerijskom vatrom i miniranjem u toku oslobađanja Herceg Novog. Poznato je da je u Kanli kuli za vrijeme Osmanlija formiran zatvor. Na njenim zidovima, kao svjedočanstvo o nekadašnjoj namjeni sačuvani su crteži i zapisi

⁸⁴ Nalazimo još i sljedeće nazive: *Stara kula gornjeg grada, Castello vecchio, kastel, Gornja kula, Fortezza da sopra, Citadella, Castello Sulimanega*

⁸⁵ Ove dvije kule su mogle djelovati zasebno, pa su kasnije tokom razvoja gradskog fortifikacionog sistema, bile neka vrsta posljednjeg uporišta. Još u vrijeme osmanske opsade 1481.godine, nakon što je Herceg Vlatko predao donju tvrđavu, kasnije, u mletačkom periodu nazvanu Forte Mare, gornja kula koju su držali Mađari, u funkciji posljednje odbrane pružala je otpor neprijatelju još izvjesno vrijeme.

⁸⁶ Ovaj podatak potvrđuje J. Tadić, Nove vesti o padu Hercegovina pod tursku vlast. In : Zbornik Filozofskog fakulteta IV, 2 (1962) 131-152n. 131.

zatvorenika. Grafičke predstave brodova, daju nam informaciju da su najbrojniji zatvorenici bili pomorci, a ujedno i korisni kao historijski izvori o tipovima i razvoju brodova u to vrijeme.

Slika 13 Kanli kula

U objavljenom šturom Izvještaju Arheološke zbirke SR Crne Gore, navodi se da je istražen ograničeni prostor sa 4 sonde. U sondi postavljenoj u sjeverozapadnom uglu utvrđenja otkrivena je keramika 17-18. vijeka i malterni pod koji je na osnovu srebrnog dinara iz 1626. smješten u 17. vijek. U sondi postavljenoj u istočnom dijelu utvrđenja osim srušenih zidova kule otkriven je zatvoren sloj sa većom količinom grube keramike starijom od osmanskog građevinskog opusa na tvrđavi tj. iz vremena prije početka 16.

vijeka. U trećoj sondi je bio recentni materijal, dok je četvrta bila u cisterni-bunaru.

5.3. Citadela

Jedan od najznačajnijih punktova gradskog utvrđenja bila je bastion Citadela – Mezzaluna. Nalazila se na samoj obali, na spoju južnog i istočnog sektora utvrđenja.

Slika 14 Citadela prije razornog zemljotresa 1979.godine

Bez obzira na naziv koji je nosila, nije bila izdvojeno gradsko utvrđenje, a zbog pozicije na samoj obali teško se mogla koristiti kao poslednja odbrana grada. Utoliko prije što su Forte mare i Kanli kula imale strateški bolju poziciju, Citadela je najvjerovatnije

nastala na mnogo starijim ostacima bedema južnog sektora, oformljena u osmansko vrijeme i bila je veoma oštećena u mletačkom osvajanju 1687.godine, te nakon toga radikalno rekonstruisana.⁸⁷

Tvrđava je dugo vremena krasila hercegnovsku obalu, a u njenom sastavu bio je kameni most iznad samog šetališta. Nakon probijanja željezničke pruge početkom prošlog vijeka, dugo je bila ugrožena i prijetila padom, da bi konačan kolaps doživjela neposredno nakon zemljotresa 1979. godine.

5.4. Španjola

Jedno od rijetkih starih utvrđenja Boke koje je u potpunosti sačuvano u svom prvobitnom, izvornom obliku je tvrđava podiguta iznad Herceg Novog, poznata pod nazivom Španjola, dok je u izvorima nalazimo kao: Tvrđava na brdu - fortezza sopra il Monte, Gornja tvrđava – fortezza superiore, ili Gornji grad. Vjerovatno su Španci, vladajući Novim od 1538.-1539.godine, prvi uočili strateške prednosti brežuljka zvanog Bajer, sjeverozapadno od grada, na visini od oko 17 m nadmorske visine, koji dominira

⁸⁷ P.Mijović, M. Kovačević, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, Beograd-Ulcinj, 1975, str. 63-69.

ulazom u Bokotorski zaliv i izvanredno kontroliše istočnu odbrambeno najosjetljiviju stranu, i tu podigli prvo utvrđenje.

Slika 15 Španjola danas

Ne postoje materijalni dokazi ove gradnje već samo izvještaji Admiralu Andriji Doriji koji je 1538.godine osvojio Herceg Novi.⁸⁸ Malo je vjerovatno da su Španci u svojoj kratkotrajnoj vladavini ovom teritorijom, odnosno od oktobra 1538. do avgusta 1539.godine (11 mjeseci), mogli podići neki značajni fortifikacioni objekat. Izglednije je da su na pomenutoj lokaciji podigli neko

⁸⁸ „Na poznatom vam brežuljku, po vašoj naredbi i po nacrtu što nam ostaviste, podignusmo tvrđavu i prokrčismo iz grada do nje podzemni put kuda se u krajnjoj potrebi unosaše u nju što nam trebovaše. Tvrđavi po vašoj takođe naredbi, nadjenusmo ime Karlo.V; car rimski.” T.K.Popović, Istorijske bilješke, Dubrovnik, 1924., str.32.

manje, možda drveno utvrđenje, koje su osmanlije kasnije srušili, da bi sagradili moćnu tvrđavu. Ona je uz neznatna oštećenja i izmjene sačuvana do današnjih dana.

Na tabli iznad ulaza, na arapskom jeziku, između ostalog piše: *„A pjesnici koje put ovuda nanese, neka bi gledajući me, zanosno kliknuli: da, krasna ti si, divna zgrado”*... O tome svjedoči i natpis na tvrđavi: *„da ju je podigao, po Sultanovoj naredbi, Sulejman, sin velikog emira Sulejmana Hana.”*

Tabla je zadnjih godina ovog vijeka volšebno nestala. Nismo uspjeli naći ni foto dokumentaciju o postojanju iste.

5.5. Grad Kumbor (Vrbanj)

U obrambenom smislu naročito se isticala tvrđava Vrbanj, gdje se nalazi i najuži moreuz prema Luštici. Sagradio je Hasan-paša hercegovački sa 2 000 majstora i argata⁸⁹, u toku Kiparskog rata, sredinom septembra 1572.godine, što je predstavljalo širi dio operacija i aktivnosti koje su imale za cilj da blokiraju Kotor, koji je već bio iscrpljen kugom, glađu i bez sigurne odbrane. Tvrđava je građena brzo, od lakog materijala. Imala je oblik četvorougla sa donjom stranom od 150 koraka i širinom od 1km. Umjesto zidina

⁸⁹ **Argat** ili fizički radnik koji obavlja teške poslove i prinudno radi bez plate; težak, najamni radnik, kulučar, argatlja.

od kamena, rađena je od vrlo debelih hrastovih kolaca, često međusobno spojenih i porednaih u dva reda među kojima je bila nabije glina i sovrnja.⁹⁰ Takođe su namjeravali da podignu i po jedno utvrđenje na Verigama i Luštici, do čije realizacije ipak nije došlo.⁹¹

Tvrđava Vrbanj imala je vanredno dobar strategijski značaj. Topovima je mogla u svakom momentu spriječiti prelaz neprijateljskih brodova u unutrašnji dio, pa su iz tog razloga peraški, kotorski i dobrotski brodovi često bili „paralizovani“ i prisiljeni da ostanu u zalivu Boke. Ovakvim načinom, trgovini je bio zadan gotovo smrtni udarac. Iz tog razloga nastupa velika propaganda sa strane mletačkih vlasti u Kotoru, ne bili se izdejstvovalo rušenje ove tvrđave. Godinu dana nakon čuvene bitke kod Lepanta, Mlečani su riješili da unište i osvoje tvrđavu Vrbanj. Pored Mlečana, u ovoj dobro pripremljenoj akciji učestvovali su Peraštani i mnogi Bokelji, četiri velike i dobro naoružane galije, 22 galijice i 6 manjih brodova sa 4000 vojnika. Ovom eskadrom je zapovijedao pomenuti providur Kotora Zaharije Soliman. Sa zapadne strane Vrbanja, Mlečanima je uspjelo da iskrcaju veliki dio vojske, kako opsjednutom Vrbanju ne bi mogla priteći pomoć osmanske vojske iz Herceg Novog.

⁹⁰ Petar Šerović, Prilozi za istoriju pomorstva Kumbora, GPMK, br. XVII/1969, str.64.

⁹¹ G.Stanojević, „Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI – XVIIi vijeka“, Istorijski institut, Beograd, 1970., str.87.

Komandantu jednog odreda flote, Sorancu, pošlo je za rukom da sa 16 brodova prođe ispod tvrđave i pored neprestanog bombardovanja i sa manje gubitaka, opkoli tvrđavu Vrbanj sa mora. Mletačkom brodovlju i vojsci je uspjelo da zauzme tvrđavu Vrbanj, koja je bila naoružana sa 18 manjih i većih topova, a odmah su je porušili do temelja.⁹² Zauzimanje i rušenje tvrđave Vrbanj od strane Mlečana, primljeno je sa velikim zadovoljstvom u Kotoru i unutrašnjem zalivu, jer je bio omogućen slobodan prolaz, kako trgovačkim, tako i ratnim brodovima uz obalu Luštice ka otvorenom moru.

Andrija Đustinijano inkvizitor, u jednom izvještaju pročitano u Senatu 9. jula 1576.godine, kaže o tvrđavi Vrbanj: „Stigli smo u Kotor posmatrajući u prolazu Herceg-Novi, koji smo tako bijedno propustili da osvojimo prošloga rata (misli na napad 1571.) a koji se nalazi malo zapadnije od mjesta gdje je poditnuta tvrđava Vrbanj. Ova tvrđava nas, s pomoću Božjom, pri prolazu kanalom nije ometala. Bože oslobodi da bi, u doba ovako sumnjivog mira, Turci pokušali podignuti sličnu tvrđavu malo dalje (misli na turski dio Veriga)“.

⁹² Čelebija je takođe opisao položaj ove osmanske utvrde na sjevernoj obali Kumborskog tjesnaca. Da bi opravdao rušenje te tvrđave navodi izvjesne činjenice tj. da je posada navodno bila podmićena da napusti utvrdu, ali je nije dala venecijanska flota. Po njegovom mišljenju Vrbanj se trebao ponovo izgraditi i jače učvrstiti, tim više što su ostaci još u dobrom stanju. Opstanak ove tvrđave odlučio bi sudbinu Kotora obraćajući se na istočnu stranu Novoga.

U venecijanskim izvorima, za lokalitet i tvrđavu u upotrebi je lokalni naziv Vrbanj-Varbagnò, za koji se pretpostavlja da je nastao po stablu vrbe koja je ovdje rasla zbog podvodnosti terena.⁹³ Po Šerovićevom mišljenju, naziv Kumbor vodi porijeklo od truske složenice *karaburnu* što znači kopneni, odnosno, pješački rt, (kao što je *kun burn* pješački rt na anatolijskoj obali Dardanela)⁹⁴. S. Nakićenović na isti način pretpostavlja da je naziv nastao od italijanske riječi *conborgo*, što znači predgrađe, što je malo vjerovatno.⁹⁵

Pošto je tvrđava Vrbanj bila naoružana topovima, koje su Turci nazivali kumbara⁹⁶, možemo reći da je ovaj naziv formirao ime lokaliteta Kumbor.

⁹³ M. Milošević, „Vojna organizacija u Boki kotorskoj za vrijeme mletačke vladavine”, Boka 10, Herceg Novi, 1970., 100, bilješka 59.

⁹⁴ P.Šerović, „O jednom starom opisu puta od Venecije do Carigrada, s osobitim obzirom na crnogorsko primorje”, GPMK XI, Kotor, 1963., str. 247.

⁹⁵ S. Musić, „Prilog proučavanju toponomastike sjeverozapadne Boke kotorske”, Boka 3, Herceg Novi, 1971., str.217.

⁹⁶ **Kumbara** u prevodu sa persijskog znači starinska granada, bomba odnosno top koji ih izbacuje, A. Škaljić, „Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1966., str.424.

5.6. Kortine i bastione trase

Analiza zidanja donjih djelova Mezzalune, bedema na potezu od Forte mare prema Vojničkim banjama i dvije obližnje kule, kao njihov opšti sklop, navela je istraživača Mirka Kovačevića da zaključi da su građeni dosta prije 1382.godine, i da je možda odavde vršen prevoz do Rosa još u rimsko vrijeme, odnosno da je to mogla biti jedna od stanica starog rimskog puta kroz Boku – Trajectus.

Najmanje promjena u toku istorije grada bilo je na zapadnoj kortini. Ona je u cijeloj svojoj dužini građena na solidnom tlu pa nije kao drugi djelovi grada bila izložena čestim oštećenjima od klizišta. Sa druge strane, zbog strateške pogodnosti i dominacije okolnim prostorom, zapadna kortina nije bila predmet neprijateljskih napada poput istočne, koja je bila razorena dejstvom artiljerije u napadu 1687.godine.

6. STANOVNIŠTVO I DRUŠTVENO UREĐENJE

Kao sasvim novo naselje, Novi je svoje prve stanovnike dobijao od doseljenika koji su dosli iz Boke i dubrovačkog područja, a kasnije i sa drugih strana. Migracija se isplaćivala, jer su sticali sve više građanske slobode a i unosnija zarada bila je obezbijedena. Novi trg i luka privukli su znatan broj poslovnih ljudi - trgovaca, pomoraca ali i zanatlija. Brodari i trgovci, naročito iz mletačke Dalmacije i Kotora, najprije su se privremeno, poslom, nalazili u Novom Gradu, ali treba pretpostaviti da su se neki tu kasnije i trajno naselili. Kada se naselje razvilo kao urbani centar, najviše su bili traženi majstori pojedinih zanata.

Doseljenika je bilo i iz užeg Herceg Novog i uopšte hercegovačkog područja. Posebno sirotinja u vrijeme gladnih godina (na primjer 1454. i 1485.godine) pritskala je ne samo Novi nego cijelu obalu od Krajine u Neretvi do Boke, tražeći od dubrovačke vlade da ih prebaci u Apuliju. Pronašli smo nekoliko primjera doseljenika iz Bosne, Srbije i Zete.

Migraciona kretanja, ipak najviše su bila povezana sa Kotorom, gdje je najveći broj sitnih poslova upućivao Novljane i gdje su oni obično sklapali poslove sa partnerima izvan svog grada. Kotorani i drugi koji bi prešli u Novi obično bi se bilježili u sudsko-notarske knjige Kotora u vezi sa imenovanjem punomoćnika koji su imali

zadatak da im sklapaju poslove, kao dužnici ili kod nalaženja arbitara u sporovima.

U stalnoj borbi za ekonomsku samostalnost i privredno izrastanje (izgradnjom solnog trga, manufakture tkanina i oružja, uvećanjem flote, privlačenjem trgovačkih karavana i proširenjem pomorske trgovine, uspostavljanjem pojedinih zanatskih radnji) razvijao se i sam Novi, a neminovno postao svjedok političkih odnosa cijele feudalne države Hranica i Kosača naročito sa susjednim Dubrovnikom i stalno prisutnom, iako udaljenom Venecijom.

U toku tačno jednog vijeka, Herceg Novi se razvio u pravi grad, gdje su fortifikacije branile privredni rad njegovog varoškog življa raznih profesija. Svojim vjekovnim razvitkom Novi je obezbijedio sve uslove da se pod novim privrednicima razvije i u važan vojno-pomorski punkt, dalje razvijajući i svoju trgovinsku komponentu.

Kada su Osmanlije zaposjeli Herceg Novi i njegovu okolinu, te Morinj, Risan i Krivošje, počeli su sa postepenim naseljavanjem. Hercegnovski Sandžak beg je podijelio naljepše predjele hercegnovske rivijere zaslužnim turskim vojnicima. Pregledom katastra Herceg Novoga i Risna iz 1704. godine, Petar Šerović, naš zaslužni historičar, ustanovio je da su slijedeće Osmanlije imali imanja u ovom kraju: Abdulaović Adžo imao je zemljišne posjede u Donjem Morinju i Krivošijama; Adži Asanović U Bijeloj; Adžimanović Mula u Krivošijama; Ahmedagić Mustafa-beg u Bijeloj, Kostanjici i Ledenicama; Ajdarović-beg u Bijeloj (i danas se

jedan veliki dio polja u Bijeloj zove Ajdarovina); Adžiagić Riza u Krivošijama i Donjem Morinju; Alvahočić u Bijeloj; Arikolo Hasan u Baošićima; Amiagić Ahmet-aga u Gornjim Ledenicama i Krivošijama; Adžiagić-bet u Risnu, Kostanjici i Krivošijama, a po svoj prilici i Donjem Morinju; Bijedić Mehmed-aga u Donjem Morinju i Koivošijama: Bijegić Hadži Osman, Bijegić Alija, Bijegić Abas i Bijegić Mustafa u Krivošijama; Babović Mehmed-aga u Bijelo (i danas se lokalitet u zaseoku Vala u Bijeloj zove Babovina), zatim Baošićima, Krivošijama, Kostanjici i Gornjem Morinju: Balaović Alija u Krivošijama; Balin ili Balić Hasan u Bijeloj; Bjelalić u Bijeloj; Bilamužević u Đenovićima; Đilajdanović u Bijeloj; Bećirović u Baošićima: Barašković u Đenovićima; Dautović Kurt i Dautović Ibrahim u Đenovićima i Baošićima; Dubac u Baošićima; Lelikaprić u Krivošijama; Glavović u Bijeloj; zatim Ibrahimagić (Osman hercegnovski kapetan) u Kruševinama i Bijeloj (u Bijeloj je postojala džamija Ibrahimagića, čije se razvaline i danas vide); Isović Omerhodža u Kruševicama, Donjem Morinju i Jošici, Jakoljić-beg u Đenovićima, Baošićima i Bijeloj; Kljukanac Alija u Bijeloj; Krupešević Ahmet u Đenovićima; Karačina u Benovićima: Lopor u Krivošijama; Muadualić u Baošićima, Mahmud-agić u Gornjim i Donjim Ledenicama; Muović Asan u Baošićima; Mulić Resul u Bijeloj; Mulić Rustem u Bijeloj; Mahmutović u Risnu; Ostojić Asan u Krivošijama; Odžić Salih u Gornjem Morinju; Oskočković u Gornjim Jedenicama; Parput Asan u Bijeloj;

Rasulbegović u Baošićima (u Baošićima se jedan lokalitet zove Begovina); Rizvanagić u Gornjem Morinju; Rihalović Asan u Baošićima; Risanović Adžija u Krivošijama, Risanović Mehmed u Risnu, Selimović Osman u Baošićima i Sulinović Mustafa u Risnu; Solimanović Omer u Đenovićima; Solimanović Daut-kapetan u Đenovićima i Baošićima; Slanović U Bijeloj; Sučić u Đenovićima; Teminović Mustafa u Gornjem Morinju; Zerimagić Mustafa-beg u Gornjem Morinju i Kostanjici; Erimagić Mehmed-aga u Donjem Morinju; Šeović Mehmed-aga u Krivošijama i Kostanjici; Šeović Mustafa-bet u Kostanjici; Šeović Mula u Krivošijama.

Među zakupcima carina u Herceg-Novom i Risnu vidimo, osim Novljana, osmanskih podanika i ljude iz ostalih susjednih krajeva. Tako da je Nikola Zmajević iz Njeguša zakupio carinu od hercegovnovskih Turaka za 30 mjeseci, počevši od 15. juna 1553. godine. Poslije nepune godine dana 6. maja 1554. on je podmirio jedan dio zakupnine i dobio priznanicu. Jusuf Ibrišić, Bećir Krustanović, Musa Hasanović, Omer Šamić i Balija Jenibegović, svi iz Herceg Novoga, dali su potvrdu pred sudom: „Da su od Nikole Zmajevića primili 18 peča kariseje, računajući peču po 500 bijelih aspra, i 150 aspra u gotovom, kao dio od 28.000 bijelih aspra za koju je sumu i zakupio carinu u trajanju od 30 mjeseci“. Vicko Zmajević (*dasier del Turco*) kao i njegov brat Andrija, sinovi Nikolini, bili su osmanlijski carinici. Krajem avgusta 1588. godine

Vicko je podmirio neki dug Muharemu Šabanoviću iz Herceg Novog.

Zaharije Soliman, kotorski providur, u jednom izvještaju iz 1572. godine kaže: „Dok je Herceg-Novi u turskim rukama nema sigurnosti u Boki Kotorskoj, Turci hoće da budu u njoj gospodari. Turci nijesu uspjeli sagraditi tvrđavu Vrbanj, a sada pokušavaju drugu u Verigama. Želio bih da Herceg Novi dođe u Mletačke ruke. Osvajanjem Herceg Novog, Venecija ne bi samo osigurala posjedovanje Kotora, dobila hercegnovske solane i time 40 000 dukata redovitog prihoda, nego bi time za sebe stekla i Hercegovinu. Tamošnji stanovnici jedva čekaju da dođu pod Veneciju.“⁹⁷

6.1. Rani razvoj zanatsva i trgovine

Pored mornara, zanatlija i drugih naseljenika sa dubrovačke teritorije, bilo je pojedinih Dubrovčana u Novom koji su se bavili posebnom vrsta poslova. Takav je bio Benko Gojčinović koji je iskoristio dovoz rudarskih proizvoda u Hercegov grad, pa je u jednom slučaju (1459.godine) prodao jednom Kotoraninu olovo za

⁹⁷ Monumenta Catarensia, vol. II, JAZU, Zagreb – Podgorica, 1981., knj. 47, str.112.,121.

so, što se dugo vremena praktikovalo u njegovom rodnom Dubrovniku.

Zbog utovara olova u Novom, u taj su grad dolazili i neki katalonski trgovci. U svakom slučaju doba punog procvata trgovine i uopšte privrednih aktivnosti treba vezati za pojavu suknarstva⁹⁸, pa za vrijeme do pada Bosne pod osmansku vlast, kad su za neko vrijeme karavani iz Bosne rjeđe silazi na more. Poslije 1463. godine teže se nalaze primjeri poslovanja Novljana u velikom trgovačkom i financijskom susjednom središtu Dubrovniku. Pred ulazak osmanlija u Novi i Risan, kao i u slučaju Skadra, Medura i Podgorice, jedan dio živija tih gradskih naselja je pobjegao. Seoska sirotinja Dračevica pozitivnije je primila Osmanlije, jer su je oni oslobodili feudalnih stega ranijeg vremena i dali joj mogućnost da pljačkaju dubrovačko i mletačko područje. Stanovništvo se nije samo kretalo u pravcu Novoga, već i iz Novoga u Kotor. Ovo posebno vrijedi da mornare, kojima mala trgovačka flota u Novom nije pružala dovoljnu zaradu.

U Novom se razvilo i zanatstvo, čije su usluge bile potrebne sve brojnijem varoškom stanovništvu sačuvani su podaci o dva kovača, rodom Kotorani i o jednom majstoru okloparu iz Lastve. Pored Lastvovca Vlaha Petrijevića, u Hercegovoj radionici za izradu

⁹⁸ **Suknarstvo** ili tvornica sukna; čoharstvo, trgovina čohom; čohana roba, zavjese, zastori. A. Škaljić, „Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1966.

oklopa (1451.) bio je angažovan i Dubrovčanin Maroje Orlačić, vjerovatno kao dobavijač sirovina. Treba pretpostaviti da je uz radionicu za pravljenje oklopa postojala i ta radionica za opravku brodova, jer je te popravke teško mogao preduzimati pojedinačni zanatlija. Poznat je Mileta marangun⁹⁹, rodom iz Kotor. Pretpostavljamo da su u ovoj radionici oružja izrađivane i strijele, jer je drvo za njihovu izradu iz Vršinja (između Novog i Konavala) bilo dosta poznato te je čak i izvoženo. Viši standard života Hercegovog dvora i stanovnika Novoga prikazuje prisustvo alatara, izričito se pominju Branko Stjepanov (1451.) i Andrija iz Novoga Brda (1476.). Ovaj posljednji izgleda da je primao prečišćeni i iskovani plemeniti metal iz Dubrovnika.

Budući zanatski majstori Novoga u znatnom su se broju školovali u susjednom Dubrovniku. Za razliku od drugih hercegovačkih oblasti, iz Novoga i Dračevica dječaci nisu odlazili u pomenuti grad da bi obezbijedili životnu egzistenciju, nego da stvarno ovladaju potrebnim vještinama, te su se, slično kao mladići iz bosanskih rudarskih središta, vraćali po znanje u zavičaj, dok su njihovi hercegovački drugovi obično ostajali u gradu pod Srđem. Zbog mogućeg zaposlenja u Novom, Dračevičani su bili rijedi u Dubrovniku, za razliku od Trebinjaca i Popovljana, a u redovima posluge ih uopšte nije bilo. Krajem XV i prvih godina XVI vijeka

⁹⁹ Marangun ili stolar, tesar, drvodjelja. Isto.

jedini šegrti sa strane kod dubrovačkih mastilaca bili su Dračevićani, to bi svjedočilo da se još i tada taj zanat cijenio u Novom. Iz vremena osmanske uprave u Novome, Dračevićani su veoma često u Dubrovniku izučavali obučarski zanat, a svakako ih je bilo i među ćurčijskim majstorima, jer su se tom zanatu vrlo naglašeno posvećivali svi Hercegovci. Kod brodograditelja i obrađivača metala ih u Dubrovniku nije bilo.

Nema podataka o stalno naseljenim ljekarima i apotekarima u mjestu. Pored dubrovačkih ljekara, u Novi je ponekad dolazio i kotorski ljekar Georgije Span rodom iz Lješa. Od zaposlenih koji nisu manuelno radili treba pomenuti pisara Simeona Mihailovića iz Novoga, koji je radio kasnije kao pisar kotorskog kneza Damjana Bolice (1391.godine).

6.2. Gradski život

Za narod Novoga Čelebija je pisao da je zdrav: „Naravno, kad su većina stanovništva doseljeni Hercegovci, dočim ostalo stanovništvo po selima osvježavano je iz pozadine i to na feudalnim imanjima, jer je kuga često morila narod. Stanovnici govore bosanski, srpski i latinski (taljanski), i idu svi naoružani. Znači da je javna sigurnost nikakva, jer je ratno doba, a sa svake

strane upadaju hajduci. Ta navika nošenja oružja održala se do današnjih vremena, te je postala sastavni dio narodnog odijela.”¹⁰⁰

Osmansko društvo se u osnovi dijelilo na *skere* (vojnike) i *raju* (potčinjene). Vojnici su uživali brojne privilegije i bili oslobođani od plaćanja poreza. Najbrojniji su bili pripadnici skera, odnosno vlasnici *timara* – posjeda, čiji se prihod izražavao u srebrnom novcu – *akčama*, te je timarov godišnji prihod najčešće iznosio 100 hiljada akči, nazivan *has*.

Razlika u odijevanju samih muslimana bila je očigledna. Dok su pučani nosili crveni fes, raznobojne dolame preko leđa, ogrtač koji se sklapa preko prsa (pešli), age i drugi dostojanstvenici nosili su turban. Naravno da je u gradu i okolini bilo imućnih ljudi, to je istina ako uzmemo u obzir da su novske age i drugi imali posjede od Kostanjice, kao i preko Bijele i cijelo područje novskih sela, kao i u Hercegovini, gdje su često išli na obilazak u okolini Rileča i Trebinja poznatije kao „Donji Vlasi”. U mirno doba Novljani su trgovali sa susjednim primorcima: Vitaljinom, Konavlima, Dubrovnikom, Bokom i Hercegovinom.

Čelebija ne govori o broju stanovnika Donjeg grada, ali po jednom svjedočanstvu iz toga doba, saznajemo da je bilo oko 600 ljudi i to

¹⁰⁰ Petar Sager, „Komenar i dopuna opisu Herceg Novoga i Boke po Evliji Čelebiji 1664.godine”, Boka 4., Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg Novi, 1972., str. 213-224.

samo muslimana. Hrišćani nisu smjeli da stanuju u gradu niti da išta posjeduju jer je to bilo grad-tvrđava. Donji i Gornji grad imali su posebne zapovjednike, koji su bili nezavisni o janjičar-agi. U oba grada „u desnoj i lijevoj zapadnoj tvrđavi su dobrovoljci”, znači da je tamo stanovao domaći živalj. Muslimani u slučaju potrebe sačinjavali su vojsku od 1500 vojnika. Većina stanovnika „su bili arnautski, bosanski i hrvatski junaci” za koje Čelebija piše da nose neku vrstu tijesne odjeće i kratke pantalone tako da su im cjevanice gole. Znači da su se oblačili po zapadnom uzoru tog vremena i razlikovali se od odjevanja okolnog muslimanskog stanovništva. Za vrijeme kuge zatvarali su dvoje vrata, dok su treća bila otvorena i pod stalnom kontrolom.

6.3. Društveno uređenje

U osmaskoj administrativnoj podjeli, u upotrebi su bile odgovarajuće turske kategorije naselja: *karye* – selo, *maden* – rudnik, *pazar* – trg, *kasaba* – manje gradsko muslimansko naselje i *šeher* – grad. Neposredno nakon osmanskog osvajanja, najveći dio naselja činila su sela, trgovi i gradovi. Zatečena kategorizacija osvojenih naselja bila je prihvaćena i u narednom periodu, ali status mjesta koja je u ratovima dobrim dijelom ili sasvim opustošena, morao je da bude izmijenjen.

Hrišćanski dio gradskog naselja koji je izgrađivan uz utvrđeni dio gradskog naselja, ili otvoreno gradsko naselje, nazivao se *varoš*, dok su za vojna utvrđena upotrebljavani nazivi: *kale*, *kule* i *palanke*.

U osmanskoj administrativnoj organizaciji, osnovna jedinica bio je *sandžak*, kojim je upravljao sandžak-beg. Boravište sandžak-bega bilo je i središte provincije, dok su mu u upravi pomagale *subaše*, koji su seoskim područjem upravljali preko timara. Udruživanjem nekoliko sandžaka, formirale su se veće administrativne jedinice – *beglerbegluci*. Ovom provincijom je upravljao *begler-beg*, kao izvršni organ sultanove vlasti. Pravno uređenje je počivalo na islamskom zakonu – *šerijatu*.

Na nivou provincija izvršna vjerska, odnosno sudska vlast bila je u rukama *kadije*. Gradovi osnovani za vrijeme osmanske vlasti na teritoriji današnje Crne Gore, među kojima je bio i Herceg Novi, bili su zanatski i trgovački, oslonjeni na poljoprivredu okolnih seoskih naselja. Njihov simbol je bila kongregacijska džamija ali i niz manjih hramova – *mesdžida*, dok su gradske četvrti bile podijeljene prema religioznim ili etničkim grupama, dalje škole za vjersko osnovno obrazovanje – *mektebi*, a u većim vjerskim mjestima srednje vjerske škole – *medrese*, sahat-kule i javna kupatila.

Novi je imao dvije škole za hodže (medrese), nastavnike u školama, a bilo je i sedam drugih nižih škola (mekteba). Zgrade ovih ne odlikuju se visokim kubetima. Za zadužbine, piše Čelebija, da su

veoma slabe. To je bilo ono o čemu su pravovjerni muslimani mnogo vodili računa po ostalim djelovima naše zemlje, a vidimo da se u Novome mnogo za to ne haje. Predpostavljamo da je to iz razloga što su radije ulagali novac u trgovinu ili u što korisnije.

Herceg Novi je imao muftiju¹⁰¹ a od vojnih zapovjednika je bilo janjičar-aga (zapovjednik istoimenog odreda), Janjić, krilnik, ekonom, vojni bombardijer, zatim arhitektu, carinika tj. pomorskog agu za kojeg se govorilo da ima moć nad 300 mornara sa kojima „pljačka gralove zaliva Verige”. Predstavnik grada (*ajan*) sa 22 age upravlja je gradom i njegovim područjem, predstavljao upravno tijelo pred vlastima, dok je cjelina odlučivala o spornim pitanjima bilo unutar ili van novske teritorije, dopisivanjem u stalnom kontaktu sa Dubrovnikom.

Čelebija je pomenuo i han za koga veli da se nalazi u blizini male džamije Sulejman-age Ramovića (mečet) i to nedaleko od glavnih vrata grada. Taj han je bio okružen otvorenim dvorištem i okolnim zgradama, u kojima su bila skladišta i konačišta. Za mletačkog doba nastavio je taj han i pored lazareta da djeluje u istom smislu kao pod Osmanlijama i zvao se „Publica Bassana”. Naziv mu dolazi od turskog badžama što znači carinu, trošarinu. Tu na njegovim zidovima bio je grifon iz mletačkog doba sa natpisom „Comercio

¹⁰¹ **Muftija** je najstariji vjerski poglavica, koji je rješavao porodične rasprave po šerijatskom pravu. A. Škaljić, „Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1966.

tutando”, što je prilična rjetkost. Austrija je Bassanu preuredila u vojne kancelarije. Danas je to onaj četverokut sa okolnim zgradama u kojima je smještena današnja tržnica Herceg-Novoga. Za novsku čaršiju Čelebija veli da je imala 300 prodavnica i u njima se može dobiti svaka vrsta robe. To je pretjerani broj i za cijeli teritorij Novoga, jer već Gornji grad nije imao ni trgovine ni Pazar.

Na obali Tople održava se „Daniča vašar”, ali nalazimo i onaj drugi koji Čelebija broji uz malu džamiju Ramovića. To je mjesto gdje se uvijek održavao pazar u Novome do gradnje današnje tržnice, tj. na trgu pred plavnim vratima grada. Od mletačkih vremena do nedavno prodavalo se pod murvama i pižulima. Bio je to pa svojoj jednostavnosti stilski izjednačen trg, ali pitoreskan i svojom rustikom oku ugodan.

6.4. Iseljavanje muslimana iz Boke u periodu 1687.

Prva masovna iseljavanja muslimana (muhadžirluk) sa područja današnje Crne Gore započela su poslije mletačkog zauzimanja Risna 1684. i Novog 1687. Cjelokupno muslimansko stanovništvo sa područja Boke Kotorske vremenom se raselilo u više pravaca. Herceg Novi je, nakon njegovog zauzeća od strane Mlečana, 30. septembra 1687. godine napustilo oko 2.200 lica, među njima i 700 vojnika. Muslimanskom stanovništvu, koje nije prešlo u katoličku vjeru, bilo je dopušteno da napusti to područje i ono je to uradilo

krećući se uglavnom u dva pravca: prema Trebinju i dalje prema unutrašnjosti Hercegovine i prema jugu u drugim djelovima Osmanskog carstva. Tako je zabilježen podatak da je za Bar otplovilo 2.100 muslimana, dok su ostali prešli u Trebinje, Bileću, Klobuk i druga mjesta Hercegovine. Devet hercegnovskih porodica se naselilo u Mrkojeviće kod Bara. Muslimani iz Risna su se iselili u Korjenić, iz Novog u Nikšić, Podgoricu, Bar, Bijelo Polje, a dio njih se iselio prema Bosni.

Muslimanska bratstva koja su živjela na području Boke Kotorske, a iselila se nakon što je 1687. godine Mletačka Republika zauzela Boku od Osmanlija, su: Abaze, Abdulahovići, Abdulovići, Agbabići, Agići, Ahmetagići, Ahmetćehajići, Alagići, Alajbegovići, Alečkovići, Alići, Alidžani, Alijagići, Alvahodžići, Amidžoći, Arikali, Arslanagići, Avdibegovići, Babe, Babahmetovići, Babovići, Bajramovići, Bajrovići, Bakače (Bakče), Balaovići, Balići, Baraškovići, Bardonjići, Baše, Bašići, Bećiragići, Bećirovići, Begzadići, Behilovići, Bekići, Bešovići, Bijedići, Bijegići, Bijelići, Bilajdanovići, Bulamuževići, Bjelajići, Bubići, Bulagdžići, Busuladžići, Bušićići, Cvijetići, Čame, Čelebići, Čirtajići, Čomići, Čagijani, Čakalići, Čatovići, Čehajići, Čehe, Čerimagići, Čiriat, Čišići, Čorići, Čumurije, Danevići, Dautovići, Delijići, Delikaprići, Dizdarevići, Drljevići, Durakovići, Duranovići, Durmišagići, Džaferovići, Djele, Ejnehanovići, Ejupi, Emrovići, Erkočevići, Fazlagići, Fetahagići, Galijatovići, Ganijagići, Giljulići, Glavovići,

Hadrovići, Hadžagići, Hadžalići, Hadžiahmetovići, Hadžialijagići, Hadžiartići, Hadžići, Hadžihasanovići, Hadžimahmutovići, Hadžimahovići, Hadžimanovići, Hadžismailovići, Hadživelijići, Hajdarhodžići, Hajdarovići, Hajrovići, Hasandžikovići, Hasanovići, Hodžići, Hrustanovići, Huremovići, Huseinagići, Ibrahimagići, Ibrišići, Isakovići, Isovići, Jaganjci, Jenibegovići, Jerkovići, Joksalići, Jusovići, Jusufćajići, Kabili, Kalče, Kaplozani, Kapičići, Karačine, Kasumovići, Kočići, Kolajlići, Komandići, Kraine, Krese, Krkalovići, Krupeševići, Kurbašići, Kurbegovići, Kurtagići, Kurtini, Kurtovići, Leventini, Lopusići, Lupori, Lupurovići, Mahmutagići, Mahmutovići, Maksudići, Mamišići, Muadžulići, Muharemćehajići, Mujačići, Mujčinovići, Mulići, Murgići, Murguzi, Musići, Muslibegovići, Mustafići, Mušići, Muštovići, Nurkovići, Oleševići, Omeragići, Omerbegovići, Omerovići, Omurovići, Oskočkovići, Osmanovići, Ostojići, Ovčine, Ožerlići, Papuci, Parente, Paripovići, Parputi, Pašići, Pazmanići, Pervani, Pirići, Pivodići, Pizovići, Pospanići, Preklovići, Pršinići, Puškići, Ramadanovići, Ramovići, Redžepovići, Rejzovići, Repovići, Resulbegovići, Resulovići, Rikalovići, Risanovići, Rizvanagići, Rizvanići, Sagamozovići, Salahovići, Salimići, Saračevići, Saškovići, Šćipegliahovići, Seferovići, Selimovići, Serdarevići, Sevdijarevići, Skenderbegovići, Slavovići, Slijepčevići, Smailovići, Solimanovići, Sučići, Suge, Sulejmanovići, Sulinovići, Suplikarevići, Šabanagići, Šabanovići, Šahinići, Šamići, Šehovići,

Štrbci, Temimi, Temimovići, Topalovići, Turci, Turčini, Ustalići, Uvenezovići, Vafirovići, Vilalići, Više, Vračevići, Zeferovići, Zulzaušići i Zurkovići.¹⁰²

Samo iz Herceg Novog tada je raseljeno 3.500 muslimana iz 280 bratstava i to na prostore Trebinja i okoline (130 ljudi), Onogošta, a dijelom i u okolini Bara, u Mrkojevićima. Za Bar je otplovilo preko 2.100 ljudi, odakle su kretale pojedinačne seobe na dalje u unutrašnjost prema gradovima sa stabilnom osmanskom vlašću.¹⁰³ Nikšićani su muslimane iz Herceg-Novog i Risna zvali Hercegovcima, a kraj u kome su živjeli – Hercegovačka mahala. Za potrebe tih doseljenika, kao i vojne posade, izgrađena je 1695. godine prva džamija u Nikšiću.¹⁰⁴

¹⁰² Šerbo Rastoder, Begovi na granici, Almanah, Podgorica, 2011, 96, 97; Hivzija Hasandedić: „Spomenici islamske kulture u Herceg Novom i okolini“, Almanah 3-4, 1998., str. 92, 93

¹⁰³ Slobodan Drobnjak – Sait Šabotić, Muslimansko/bošnjačko stanovništvo onogoškog-nikšićkog kraja 1477-2003., Almanah, Podgorica, 2005., str. 96.

¹⁰⁴ Zvezdan Folić, Istorija Muslimana Crne Gore 1455–1918., knjiga I, Podgorica, 2013., str. 61

7. DŽAMIJE U HERCEG NOVOM

Osmanlije su za vrijeme dvjesto godišnje uprave u Herceg Novom podigle više sakralnih, stambenih, privrednih i drugih objekata, pa grad dobija mediteransko-orijentali izgled.

U Novom je postojalo više džamija, četiri mekteba-mesdžida (neki autori tvrde da ih je bilo sedam), dvije medrese – na kojima su predavali muderisi Ahmed Halifa i Muharem Halifa, i Ramovića tekija. Postojali su i hamami, pet česmi, a voda je dovođena sa podnožja Kanli kule odnosno iz izvora Karače (Karadža suju – Crni potok).

Svi sakralni objekti su srušeni krajem XIX vijeka. Na njihovim mjestima su sagrađene dvije crkve, koje se u današnjem vremenskom diskursu prepoznaju kao: zgrada bivše opštinske uprave i neke druge zgrade. Do današnjih dana sačuvana je Kanli kula i Abaz-pašina kula, kao i tvrđava Španjola. Od profanih spomenika jedino je sačuvana česma Karača i toranj Sahat-kule.

7.1. Džamija sultana Mehmeda II el fatiha

Ova džamija je sagrađena u Gornjem gradu 1481. godine u dijelu grada koji određuje mjesto zauzimanja teritorije od strane ovog sultana. Ova džamija se označava prvom u Herceg Novom i jednom od najstarijih u Crnoj Gori.¹⁰⁵ U njoj su službovali sljedeći imami: Jusuf efendija 1487., Murat, sin Abdulahov, 1489-95., Ahmed, sin Hamzin 1493, Jahja Halifa 1551-1561., Hasan efendija i Muharem efendija 1682 godine. Džamijski službenici su plaćani kao članovi posade.

7.2. Džamija sultan Bajazita II

Turski sultan Bajazit Veli obilježio je početak svoje vladavine 1481-1512. konačnim osvajanjem Herceg Novog i gradnjom jedne džamije, čije su munare pokrili ćeramidom. Kasnije će ista postati najznaменitijom u ovom gradu. Ova džamija je više puta stradala od razornih zemljotresa ili ratnih napada. Između 1623. i 1626. ovu džamiju obnavlja bosanski valija Murteza-paša.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Hivzija Hasandedić, Spomenici islamske kulture u Herceg Novom i okolini, Almanah, br.3-4, str.84/1998.

¹⁰⁶ S. Trako, Biografija bosanskog vezira Murteza-paše, POF, X-XI/1960/61, str.187.

Zanimljivost je da je baš ova džamija za vrijeme španske vladavine 1538-39. koristila kao crkva, da bi joj nakon tog vremena i povratka Osmanlija vraćena prvobitna namjena. U XVI vijeku, tačnije 1662 je teško stradala od zemljotresa, prilikom čega je izgubila munare, harem i noseće zidove. Godinu dana kasnije, obnovljena je sredstvima carskih prihoda za ovakve namjene sa 15.000 akči i od strane novskih mukata sa 9.500 akči. U to vrijeme hatib džamije bio je Hasan efendija, a kasnije tu dužnost preuzima Ibrahim efendija.¹⁰⁷

Upravo ova džamija se nalazila u blizini Sahat-kule, na sadašnjem trgu Bellavista. Na njenim temeljima sagrađena je crkva sv. Arhangela Mihaila.

7.3.Sinan – pašina džamija

Sinan – paša (kapetan) hercegnovski namjesnik bio je brat velikog vezira Rustem-paše. On je sagradio džamiju koja je po njemu dobila ime 1548 godine.¹⁰⁸ Hatib ove džamije 1661-62 godine bio je Mehmed efendija, a nakon njega to postaje Hasan efendija. Ovu

¹⁰⁷ Historijski arhiv Dubrovnika (HAD) C&-18a,br.1127.

¹⁰⁸ HAD, C 16-18a, br. 1127.

džamiji pominje putopisac Evlija Čelebija gdje je naziva Donjom džamijom i opisuje je kao svetu bogomolju.

Po ulasku Mlečana u Herceg Novi, na razvalinama pomenute džamije zida se katolička (župna) parohijalna crkva i biva posvećena sv. Jeronimu od strane arhiepiskopa (biskupa) barskog – Peraštanina Andije Zmajevića, o čemu imamo i poetsku zabilješku: „A Girolamo Santo/la piu grande Masehea/dal Zmaievich Andrea/ la consacrare”. Crkva je 1858. porušena a 1860. i podignuta još veća građevina.

7.4.Murteza pašina džamija, Novošeherlija džamija

Murtez-paša Novošerhelija kao bosanski namjesnik je za vrijeme svoje uprave ovim elajetom, pored ostalih aktivnosti, obnovio tvrđavu u Herceg Novom i sagradio jednu džamiju u periodu između 1623 i 1626.¹⁰⁹

Generalni providur Jeronim Korner, osvojivši i preuzevši vlast u Novom, 1688. na razvalinama ove džamije podigao je manastir i uz njega crkvu i posveti je sv. Vlariji. Nedugo zatim, isti objekat su

¹⁰⁹ S. Muvekit, *Povjest Bosne*, Sarajevo 1999, str.270.

preimenovali i posvetili sv. Franu te u nju smjestili fratre, kapucine, dva svećenika i dva monarha.

7.5. Mesdžid Sulejman-age Ramovića

U doba vladavine sultana Murata IV u vremenu 1623. do 1639. podignuta je džamija Sulejman-age Ramovića. Ona se nalazila preko mosta i iznad otkopa Donjeg grada. Za vrijeme mletačke vlasti pravoslavni Topličani (dvanaest porodica) uz dozvolu tadašnje vlasti, porušiše ovu džamiju i na razvalinama iste podigoše crkvu sv. Đorđa na Toploj. Uz nju je kasnije sagrađena crkva Vaznesenja Hristovog. Na mjestu gdje je bila tekija Sulejman-age Ramovića podignut je manastir sv. Antuna.¹¹⁰

Vakuf Sulejman-age Ramovića morao je donositi velike prihode jer je pokrivao troškove džamije i tekije. Od čega se sastojao ovaj vakuf, nije poznato. Sulejman-aga Ramović je jedini poznati Novljanin, koji je ujedno i osnovao džamije i vakuf.

¹¹⁰ Srpsko Dalmatinski magazin za godinu 1868; Hivzija Hasandedić, Spomenici islamske kulture u H. Novom i okolini, Almanah br.3-4, str.84, 1998.

7.6.Hadži Abdulah-agin mesdžid

Ovaj mesdžid se nalazio u Donjoj mahali, kako pripovjeda Evlija Čelebija. O osnivaču, gradnji i lokaciji do današnjih dana nemamo podataka. Takođe, ni o vakufu nije nista poznato.

Elem, u osmanlijskim popisnim defterima iz 1519. evidentirana je crkva sv. Gospoja, dok se u defteru iz 1585. navodi da je ista pretvorena u džamiju – camii alup. Gdje se ova radnja događala, na žalost, nije poznato. Iz šturih izbora pretpostavlja se da se jedino moglo desiti 1539. kada je grad ponovo vraćen pod osmansku vlast, pa je kao kaznu stanovništvu koja je sarađivala sa Špancima i Mlecima – osvajačima grada, ta crkva pretvorena u džamiju.¹¹¹

7.7.Džamija u Sutorini

Šeker Liman – Sutorina se nalazi na sjeverozapadnom dijelu Topaljskog zaliva, na putu prema Konavlima. U periodu od 1483. do 1687. ova teritorija je bila pod osmanskom vlašću. U tom periodu su istovremeno izgradili kasarnu i džamiju. U proljeće 1718. muslimani ovog kraja srušili su dotrajalu džamiju i na istom mjestu sagradili novu. Potrebnu građi i radnu snagu, lično je

¹¹¹ Bajro Agović, Džamije u Crnoj Gori, Almanah, str.234Podgorica, 2000

obezbjedio Osnan-paša Resulbegović koji je nadgledao gradnju. Ustanici su je zapalili i srušili 1875. nakon čega se nikad nije obnovila.¹¹²

7.8.Džamija u Bijeloj

Bijela je pod osmanskom upravom bila od 1482. do 1684. godine. U ovom periodu u Bijeloj i okolini živjelo je više muslimanskih porodica koje su imale posjede i kule. Za vrijeme osmanlijske uprave ovdje je podignuta džamija i mekteb. Termin izgradnje ove džamije nije poznat, samo se zna da je to bila zadužbina Osman-paše Ibrahim Agića. Ovaj zapovjednik bio je kapetan Herceg Novog u 1687. koji je u zaleđu Bijele imao dvorac čije se ruševine vide i danas.¹¹³

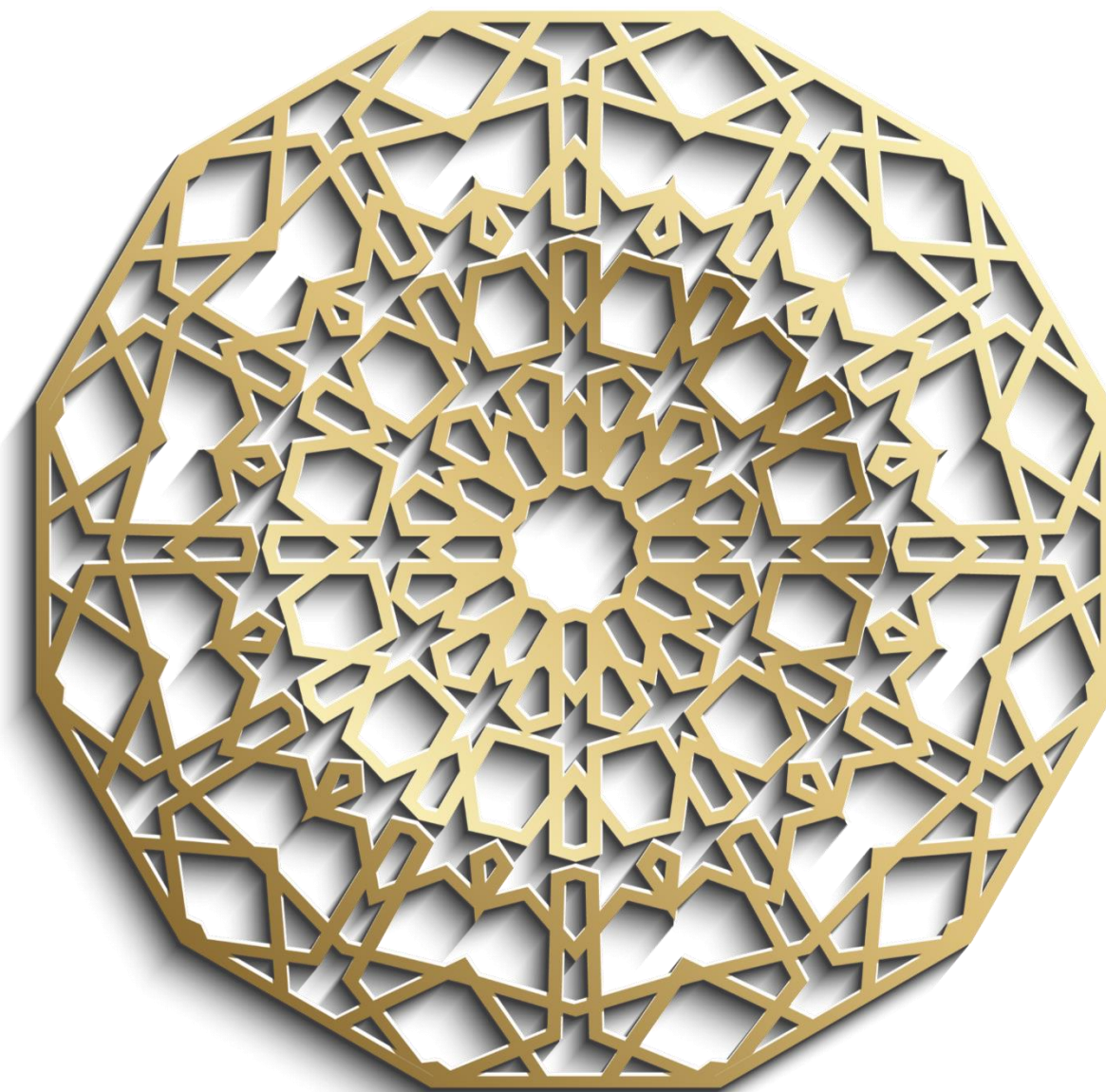
Kad već govorimo o Bijeloj, nabrojaćemo muslimanske porodice koje su tada živjele u ovom mjestu: *Ahmatagići, Alvahodžići, Babovići, Bakče, Balići, Biljadanovići, Bjelalići, Čakalići, Glavovići, Hadžihasanovići, Hajdarevići, Ibrahimagići, Mulići, Mušići, Parputi, Slavovići, Leventini, Zulzausi, i drugi.*

¹¹² Dr Mustafa Memić, Bošnjaci i muslimani sandžaka i Crne Gore, sarajevo

¹¹³ Hivzija Hasandedić, Spomenici islamske kulture u H.Novom i okolini, Almanah br.3-4, Podgorica, 1998., str. 87

Uspomene na neke od ovih porodica čuvaju se u nazivima sledećih toponima: *Ahmetagino, Babovina, Balićevina, Hajdarovina, Leventino, Mušina, Krkalovina, Zurkovina, Čakalići, i drugi.*

Muslimanske porodice sa ovog područja su iseljene 1684.godine, pa ih je osmanlijska uprava nastanila u Bijeloj poviše Konjica. Porodica Pajić koja je dala čuvenog alima Mehmeda Remziju Pajića, naselila se u Bijelom Polju kod Mostara.

8. HRONOLOGIJA OSNIVANJA ISLAMSKIH INSTITUCIJA OD 1932 – 2020. U HERCEG NOVOM

U viševjekovnoj postojanosti Islamske zajednice u Crnoj Gori, njenom statusu u različitim vremenskim okolnostima, političkim previranjima, promjenama vlasti i režima, gubljenjem teritorijalnog prostora s jedne, ili prihvatanjem novih okolnosti svoga djelovanja, s druge strane, Islamska zajednica i njeni pripadnici bili su izloženi teškim potresima, traumama, neizvjesnosti opstanka i djelovanja. Nestao je znatan dio kulturne baštine, vjekovima sticane: džamije, mesdžidi, medrese, ruždije, turbeta, vakufi. Period socijalističke državne zajednice odnosio se nekorektno u ograničavanju sloboda vjere, vršeći nacionalizaciju i ekspropiraciju mnogih džamija, vakufskih dobara i slično.¹¹⁴

U toku istraživačkog rada na temu postojanja muslimanskog življa na teritoriji Boke kotorske, kao i na dijelu koji se odnosi na doseljene porodice ove provincije, nailazi smo na veoma šture i upitne bibliografske izvore.

Rukovodeći se dostupnim materijalima samo kroz publicistički narativ, uzeli smo slobodu istraživačke interpretacije, radi boljeg i jasnijeg razumijevanja.

¹¹⁴ dr. Ejub Mušović, Muslimani u Crnoj Gori od pada Zete 1499., Novi Pazar, 1997. str. 9.

Da se podsjetimo, Herceg Novi je pao u ruke Mletčana 1687.godine, podržanih od strane brojnih plemena koja su se nalazila na prostoru brda (crnogorska brda) i Hercegovine (današnje hercegovsko primorje i nekadasnja stara Crna Gora i Hercegovina). Nakon Mletačkog zauzimanja Herceg Novog, muslimani su se iselili u tadašnju Hercegovinu, Nikšić, Podgoricu i druga mjesta.

U Herceg Novom, na osnovu sačuvanih podataka, bio je veliki broj imama, hafiza, učenih ljudi i alima. Navešćemo neke od poznatijih imena: Hasan efendija bio je imam hatib „Bajazitove džamije” u Tvrđavi Novi 1662.godine, Ibrahim efendija – hatib Sultan Bajazitove džamije u Herceg Novom, Mehmed efendija – hatib Sinan–pašine džamije godine 1661.-1662, Ahmed – sin Hamzin 1993.godine, Murat hodža 1500.godine, Hasan hodža 1550.godine, Abdi hodža 1590.godine, Jahja Halifa 1551-1561.godine, Hasan efendija 1682.godine, Muharem efendija 1682.godine, Sulejman efendija 1627.godine i Salih efendija 1661.godine.

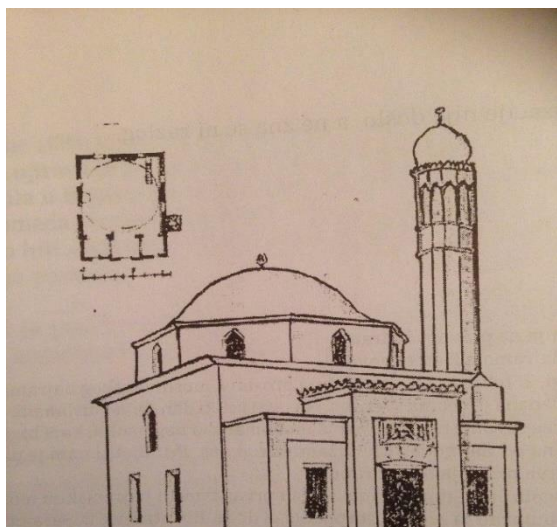
Oslanjajući se na izvore Hasan Dedića, navešćemo imame koji se spominju u vremenu postojanja prvog Bokokotorskog džemata: Ahmed efendija Muslibegović, Halil efendija Imamović, hafiz Ahmed efendija Muslibegović, hafiz Abdulah efendija Muhasilović. Od tog perioda do 1941.godine, u Herceg Novom se spominju sljedeći imami: hafiz Ćazim Beganović, Husejin

Rovčanin i Riza efendija Melić, kao posljednji imam na području Bokokotorskog džemata tog vremena.

8.1. Prva Plava džamija na Jadranu – Topla, Herceg Novi 1932.

Naime, postoje izvori koji tvrde da se s početka XX vijeka u Herceg Novi počinju doseljavati izvjesne muslimanske porodice. „Tada su muslimani Novog uzeli jednu prostoriju na Toploj, vlasništvo Šaćira i Adema Kusturice, koju su popravili i u njoj klanjali i držali vjersku obuku.”¹¹⁵

Prvi namaz klanjan je 8. januara 1932. godine, dok je prvi imam bio

Slika 16 Idejni crtež (skica) džamije u Herceg Novom, 1999.god.

Halil efendija Imamović, koji je vršio dužnost vojnog imama u garnizonima Boke kotorske. U avgustu 1932. godine osnovan je Bokokotorski džemat i za prvog džematskog imama postavljen je Ahmed efendija Muslimbegović, koji je na to mjesto premješten iz Podgorice. Nakon godinu dana u

Herceg Novom se osniva odbor za izgradnju „prve džamije na

¹¹⁵ “Slobodna riječ”, Sarajevo, 1932., br.40.

Plavom Jadranu”, koji je zamolio vakufsko povjerenstvo u Bosni i Hercegovini da ih podrže u ovoj akciji. Ovlastili su hafiza Muhasilovića da po džamijama u BiH može prikupljati priloge za izgradnju džamije u Novom.

Tada je odlučeno da se džamija sagradi sa kupolom koju će pokriti bakrom i munarom od kamena. Izrađen je i idejni crtež – skica džamije (slika 17), o čemu je pisao list „Jugoslovenska Pošta” od 04.02.1933., br. 1117. god. V – str. 8. Do realizacije ipak nije došlo. Tačan razlog nije poznat.

Ukratko iz dokumenata parafraziramo događaje: Na dan samog Bajrama, a poslje Sabah namaza dr. Salih Tatarević iz Sarajeva (glavni inicijator da se podigne muslimanska bogomolja u Novom), održao je predavanje „O Islamu i Higijeni”. Nakon toga su pročitane telegramske čestitke Njegovog Veličanstva Kralja i čestitke Reis Ul Uleme, upućene za ovaj veliki dan svim muslimanima. Potom je intonirana državna himna da bi se nakon toga nastavilo uz narodno veselje i povelu kola.

Vrijedno je istaknuti da se toga dana nisu pila alkoholna pića, kažu da je ovo zasluga doktora Tatarevića. Takođe se pamti trenutak kada je veliki broj mornara iz Herceg Novog bio počašćen bezalkoholnim pićima, slatkišima i cigaretama. Prilikom odlaska Tatarevića, Šaćir Kusturica, hercegnovski trgovac, održao je lijepi „oprostni govor” i obećao da će svim silama poraditi na tome da se ovaj njihov naum što prije ostvari. Takođe je obećao da će kod

nadležnih poraditi na prikupljanju priloga za gradnju ove prve džamije na Plavom Jadranu. Interesantno je napomenuti da se ovo vakufsko zdanje Šaćira Kusturice, tzv. Privremena džamija nalazi uz zid pravoslavne crkve na Toploj (sv. Spasa).

Kako nije bilo drugog prostora, a živjeći u dobrosusjedskim odnosima, muslimani su se zabavljali na crkvenom pravoslavnom zemljištu, koje im je odbor ove crkve na obostrano zadovoljstvo ustupio. Važno je napomenuti da je za tadašnje praznikovanje Bajrama ondašnji pravoslavni sveštenik prota g. Marko Stanišić, imao običaj posjećivati mnoge muslimanske porodice, kojima se ovaj gest pravoslavnog sveštenika veoma dopadao.

„Danas se na istoj ovoj adresi nalazi mesdžid, ul. Njegoševa br.158, saniran 1985.godine. Nabavljena je i montirana oprema na spratu predviđenom za stan imama kada ga Novi dobije. U prizemnom dijelu nalazi se prostorija za džamiju, kao i jedna kancelarija sa kupatilom. U suterenu predviđena je gasulhana. Renoviranje ovog

Slika 17 Natpis preko puta mesdžlisa u Herceg Novom

Mesdžlisa finansiralo je Starješinstvo Islamske zajednice u SR Crnoj Gori u Titogradu.”¹¹⁶

Ovaj objekat današnjom bi se retorikom nazvao *objektom na najatraktivnijoj lokaciji* u Herceg Novom. Prostorije Mesdžlisa se dugi niz godina nisu koristile jer je vođen sudski spor zbog protivzakonitog ometanja posjeda. Napomenućemo još jednom da se u neposrednoj blizini mesdžlisa nalazi se crkva

Mitropolije crnogorsko-primorske, kao i groblje. Na zidu pored kapije preko puta mesdžlisa, Njegoševa br.160, postavljena je ploča sa natpisom: „U ovoj kući Njegoš je učio osnovno školovanje od 1825-1827. god.”.

¹¹⁶ Glasnik VIS, Sarajevo, 1985., br.3, str. 326 i dopis Starješinstva IZ u SRCG Titograd, br.292/2, od 25. oktobra 1985.godine.

Vrijedi napomenuti da je u Boki Kotorskoj prema posljednjem popisu koji je rađen 2011. godine registrovano oko 4.000 muslimana. Osnovni problem je što se još uvijek nije riješilo pitanje groblja, ali ni džamija.

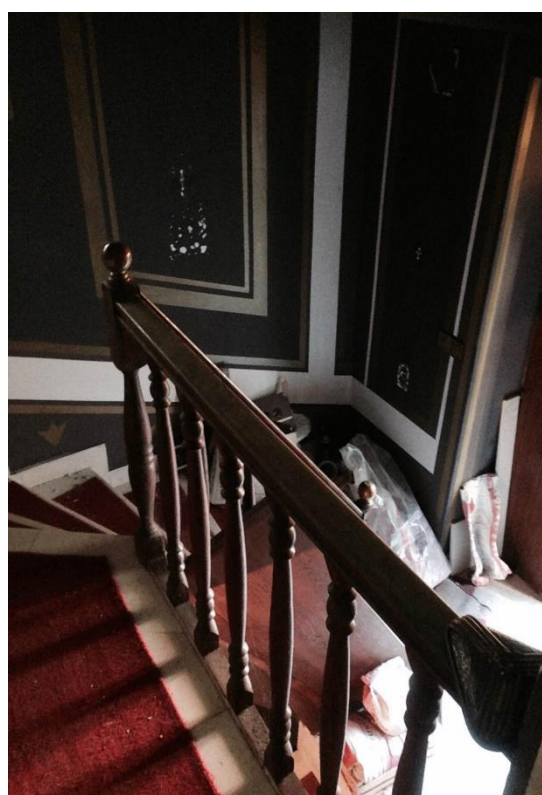
Nakon trideset i jednu godinu i brojnih sudskih procesa, ovaj objekat je ponovo profunkcionisao kao medžlis u Herceg Novom.

Današnji izgled ovog medžlisa čine prizemlje i podrumsku prostoriju koja je začudno prostrana, suva, sa dva mala prozora i sasvim pristojnim pločicama. Ovaj prostor se ne smije pretvoriti u skladište, već je idealno kao prostor u kojem se mogu održavati sesije, kursevi učenja Kur'ana, namaza, osnove islamske, odnosno vjerske naobrazbe, kao i drugim aktivnostima.

Slika 18 Mesdžlis u Herceg Novom, Husein ef. Hodžić

U produžetku je prostorija koja liči na kuhinju ili kupatilo (ovo smo zaključili zbog pločica, odvoda na podu, slavina i sl.) gdje bi se mogla organizovati kuhinja koja bi se mogla koristiti u razne namjene. Od onih jednostavnih i primjerenih usluga koji bi pratile planirane aktivnosti i zadatke u cjelosti, do učenja kako se priprema sofa za iftar i sl. Iz prizemlja stepenicama se ide na višu etažu odnosno prvi sprat objekta, koji može postati salon budućeg islamskog centra. Na istom spratu se nalazi i malo kupatilo, koje bi takođe trebalo upriličiti, renovirati.

Slika 19, 20 Devastirana imovina mesdžlisa u Herceg Novom

Prema raspoloživim informacijama, prostorije mesdžlisa su se dugi niz godina koristile za ljetovanje funkcionera i uposlenika Islamske zajednice. U jednom periodu, vođen je i sudski spor usljed protivzakonitog ometanja posjeda. Ostaci prostora su u devastiranom neredu, nakon posljednjeg bespravnog „stanovnika“ kao i zbog dugog niza godina koje su protekle u iscrpljujućim suđenjima i dokazivanju prava vlasništva.

Slike 21, 22 Devastirana imovina mesdžlisa u Herceg Novom (lijevo),
Husein ef. Hodžić (desno)

Ovaj objekat, kao što je rečeno, nalazi se na jednoj od najatraktivnijih lokacija u Herceg Novom. Sudeći prema vanjskom izgledu, objekat je temeljito obnovljen, no to je samo na prvi

pogled. Objekat je „spreman“ za renoviranje i opremanje za svoju osnovnu namjenu.

8.2. Hronologija razvoja mesdžida u Kumboru, Herceg Novi (2014.-2021.)

Mediji su na ova način posvetiti prostor u obraćanju javnosti: „U Herceg Novom već godinu i po funkcioniše džema'atski odbor, a u sastavu Odbora Islamske zajednice za Bokokotorski zaliv i Budvu. Ovaj džema'at je u proteklom periodu ispoljio aktivnosti koje su rezultirale i nedavnom kupovinom objekta u Kumboru, gdje je ovog petka klanjana i Džuma namaz“.

U ovom periodu, Imam Meho efendija Martinović obavljao je dužnost službenog lica IZ Crne Gore za Boku Kotorsku, okupljao džematlije i osposobljavao objekat u Kumboru za vršenje vjerske službe. Na prijedlog OIZ-a Tivat postavljen je za imama u Herceg Novom i tu dužnost obavljao tri godine. Inače se angažova i u izdavaštvu knjigom „Univerzalni putokazi u islamu“ u cilju afirmacije neprikosnovenih islamskih obaveza i načela koji čovjeku garantuju, kako dunjalučku tako i ahiretsku sreću i zadovoljstvo.

8.2.1. „KUMBOR DOBIO MESDŽID”, 03.april 2014. godine

Reis islamske zajednice u Crnoj Gori, Rifat efendija Fejzić poručio je sa svečanosti povodom otvaranja mesdžida u Kumboru, da je spoj različitosti bogatsvo ove države, pa i mesdžid predstavlja bogatstvo, a ne prepreku na putu bolje budućnosti. Inače, svečanosti koju je upriličila Islamska zajednica Crne Gore prisustvovali su predstavnici pravoslavne i katoličke crkve, izaslanik ambasade Turske, predstavnici islamskih zajednica za Dubrovnik, Boku i Budvu, kao i predsjednik hercegnovske Opštine Dejan Mandić, sa potpredsjednikom Jovanom Subotićem.

Slika 23 Mesdžid u Kumboru, Herceg Novi, 2014

Medijski naslovi su počinjali: „Nakon 300 godina u Herceg Novom otvoren prvi islamski vjerski objekat. Riječ je o mesdžidu u Kumboru. Pripadnici islamske vjere više ne moraju da putuju u Bar, Ulcinj ili Podgoricu“. Svečanost otvaranja mesdžida pripala je

reisu Rifatu efendiji Fejziću i koordinatoru Diyaneta Tefviku Yucesoy. Naime, Turski Diyanet je dao cjelokupna sredstva za kupovinu kuće koja je adaptirana u mesdžid.

Slika 204 Enterijer Mesdžida,
Kumbor, Herceg Novi

Istorijski podaci govore da je i ranije bilo pokušaja da se napravi džamija u Herceg Novom, te da je Hasiba hanuma, majka poznatog alima rahmetli Tajiba Okića, dala sredstva za izgradnju džamije. U to ime se i pokrenula akcija prikupljanja novčanih sredstava pod imenom “Za ezan-i Muhammedije na plavom Jadranu”.

Iako je akcija bila uspješna nedugo nakon toga počeo je Prvi svjetski rat, pa je sve bilo uzaludno. Ovaj mesdžid je zato i nazvan “Mesdžid Hasiba-hanume”.

Ovim događajem otpočeta je manifestacija “Mjesec rođenja Allahovog poslanika, s.a.v.s.” koja je trajala do kraja aprila. Džematlije je u mesdžidu poselamio Adem ef. Emrović, Rahman ef. Kačar je proučio ašere, a nakon toga predavanje je održao reis Rifat efendija Fejzić. Ovim povodom održano je večer ilahija i

kasida u Dvorani Park, a prisutnima se obratio reis Rifat efendija Fejzić.

8.2.2. Rekonstrukcija mesdžida u Kumboru, Herceg Novi, 2014.godine

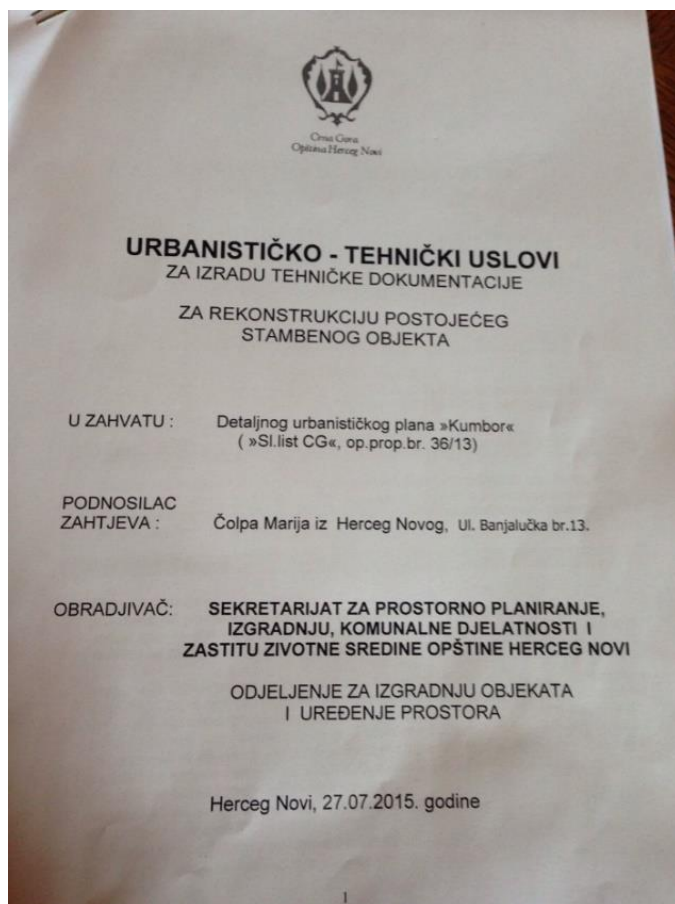
Iz Islamske zajednice Crne Gore, informisaše nas da će sredstva za izgradnju vakufa u Kumboru biti obezbijedena kako lokalnim tako i inostranim donacijama, posredstvom Ureda za kontakte sa inostranstvom pri Mešihatu IZ-e.

Prvo se počelo sa zemljanim i pripremnim radovima na rekonstrukciji mesdžida u Kumboru. Nakon toga, objekat je djelimično adaptiran i otvoren u aprilu 2014. godine, oživljavanjem inicijative Hasibe-hanume Okić. Inicijator radova za nadogradnju i proširenje višenamjenskog vakufskog objekta je Mešihat Islamske zajednice u Crnoj Gori, dok je izvođač kompanija IGP Fidiya. Predviđeni rok za završetak radova je decembar 2021. godine.

8.2.3. Lejletu-l-kadar u mesdžidu Kumbor i Tivtu

Povodom mubarek noći Lejletu-l-kadra u mesdžidu u Tivtu jednog od tri džemata Boke, mladost islama izgovara: „...teče islam na sve strane... lebbejke Allahumme!”

Ova dolazeća mladost traži i zadužuje nas na njihovo pravo u islamskom odrastanju. Zasluzili su infrastrukturu potrebnu u vremenu i prostoru.

Slika 25 Urbanističko – tehnički uslovi za rekonstrukciju postojećeg objekta

8.2.4. Dobijeni urbanističko tehnički uslovi za rekonstrukciju postojećeg objekta – mesdžida u Kumboru, Herceg Novi, 2015.godine

Nakon mukotrpnog potraživanja građevinske dozvole za gradnju centra u Kumboru pokraj magistralne saobraćajnice, dobijeni su urbanističko tehnički uslovi. Zatim je uslijedilo rušenje

neuslovnog objekta u Kumboru na dan 18. Novembra 2015, da bi gradnja započela 17. decembra 2015.godine, čiji su radovi u toku. Trenutno se vrši iskopavanje prostora za garaže ispod objekta. Investitor je Mešihat IZ Crne Gore, izvođač je firma „Fidija” iz Podgorice a projektant objekta je renomirani i ugledni ing. arhitekture Selim beg Resulbegović iz Ulcinja.

Gradnja će trajati dvije godine, a do tada će se obredi islamski za džemat Herceg Novi obavljati u gore spomenutom devastiranom prostoru koji je lijepo adaptiran gdje se već do sada obavilo pet džuma namaza.

8.2.5. Husein ef. Hodžić, imam u Herceg Novom i predsjednik Medžlisa IZ Crne Gore za Boku i Budvu te savjetnik reisa IZ Crne Gore za međuvjerska i međunacionalna pitanja

Rješenje o postavljanju vjerskog službenika Husein ef. Hodžića, imama u Tivtu Medžlis Islamske zajednice za Boku kotorsku i Budvu i koordinatora reisa za navedenu regiju zaduženog na polovima međunarodne i međukonfesionalne saradnje.

8.2.6. Završeno idejno rješenje mesdžida u Kumboru, Herceg–Novi, arh. Selim Resulbegović iz Ulcinja

8.2.7. Završena projektna dokumentacija za mesdžid u Kumboru. Podnjet Zahtjev za izavanje građevinske dozvole

8.2.8. Započeti radovi na rekostrukciji mesdžida u Kumboru 23. decembar 2019.

Konačno su 23. decembra 2019. otpočeli zemljani i pripremni radovi na rekonstrukciji postojećeg mesdžida u Kumboru, opštine Herceg Novom. U posljednje vrijeme prilike iziskuju nadogradnju i podizanje proširenog višenamjenskog vakufskog objekta, nakon duogodišnjeg čekanja i konačnog dobijanja građevske dozvole.

Slika 26 Idejno rješenje novog mesdžida u Kumboru, 2019. godina

Slike 217,28 Izvođački radovi u toku, Kumbor, Herceg Novi

Napominjemo da je predviđeni rok za izvršenje projektnog zadatka dvije godine, te se završetak radova očekuje u decembru 2021. godine. Do sada se radovi odvijaju nesmetano. Sve ide po predviđenom planu i protokolu, uprkos svim nedaćama a naročito što godina 2020 pripada neslavnoj korona pošasti. Kao i do sada, svaki korak je iziskivao neobičan napor i neplanirane pauze. Nadamo da će ljudska vjera i naum, ostvariti ono zbog čega je bilo

potrebno prvenstveno strpljenje, da bi se zaokružila ova misija, da muslimani Boke Kotorske imaju svoj dom i prostor za sve adete ovog dunjaluka koje zaslužuje svaki pristojan čovjek i vjernik.

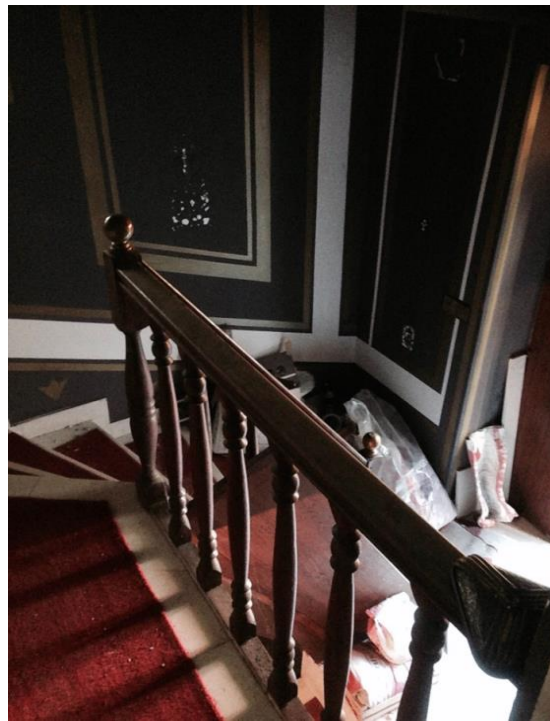
PRILOG 1

Slike 229, 30 Minijaturno i davno popunjeno muslimansko groblje na Savini,HN

Slika 31, 32 Prilaz mesdžlisu u Herceg Novom

Slika 33-36 Nakon 83 godine, od suđenja i devastacije, izgled mesdžida na Toploj, Herceg Novi 2016.godine

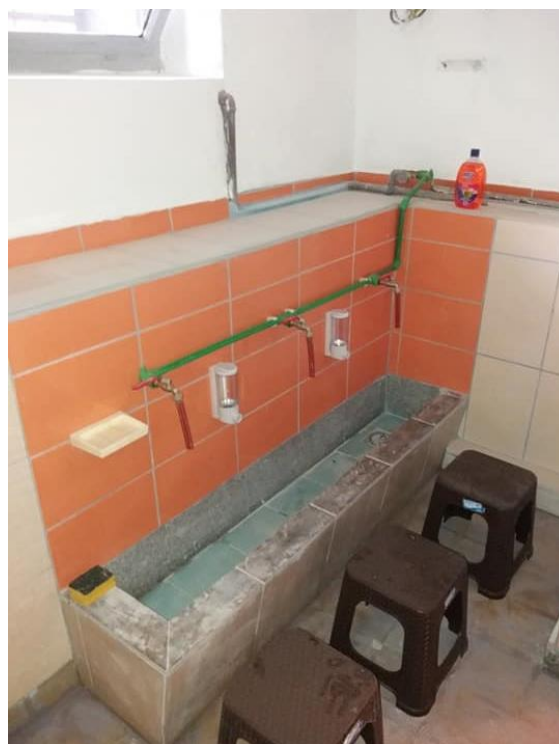
Slike 37, 38 Devastirana imovina na Toploj, medžlisa, Herceg Novi

Slika 23 Enterijer mesdžlisa na Toploj, Herceg Novi

Slike 40-42 Devastirana imovina na Toploj, medžlisa, Herceg Novi

Slika 43 Topla, Medžlisa, Herceg Novi

Slika 44 Imam Meho ef.Martinović obavlja dužnost službenog lica IZ Crne Gore za Boku kotorsku.

Slika 45 „Vakuf postao mesdžid – Kumbor”

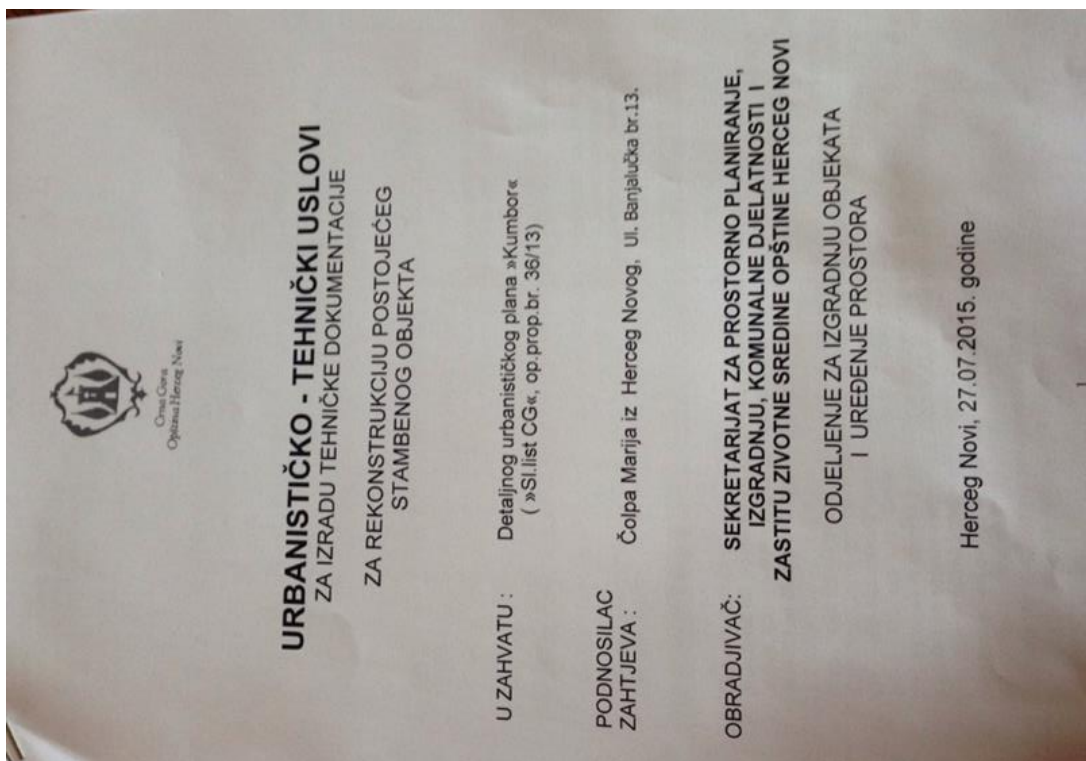

Slika 4624 Enterijer mesdžida u Kumboru

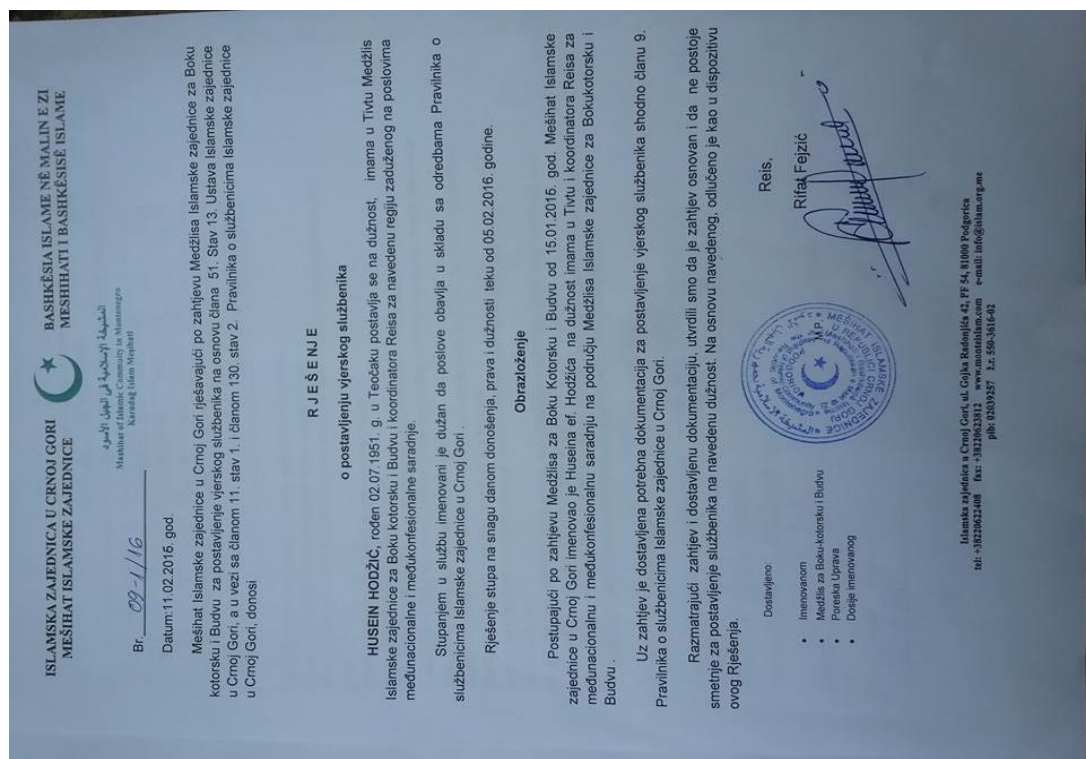

Slike 47, 48 Lejletu-l-kadra u mesdžidu Kumbor i Tivtu

Slike 49, 50 Dokument, Urbanističko – tehnički uslovi za rekonstrukciju mesdžida u Kumboru, Herceg Novi

Slike 51, 52 Husein ef.Hodžić preuzeo ključeve kuće na Toploj.
Slijedi faza renoviranja i adaptacije.

Slika 53 Završeno idejno rješenje mesdžida u Kumboru, Herceg– Novi

Slika 54 Idejni projekat za mesdžid u Kumboru, Herceg Novi

Slika 25 Idejni projekat za mesdžid u Kumboru, Herceg Novi

Opština Herceg-Novi
Sektorizacija za prostorno planiranje i izgradnju

19 OCT 2016 Otvorac 3

083-361-149/2016

Mesihat Islamske zajednice u Hercegovini

Uloga Rodoljaka br 42, Podgorica
(izaziva i specifične pravne odnose
privrednog društva / preduzećnika)

PIB 0203257

PREDMET: Zahtjev za izdavanje građevinske dozvole
(član 92 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata (SL. list CG 51/08, 34/11, 35/13,
39/13 i 33/14))

vrtačam se zahtjevom za izdavanje građevinske dozvole za :

1. Izgradnju objekta
2. Rekonstrukciju objekta
(broj odgovarajući broj)

icijona vrijednost 230.766,80 € (eur)

na objekta VIJERSKI OBJEKAT MESJED I STANOVI

ja objekta kat. par. 442/1, 442/2, 462, KO KUMBOR, Opština Herceg-Novi
(broj katastarske parcele, katastarska opština)
UP 237, DWP, KUMBOR
(broj urbanističke parcele, planski dokument)

MESIHAT ISLAMSKJE ZAJEDNICE U CG

Opština Herceg-Novi
Sektorizacija za prostorno planiranje i izgradnju

19 OCT 2016 Otvorac 3

083-361-149/2016

Mesihat Islamske zajednice u Hercegovini

Uloga Rodoljaka br 42, Podgorica
(izaziva i specifične pravne odnose
privrednog društva / preduzećnika)

PIB 0203257

PREDMET: Zahtjev za izdavanje građevinske dozvole
(član 92 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata (SL. list CG 51/08, 34/11, 35/13,
39/13 i 33/14))

vrtačam se zahtjevom za izdavanje građevinske dozvole za :

1. Izgradnju objekta
2. Rekonstrukciju objekta
(broj odgovarajući broj)

icijona vrijednost 230.766,80 € (eur)

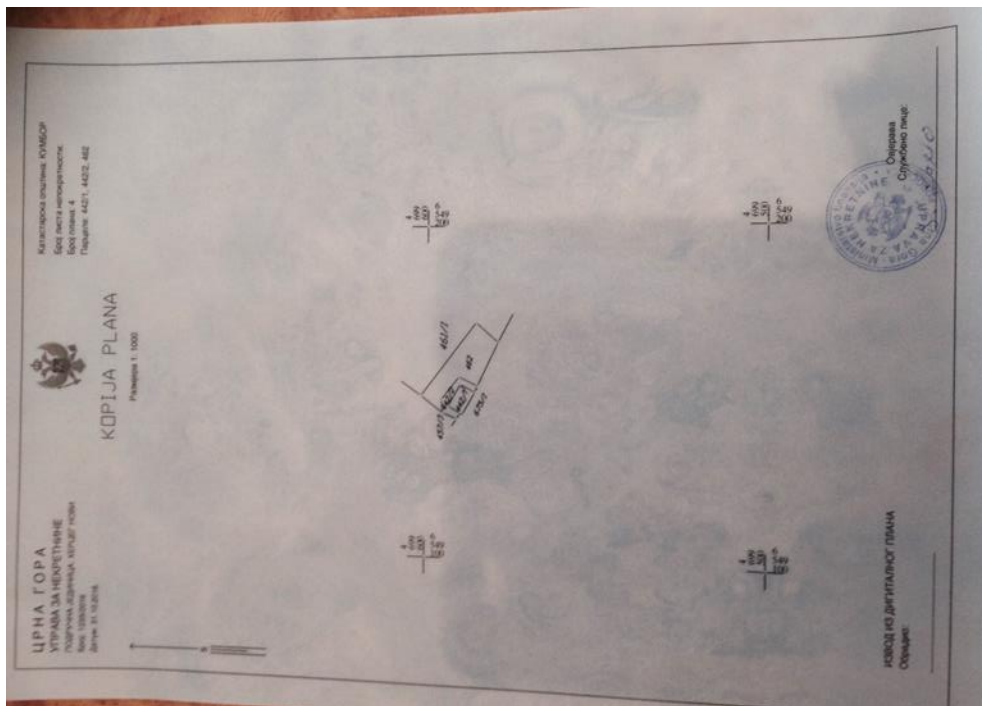
na objekta VIJERSKI OBJEKAT MESJED I STANOVI

ja objekta kat. par. 442/1, 442/2, 462, KO KUMBOR, Opština Herceg-Novi
(broj katastarske parcele, katastarska opština)
UP 237, DWP, KUMBOR
(broj urbanističke parcele, planski dokument)

MESIHAT ISLAMSKJE ZAJEDNICE U CG

Slike 56, 57 Završena projektna dokumentacija za mesdžid u Kumboru.
Podnjet Zahtjev za izdavanje građevinske dozvole.

Sekretarijat za komunalne djelatnosti i ekologije Opštine Herceg Novi, rješavajući po zahtjevu investitora „Medhat Islamske zajednice u Crnoj Gori“ iz Podgorice, u svrhu izrade tehničke dokumentacije potrebne za izdavanje vodne saglasnosti za odvođenje otpadne vode iz objekta, na urbanističkoj parceli UP 237 koju čine dijelovi katastarske parcele broj 442/1, 442/2, 442/3, 442/4, 442/5, 442/6, 442/7, 442/8, 442/9, 442/10, 442/11 i 442/12 (u daljnjem tekstu: „Parcela“), na teritoriji Opštine Herceg Novi, br. 07/16, donosi sljedeće rješenje:

RJEŠENJE
o utvrdjivanju vodnih uslova

1. UTVRĐIVANJE SE investitoru „Medhat Islamske zajednice u Crnoj Gori“ (6192000014460) iz Podgorice, u svrhu izrade tehničke dokumentacije potrebne za izdavanje vodne saglasnosti za odvođenje otpadne vode iz objekta, na urbanističkoj parceli UP 237 koju čine dijelovi katastarske parcele broj 442/1, 442/2, 442/3, 442/4, 442/5, 442/6, 442/7, 442/8, 442/9, 442/10, 442/11 i 442/12 (u daljnjem tekstu: „Parcela“), na teritoriji Opštine Herceg Novi, br. 07/16, donosi sljedeće rješenje:

1.1. Glavni projekat kanalizacije mora biti urađen u skladu sa važećim propisima i normativima za ovu vrstu poslova na hidrauličkim proračunom potrebnih količina vode, načinom lijevanja, tretmana i ispuštanja do konačnog prijemnika.

1.2. Dostava projekat kanalizacije mora biti urađen u skladu sa važećim propisima i normativima za ovu vrstu poslova na hidrauličkim proračunom potrebnih količina vode, načinom lijevanja, tretmana i ispuštanja do konačnog prijemnika, da se istina ne nanose štete i oštećenja i da se ne pogoršava postojeći vodni režim. Investitor je dužan da, eventualne štete nastale kao posljedica izvedenih radova ili nekompletnih rješenja nadoknadi, a njihove uzroke otkloni o svom trošku. Ovo se odnosi i na sve štete koje bi eventualno nastale zbog izmjerenih uslova odvođenja voda.

1.3. Da dostavi potvrdu o registraciji organizacije koja je uradila projektnu dokumentaciju;

1.4. Da se projektna dokumentacija reviduje od strane ovlaštenog projektanta;

1.5. Da dostavi Odluku organizacije koja je uradila projektnu dokumentaciju o imenovanju odgovornog projektanta i vršiocu unutrašnje i tehničke kontrole tehničke dokumentacije;

1.6. Da od nadležnog Ministarstva dostavi licence za projektovanje za odgovornog projektanta i za vršioca unutrašnje i tehničke kontrole tehničke dokumentacije;

1.7. Da se prihvati saglasnost D.O.O. „Vodovod i kanalizacija“ Herceg Novi o davanju priključenja na gradski vodovod;

1.8. Uslovi za odvođenje otpadne vode:

1.8.1. Ukoliko se odvođenja otpadne vode iz objekta želi riješiti izgradnjom septičke jame:

1.8.1.1. Septička jama mora biti vodonepropusna, dimenzionisana i locirana u skladu sa propisima za tu vrstu objekata;

1.8.1.2. U skladu sa čl. 19. Odluke o prikupljanju, predčišćavanju i ispuštanju otpadnih voda na teritoriji Opštine Herceg Novi („Sl. list. CG-op.prop.“, br.48/15 i 27/16) septička jama mora biti udaljena najmanje 1,5 m od susjedne parcele i na nižem nivou od cijevi vodovodne mreže;

1.8.1.3. Velikost septičke jame određiti putem hidrauličkog proračuna količine otpadnih voda i odrediti vrijeme pražnjenja septičke jame.

1.8.1.4. U skladu sa čl. 49. Odluke o opštinskim i nekategorisanim putevima (Sl. list. CG-Op. Prop. br.07/09 i 35/09) septička jama ne smije biti locirana u zaštitnom pojasu čija širina pored lokalnih puteva iznosi 10 m, a pored nekategorisanih 5 m, računajući od spoljne ivice putnog pojasa.

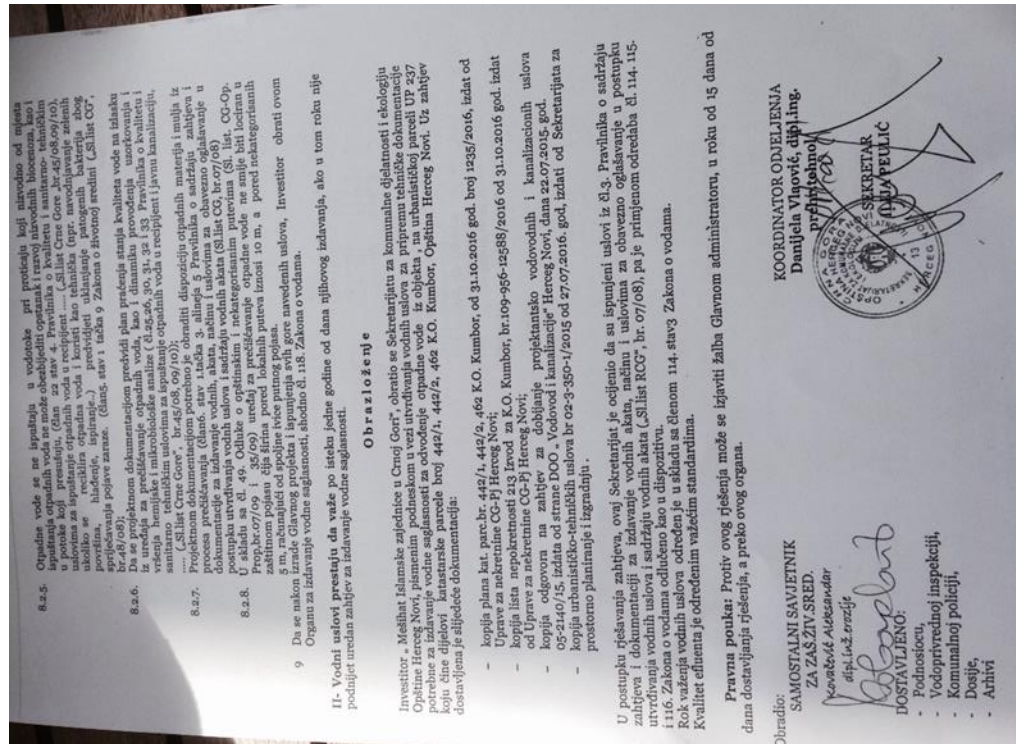
1.8.2. Ukoliko se odvođenja otpadne vode iz objekta želi riješiti izgradnjom sopstvenog uređaja za predčišćavanje otpadnih voda:

1.8.2.1. Urednjaj za predčišćavanje otpadnih voda mora biti dimenzionisan i lociran u skladu sa propisima za tu vrstu objekata;

1.8.2.2. Kvalitet effluenta nakon predčišćavanja mora zadovoljiti vrijednosti parametara i kategoriju recipijenta definisanih Pravilnikom o kvalitetu i sanitarno tehničkim uslovima za ispuštanje otpadnih voda u recipijent i javnu kanalizaciju, načinu i postupku ispuštanja kvaliteta otpadnih voda, minimalnom broju ispitivanja i sadržaju izvještaja o utvrđenom kvalitetu otpadnih voda („Sl. list Crne Gore“, br.45/08,09/10,26/12 i 52/12) i standardima MEST EN 12566-1:2009 („Sl. list Crne Gore“, br.16/09) i MEST EN 12566-3:2009 („Sl. list Crne Gore“, br.82/09);

1.8.2.3. Nakon ispuštanja predčišćene otpadne vode u recipijent ne smije se ni u kom slučaju narušiti kvalitet recipijenta, odnosno recipijent mora ostati u okviru klase i kategorije recipijenta predviđene Uredbom o Klasifikaciji i kategorizaciji površinskih i podzemnih voda („Sl. list Crne Gore“, br.02/07);

1.8.2.4. Ukoliko se projektom predviđa ugrađivanje fabrički proizvedenih uređaja za predčišćavanje, potrebno je priložiti ateste i garancije njihove funkcionalnosti (čl.80 stav 3

Slike 58-61 Dopunjen zahtjev za izdavanje građevinske dozvole:
Kopija plana, Vodni uslovi.

PREPORUKE

ISLAMSKA ZAJEDNICA U CRNOJ GORI
MEŠIHAT ISLAMSKJE ZAJEDNICE

BASHKËSIA ISLAME NË MALIN E ZI
MESHISHATI I BASHEKËSISË ISLAME

المشيخة الإسلامية في الجبل الأسود
Mashihat of Islamic Community in Montenegro
Karadağ Islam Meşihati

Podgorica, 05.11.2019.

PREPORUKA

Cjeneći naučno-istraživački i publicistički rad doc.mr Art Marije Sarap Čolpa preporučujem autorsko djelo „Islamsko naslijeđe u Herceg Novom“ Fondu za manjinska prava u Crnoj Gori, da odvoji potrebna sredstva na aktuelnom Javnom konkursu za II (drugu) raspodjelu sredstava za finansiranje projekata za podršku aktivnostima iz člana 36 stav 1 Zakona o manjinskim pravima i slobodama za 2019.godinu.

Naime, publikacija se sastoji iz dva dijela. Prvi je istorijsko naučno-istraživački preložak koji se bavi potpunijim tumačenjem uticaja Osmanlija na teritoriji Herceg Novog u periodu od vremena bosansko-hercegovačke vlasti (1382.-1482.) do iseljavanja muslimana iz Boke 1687.godine. Drugi dio se odnosi na prikaz hronologije i dokumentacije koja je pratila izgradnju mesdžida u Kumboru, pisano publicističkim perom sa predanošću i zalaganjem autorke, koju svesrdno podržavam.

Rukopis je autorski rad doc.mr Art Marije Sarap Čolpa koja je načinila novo čitanje istorijskog diskursa islamskog naslijeđa u Herceg Novom, oslanjajući se na bibliografske jedinice koje su publikovane od strane eminentnih imena od struke i nauke, selektivno otklanjajući i demistifikujući osmanlijski uticaj tog vremena, naučno kulturološkim sredstvima i postavljajući fakte gdje su oduvijek trebali postojati.

Takođe želim istaći da je autorka angažovala brojna imena volontera, koji su zbog teme ali i ideje pomogli u prikupljanju neophodne građe za sačinavanje ove značajne publikacije, koja će nam poslužiti ne samo u istorijskom već i u kulturološkom smislu, zarad očuvanja i razvoja nacionalnog, vjerskog, jezičkog i etničkog identiteta svakog manjinskog naroda ili manjinske nacionalne zajednice u Crnoj Gori.

Reis Islamske zajednice u Crnoj Gori

Rifat ef. Fejzić

Marija Sarap Čolpa: ISLAMSKO NASLJEĐE HERCEG NOVOG

Marija Sarap Čolpa nam je dobro poznata kao uspješan i nagrađivan dramski pisac a i kao publicista čiji su se tekstovi čitali, ne samo sa velikim odobravanjem, već i sa uživanjem.

Njen tekst „Islamsko nasljeđe Herceg Novog“ u neku ruku objedinjuje njeno umeće da sintetizuje, dramski izoštrava i analitički pristupa onome što piše.

Burna istorija Herceg Novog od njegovog utemeljenja privlačila je pažnju mnogih istraživača istorijskih zbivanja te su osvajivali tekstovi a i knjige mnogih naučnika od ugleda po raznim naučnim publikacijama o ovoj ili onoj temi iz mozaika zbivanja na tlu Herceg Novog. Marija Sarap Čolpa je, po vokaciji umetnik koji teži za čistotom i transparentnošću, zaronila u svet zamršenih i burnih istorijskih zbivanja te od delića istorijske građe načinila celovitu knjigu jasnu i čitljivu koja osvetljava bitna zbivanja a koja bi, fragmentalno tumačena i nepovezana u celinu, izgubila od inteziteta i ostala nedovoljno vidljiva na način kao kada bi se bi se slika jednog mozaika razložila razmeštanjem njenih kamičaka. Znači da bi slika o nečemu ili nekome bija jasna ona mora biti celovita poput završenog mozaika.

Obimno prisustvo fus nota ukazuje sa koliko je ozbiljnosti Marija Sarap Čolpa prišla ovoj građi konsultujući značajne istoričare i

autore istorijskih tekstova koji su, svako iz svog ugla, osvetljavali ovu temu. To su poznati i cenjeni naučnici istorijskih nauka ili profesori istorije na fakultetima (Grga Novak, Tomo K. Popović, Simo Ćirković, Petar Šerović, Marko Vego, Šerbo Rastoder, Pavle Mijović, Miloš Milošević i drugi). Njihovi tekstovi i knjige su dodirivali u manjem ili većem obimu istoriju Herceg Novog ali prisustvo Osmanlija na tlu Herceg Novog nisu predstavljali celovito. Marija Sarap Čolpa je upravo služeći se tekstovima pomenutih ličnosti a i drugih naučnika načinila celovitu knjigu o tim istorijskim zbivanjima u Herceg Novom od njegove gradnje do iseljavanja muslimana iz Boke Kotrske 1687. godine.

„Islamsko nasljeđe Herceg Novog“ je štivo koje treba objaviti kao knjigu ne samo zarad mlađih koji tek nadolaze, kako bi upoznale prošlost ovoga grada, već i radi svih onih koji cene istinu i jasnoću ne povodeći se za nejasnim istorijskim slikama iz magluština.

Bosiljka Pušić

10. 03. 2020.

Igalo

P R E P O R U K A

Publikaciju „Islamsko nasljeđe Herceg Novog“ koju već neko vrijeme priprema docent Marija Sarap Čolpa iz Herceg Novog, iskreno i nesebično preporučujemo Fondu za manjinska prava u Crnoj Gori, glede učešća na Konkursu za raspodjelu sredstava, odnosno u prepoznavanju kvaliteta koja će uvažena Komisija imati prilike ocijeniti.

Marija Sarap Čolpa je prijateljica Islamske zajednice u Crnoj Gori već dugi niz godina. Njena pomoć vezano za plan i projekat mesdžida u Kumboru je već dokazana, dok je kao magistrica dramaturgije, doktorantkinja kulturologije i poznata dramska spisateljica u našoj zemlji i regionu zaslužila puno povjerenje, ne samo vezano za namjere već i za struku i posvećenost.

U ovom projektu smo odlučili da ne učestvujemo kao partneri, jer Marija Sarap Čolpa s timom saradnika – volontera svoje aktivnosti obavlja veoma dobro, čime smo zadovoljni u cjelosti.

Saglasni smo da upravo naša institucija bude izdavač pomenutog rukopisa.

Medžlis Islamske zajednice za Boku kotorsku i Budvu

Glavni imam Meho ef. Martinović

Dana, 05.02.2020.

Tivat

BILJEŠKA O AUTORU

Marija Sarap je dramski pisac, scenarista i docent dramaturgije. Završila je studije dramaturgije (2002 – 2006) u klasi Siniše Kovačevića na BK Akademiji, usavršavanje nastavila na Fakultetu dramskih umjetnosti na Cetinju i završila Stepen Bachelor (BA) 2011. i stepen specijaliste (Spec.Art.) 2012. dramaturgije u klasi prof. Stevana Koprivice. Takođe je završila master studije dramaturgije 2014. ESRA Pariz – Skopje – Njujork. Upravo završava doktorske studije kulturologije na Univerzitetu „Kiril i Metodije“, Institut za makedonski jezik i književnost u Skoplju.

Od drama je objavila knjigu Plan B (pozorišna drama) 2003, Teutina maska (pozorišna drama) 2004, Žižula i Čičak, povrćna bajka sa voćnim završetkom (lutkarski igrokaz) 2010, Lov na vepra (pozorišna drama) 2011, Rade Tomov (libretto za operetu – koautor sa Bosiljkom Pušić) 2013, Ljubi da prođe (melodrama) 2012, Omnibus za parove (dramski igrokaz) 2012, Fljora (zatvorski ženski komad - drama) 2013. Predstava Plan B je osvojila tri glavne nadrade na MEFEMM Istočno Sarajevo 2013. Na međunarodnom festivalu malih scena – Nove evropske teatarske tendencije u Vrači u Bugarskoj (2014.), Plan B je dobio tri glumačke nagrade. Producentkinja i scenarista je dokumentarne serije o potopljenim brodovima Podmorje Crne Gore, od 12 epizoda (2012-2013).

Od scenarija stvorila je: Tre sorelle (scenario za film) 2002, Maškare (TV serija) 2003, Tre sorelle (scenario za film) 2005,

Persijsko ogledalo (TV serija od sedam epizoda) 2005, Prva dama Zelenike (scenario za film) 2009, Lov na vepra (scenario za film – koscenarista sa Ružicom Vasić) 2015, Podmorje Crne Gore – Potopljeni brodovi (TV serija od dvanaest epizoda u HD-u) 2012 – 2013, Markova arka (kratkometražni film 7') 2014.

Knjige koje su poznate po njenom specifičnom rukopisu su: Bokeška kužina (Matica crnogorska i Nezavisni nedjeljnik Monitor, Podgorica) 2008, Čakule od kužine (Matica crnogorska, Podgorica) 2009, Ljubičasti kuvar (SO Plav) 2012, Priče iz herbarijuma (Matica crnogorska, Podgorica) 2014, Recepti za ljubav (Komuna, Podgorica) 2014, Žižula i Čičak (ZUNS, Podgorica 2019.)

Radi u JU KC „Nikola Đurković“ Kotor kao rukovodilac programskog sektora. Majka je tri kćerke.

LITERATURA

A. Škaljić, „Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku”, Sarajevo, 1966.

Andrijašević, M. Živko; Rastoder, Šerbo, „O situaciji u zaleđu Boke kotorske krajem 16. i u 17. Stoljeću”, nav. dj. str. 98. – 108.

Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Almanah, Podgorica, 2000., str.234

Bajro Agović, *Islamska zajednica u Crnoj Gori*, 1878-2001. Džamije u Crnoj Gori, Podgorica, 2001.

Dr Mustafa Memić, *Bošnjaci i muslimani sandžaka i Crne Gore*, Sarajevo, 2009.

dr. Ejub Mušović, *Muslimani u Crnoj Gori od pada Zete 1499.*, Novi Pazar, 1997. str. 9

Finlay, Robert, *Politics in Renaissance Venice*, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1980. pp. 10–11.

G.Stanojević, „Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI – XVIIi vijeka”, Istorjiski institut, Beograd, 1970.

Glasnik VIS, Sarajevo, 1985., br.3, str. 326 i dopis Starješinstva IZ u SRCG Titograd, br.292/2, od 25. oktobra 1985.godine.

Glasnik VIS, Sarajevo, 1985., br.3, str. 326 i dopis Starješinstva IZ u SRCG Titograd, br.292/2, od 25. oktobra 1985.godine.

Gliša Elezović, „Turski spomenici”, knj. I, sv I, Zbornik SAN, Beograd, 1940.

Grga Novak, Prošlost Dalmacije, knjiga prva, Split, 2004., nav. dj., str.31-36.

HAD, C 16-18a, br. 1127.

Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1957.

Historijski arhiv Dubrovnika (HAD) C&-18a,br.1127.

Hivzija Hasandedić, Spomenici islamske kulture u Herceg Novom i okolini, Almanah, br.3-4, str.84/1998.

Hivzija Hasandedić, Spomenici islamske kultureu Herceg Novom i okolikim Almanah, 3-4, Podgorica, 1998.

Ivan Božić, „Dubrovnik i Turska u XIV i XV“, SAN, Posebna izdanja, Istorijski univerzitet, knjiga 3, Beograd, 1952.

J. Tadić, Nove vesti o padu Hercegovina pod tursku vlast. In : Zbornik Filozofskog fakulteta IV, 2 (1962) 131-152n. 131.

J.S.Morrison, „The Athenian Trireme: The History and Reconstruction of an Ancient Greek Warship Second Edition“, Cambridge University Press, Cambridge, Great Britain, 2007.

M. Milošević, „Vojna organizacija u Boki kotorskoj za vrijeme mletačke vladavine”, Boka 10, Herceg Novi, 1970., 100, bilješka 59.

Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Svjetlost, Sarajevo, 1957.

Monumenta Catarensia, vol. II, JAZU, Zagreb – Podgorica, 1981., knj. 47, str.112.,121.

Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 32 and 34. Zagreb: JAZU, 1910–13.

P.Mijović, M. Kovačević, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, Beograd-Ulcinj, 1975, str. 63-69.

P.Šerović, „O jednom starom opisu puta od Venecije do Carigrada, s osobitim obzirom na crnogorsko primorje”, GPMK XI, Kotor, 1963., str. 247.

Petar Sager, „Komenar I dopuna opisu Herceg Novoga i Boke po Evliji Čelebiji 1664.godine”, Boka 4., Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg Novi, 1972., str. 213-224.

Petar Šerović, „Boka Kotorska u starom vijeku“, Narodna starina, Vol. 2 No. 4, 1923.

Petar Šerović, Prilozi za istoriju pomorstva Kumbora, GPMK, br. XVII/1969, str.64.

Prof. Said Traljić, „Trgovina BIH sa lukama Dubrovnika”, Pomorski zbornik, Zagreb, 1962., Jubilarno izdanje, tom I

Prof. Said Traljić, *Forty years of academic and scientific work 1977-2017*, AVICENA, Sarajevo 2017., str.343.

S. Musić, „Prilog proučavanju toponomastike sjeverozapadne Boke kotorske”, Boka 3, Herceg Novi, 1971., str.217.

S. Muvekit, Povjest Bosne, Sarajevo 1999, str.270.

S. Trako, Biografija bosanskog vezira Murteza-paše, POF, X-XI/1960/61, str.187

Šerbo Rastoder, Begovi na granici, Almanah, Podgorica, 2011, 96, 97; Hivzija Hasandedić: „Spomenici islamske kulture u Herceg Novom i okolini“, Almanah 3-4, 1998., str. 92, 93.

Sima Ćirković, „Istorija srednjovjekone bosanske države“, Srpska književna zadruga, Beograd, 1964.

Sima Ćirković, „Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba“, SANU, posebna izdanja, knj. 48, Beograd, 1964.

Slobodan Drobnjak – Sait Šabotić, Muslimansko/bošnjačko stanovništvo onogoškog-nikšićkog kraja 1477-2003., Almanah, Podgorica, 2005., str. 96.

Slobodna riječ, Sarajevo, 1932., br.40.

Tomislav Raukar, Hrvatsko srednjovjekovlje, Školska knjiga, Zagreb, 1997.

Tomo K. Popović, „Herceg Novi - Istorijske bilješke“, 1924.

William Stevens, History of Sea Power (1920), Salzwasser Verlag, Bremen, Germany, 2009.

Zvezdan Folić, Istorija Muslimana Crne Gore 1455–1918., knjiga I, Podgorica, 2013., str. 61.

Internet izvori:

<https://www.enciklopedija.hr/Trazi.aspx?t=mir&s=10&k=10>

preuzeto 13.05.2019, 15:39.

<https://www.britannica.com/topic/Treaties-of-Tilsit>

preuzeto 13.05.2019, 15:42.

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31018>

preuzeto 20.01.2020. u 14:15h

<https://www.britannica.com/topic/thaler>,

preuzeto: 18.05.2019., 17:10h.

<https://study.com/academy/lesson/the-holy-league-christians-vs-turks-by-sea.html> ,

preuzeto 11.01.2019., 22:55.

<https://amarilisonline.com/glossary/lubarda/>,

preuzeto 25.05.2019., u 21:45h.

<https://www.rastko.rs/rastko-cg/umjetnost/mpantic-xvi-xviii/xvii.html>,

preuzeto 26.05.2019., u 12:55h

Marija Sarap
Islamsko nasljeđe Herceg Novog
prvo izdanje

Ilustracija na naslovnoj strani – *Mensura Jahić*

Urednica – *Marija Sarap*

Lektura – *Nina Dejanović*

Recenzija i konsultacija – *Bosiljka Pušić*

Grafički dizajn – *Milica Popović*

Priprema za štampu – *Milica Popović*

Izdavač - *Marija Sarap, Banjalučka 13, 85340 Herceg Novi, Crna Gora*

Suizdavač – *Islamska zajednica u Crnoj Gori, Gojka Radonjića 42, 20000 Podgorica, Crna Gora*

Štampa – *RasPress d.o.o. Nikšić*

Godina štampe - *2021*

Tiraž - *200*

Ovu knjigu sufinansirali su

Fond za zaštitu i ostvarivanje i Islamska zajednica u Crnoj Gori
manjinskih prava Crne Gore

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje
ISBN-----
COBISS.CG-ID ----

